

Historisk Tidskrift

FÖR FINLAND

1 • 2002

Från allmogeuppåd till utskrivning
Kronan, adeln och bönderna
Afrika kallar
Wipert von Blücher och vinterkriget

Historisk Tidskrift för Finland

utgiven av Historiska föreningen r.f., Helsingfors

REDAKTIONEN

Ansvarig redaktör: Docent Lars-Folke Landgrén

Redaktionssekreterare: Fil.mag. Stefan Nygård
Ekonom: Hum.kand., merkonom Lars Karhunen

REDAKTIONSRÅD

Henrik Meinander (ordförande) • Max Engman • Nils Erik Forsgård
Tom Gullberg • Matti Klinge • Rainer Knapas • Henrik Knif
Lars-Folke Landgrén • Mikko Majander • Eljas Orrman
Minna Sarantola-Weiss • John Strömberg • Henrika Tandefelt

CAFE
Kaffka

Svenska Teatern
tfn 171 380
050-501 2543

Snabba bokleveranser
Förmånligt

Även från utlandet

Gott kaffe medan ni väntar

TILL VÅRA LÄSARE

Meddelanden om prenumerationer och adressförändringar skall riktas till vår adress:

HTF, Historiska institutionen,
Pb 59 (Unionsgatan 38 A),
00014 Helsingfors universitet.
Telefon 09/618 77 553,
fax 09/191 23 217.

För att täcka bankernas stigande och betungande provisioner är redaktionen tvungen att fr.o.m. 1998 införa en avgift på 5 € för varje inkommande utlandsbetalning. Den tillkommande utlandsavgiften skall betalas samtidigt med den egentliga prenumerationen som en summa.

Historisk tidskrift för Finland trycks med bidrag av Finlands Akademi och Svenska litteratursällskapet i Finland.

Från allmogeuppåd till utskrivning

Rekryteringen till infanteriet i nya tidens Sverige i ett internationellt sammanhang

MIKKO HUHTAMIES

Med nationalstaternas födelseprocess inleddes under nya tiden en utveckling mot tvångsrekryterade nationella och reguljära arméer, vilka småningom kom att undantränga de internationella legotrupperna. Den s.k. militärrevolutionen, som börjat på 1500-talet, och den ökning av arméernas numerär som denna innebar, medförde emellertid stora rekryteringssvårigheter, varför värvningen började effektivieras genom tvångsmedel. Efter trettioåriga kriget hade också den traditionella värvningen genom krigsintreprenörer minskat i betydelse till fördel för regionala allmogeuppåd (begränsad tvångsrekrytering).¹ På 1600-talet rekryterades yrkesarméer endast delvis med traditionell värvning genom krigsintreprenörer, emedan det var dyrt och gjorde furstarna beroende av intreprenörernas rekryteringsmonopol. Sålunda lämpade sig inte denna rekryteringsform för den allt starkare centralmakten. Rekryteringen effektivierades genom att en förbättrad form av det gamla allmogeuppådet åter togs i bruk samt genom att man övergick till allmänna tvångsutskrivningar på 1600-talet. Den svenska s.k. utskrivningen, som tillämpades i hela riket åren 1620–1680, var också ett slags allmogeuppåd, skillnaden var egentligen bara att utskrivningen var bättre organiserad och därför mer effek-

¹ Bernhard R. Kroener, "Das Schwungrad an der Staatsmaschine?" Die Bedeutung der bewaffneten Macht in der europäischen Geschichte der Frühen Neuzeit', Bernhard R. Kroener und Ralf Pröve (Hrsg.), *Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit* (Paderborn 1996), s. 5–6. Michael Busch, 'Der Bauer als Soldat. Ein gescheitertes Konzept der Heeresaufbringung', Ralf Pröve (Hrsg.), *Klio in Uniform? Probleme und Perspektiven einer modernen Militärgeschichte der Frühen Neuzeit* (Köln 1997), s. 151–152.

tiv. Utskrivningarna kan också betraktas som ett svenskt särdrag eftersom de så tidigt togs i bruk.

Allmogeuppåden i Europa under nya tiden

Lantvärnet, som rekryterades genom det urgamla allmogeuppådet, blev mera allmänt i Europa särskilt under 1500-talet.² Med lantvärn avsågs en numerärt begränsad komplettering av manskapet, rekryterad inom ett speciellt område, till exempel ett landskap, och som tjänstgjorde endast under den tid en viss militär uppgift fordrade. Det var ofta frågan om ett slags gränsbevakning, eftersom nya tidens furstendömen inte nödvändigtvis hade en klar gräns, utan bestod av flera separata områden med sina egna gränser. Lantvärnet lämpade sig väl för ett dylikt regionalt försvar, och det ansågs vara lokalbefolkningens skyldighet att försvara det egna landskapet. Allmänt taget stod lantvärnet själv för sin underhållning och beväpning, men det var ineffektivt och saknade motivation vad stridsmoralen beträffar. Det var med andra ord allt annat än ett professionellt truppförband.

Till exempel Danmark förfogade under första hälften av 1600-talet över ett lantvärn på 4000–7000 man, ett slags nationell bondemilis. Den bestod emellertid enbart i teorin av bönder, eftersom det i praktiken snarare var de ogifta drängarna som fick ersätta de befriade husbönderna i krigstjänst.³ Det bör också nämnas att rekryteringen märkbart effektiviserades och att det danska försvaret avsevärt växte från och med 1660, då Danmark blivit en enväldig stat.⁴ Lantvärn användes också i försvaret av det nuvarande Österrikes gräns mot Turkiet.⁵ Också på många ställen i det splittrade Tyskland fanns lokal-försvarssystem som baserade sig på lantvärn (*Defensionswerk*).⁶ Till exempel i

² Lantvärn användes emellertid ännu på 1700-talet som ett slags reserv i nödfall. Se t.ex. Antti Kujala, *Miekkä ei laske leikkiä. Suomi suuressa pohjan sodassa 1700–1714* (Helsinki 2001), s. 116 ff.

³ Leon Jespersen, 'The Machtstaat in Seventeenth-century Denmark', *Scandinavian Journal of History* 10/1985, s. 275. Arvo Viljanti, *Vakinäisen sotamiehenpidon sovelluttaminen Suomessa 1600-luvulla*. Turun yliopiston julkaisuja B:XX (Turku 1935), s. 10. Sven A. Nilsson, *De stora krigens tid. Om Sverige som militärstat och bondesambälle* (Studia Historica Upsaliensia 161, 1990), s. 228.

⁴ Jespersen, s. 275–276.

⁵ Johannes Burkhardt, *Der Dreissigjährige Krieg* (Frankfurt am Main 1992), s. 213. Se även Nilsson, s. 111.

⁶ Winfred Schulze, 'Die deutschen Landesdefensionen im 16. und 17. Jahrhundert', *Staatsverfassung und Heeresverfassung in der europäischen Geschichte der Frühen Neuzeit* (Berlin 1985), s. 138–139.

kurfurstendömet Sachsen hade man på 1630-talet ett försvarssystem som baserade sig på lantvärn. Även detta system gällde bara en del av befolkningen; allmogeuppstånd kunde nämligen ske enbart i de byar som direkt lydde under kurfursten. Som en kuriositet bör nämnas att utskrivningarna i det sachsiska systemet i praktiken gick till så att de värnpliktiga samlades för uppstånd vid rådhuset, där lottdragning avgjorde vem som utsågs till krigstjänst. Även om det är en detalj vittnar lottdragningen om den jämlikhet som rådde bland rekryterna, som alla med lika stor sannolikhet kunde hamna i krigstjänst.⁷ Fastän man i det sachsiska systemet använde sig av ”jämlik” lottdragning, fanns det många som var befriade från militärtjänst. Det var också vanligt med mutor till de militära myndigheterna. De sachsare som uttagits till krigstjänst tjänstgjorde närmast i garnisoner, varav följde en hög sjukdoms- dödlighet bland rekryterna och samtidigt ett kontinuerligt behov av tilläggs- manskap – ett slags rekryteringscykel.

Vem rekryterades?

I Europa rekryterades lantvärnet i allmänhet bland marginalbefolkningen. I England var det arbetslösa män utan husbonde som kommenderades till lantvärnet. Detta var samtidigt ett effektivt sätt att kontrollera lösdrivarna och fungerade som en ”säkerhetsventil” som förebyggde sociala oroligheter. I England baserade sig rekryteringen också till stor del på utnyttjandet av just de marginaliserade, i synnerhet som de jordlösa antal mångdubblats sedan allmänningarna inhägnats (*enclosure movement*).⁸ På ett eller annat sätt tillhörde också de på övriga håll i Europa rekryterade soldaterna den marginaliserade befolkningen. Från bergstrakterna fick man mycket rekryter, eftersom soldatyrket ofta var den enda levnadsmöjligheten för dessa män från fattiga områden. Från till exempel de fattiga boskapsskötselområdena i det spanska Kastilien, där man behövde relativt lite arbetskraft, begav sig de arbetslösa på

⁷ Veterligen användes lottdragning som urvalsmetod åtminstone inte systematiskt i Sverige under nya tiden. Några enstaka fall känner man dock till. Ofta torde det ha varit frågan om en situation då roten inte på något annat sätt kunde enas om valet av rekryt. Se M i k k o H u h t a m i e s, *Sijaisotilasjärjestelmä ja väenotot. Taloudellisen-sosiaalinen turkumus sijaisotilaiden käytöstä Ala-Satakunnan väenotoissa vuosina 1631–1648* (Helsinki 2000). Utkommer på svenska sannolikt år 2002.

⁸ Geoffrey Parker, *The Thirty Years' War* (London 1984), s. 194. M. S. Anderson, *War and Society in Europe of the Old Regime 1618–1789* (London 1988), s. 28. Om inhägnaden av allmänningarna se t.ex. Peter Kriedte, *Peasants, Landlords and Merchant Capitalists. Europe and the World Economy 1500–1800* (Worcester 1990), s. 22–23.

1500-talet utomlands för att bli soldater.⁹ De många krigen på kontinenten utgjorde en välkommen födkrok också i de karga trakterna i Skottland. Krigsarbetskraftens flyttningsrörelser antog ibland stora proportioner. Till exempel under åren 1626–32 sändes 25 000 soldater från Skottland till Tyskland. Antalet motsvarade ungefär en tiondel av hela den manliga befolkningen i Skottland.¹⁰ Också i Schweiz var det socioekonomiska faktorer som stod bakom migrationen: att bli legoknekt var för den jordlösa befolkningen en alternativ födkrok då odlingsjorden i alptrakterna inte räckte till åt alla. Karakteristiskt nog fanns det många unga män bland de schweiziska soldaterna – tidvis var största delen av legoknektarna mellan 14 och 25 år gamla.¹¹ Sannolikt var det fråga om husböndernas yngre bröder, eller andra missgynnade arvingar.

Det allmänna bruket av ersättare

Den förmögna delen av befolkningen som hade befäst sin ställning i det lokala samhället och som i allmänhet även fattade besluten som rörde rekryteringen, försökte undvika de allt vanligare tvångsutskrivningarna genom att kommandera dit den ovan skildrade marginaliserade befolkningen. Steget var relativt litet till att denna utslagna del av befolkningen målmedvetet började utnyttjas som knektersättare, eller att den själv aktivt började dra nytta av den nya födkrok som ersättersystemet erbjöd. Anlitandet av ersättare var allmänt redan i det ovan skildrade lantvärnet. Ersättaren var i allmänhet en mot betalning lejd man (i praktiken ofta bara en halv vuxen pojke), tack vare vilken den i princip värnpliktiga, men tillräckligt förmögna bonden befriades. Ersättarna själva och ersättersystemet överlag hade många likartade, allmänneuropeiska drag. Bruket av ersättare var allmänt och efterfrågan stark, vilket ledde till att marknaden behärskades av säljaren (d.v.s. ersättaren) och att knektersättarnas löner samtidigt steg. De stigande lönekostnaderna ledde

⁹ J. H. Elliot, 'The Decline of Spain', *Crisis in Europe 1560–1660* (London 1965), s. 174–175. Också i Finland fanns det ett beroendeförhållande mellan boskapsskötsel och rekrytering: i krigstid klarade sig de gårdar som specialiserat sig på boskapsskötsel bäst, emedan de behövde mindre arbetskraft och då de tack vare sin förmögenhet i boskap kunde skaffa ersättare, se Huhtamies.

¹⁰ Anderson, s. 29.

¹¹ Werner Meyer, 'Eidgenössischer Solddienst und Wirtschaftsverhältnisse im Schweizerischen Alpenraum um 1500', Stefan Kroll & Kersten Krüger (Hrsg.) *Militär und ländliche Gesellschaft in der frühen Neuzeit* (Hamburg 2000), s. 34.

i sin tur till att man försökte undvika dyra legokarlar genom att skaffa billiga, minderåriga ersättare. Härmed uppstod det bruk av barnsoldater som åtföljde tvångsutskrivningarna i många europeiska länder under nya tiden.¹²

Med en generalisering kan det konstateras att det fanns många legokarlar bland rekryterna. I till exempel det sachsiska lantvärnet (se ovan) var legokarlarnas andel på 1630-talet rentav 70–80 procent. I praktiken lejdes ersättaren så att en hel socken eller by gemensamt bekostade en ersättare (tyska: *Mietling*) för en man som ansågs nödvändig för samhället. Det var i allmänhet en för försörjningen av familjen oumbärlig person som fick en ersättare. För det lokala samhället var det alltså ett kollektivt sätt att lindra lantvärnsplikten. I kurfurstendömet Sachsen indrogs lantvärnet på 1640- och 1650-talet p.g.a. de missförhållanden som uppstått, i form av höga kostnader och rekryternas bristande militära utbildning.¹³

Såsom ovan konstaterats var legoknektarna dyra. Till exempel i Spanien måste man på 1600-talet betala löner på 100–120 dukater åt legokarlarna. Eftersom krigstjänsten betraktades som mycket motbjudande var alternativet till att skaffa en ersättare i allmänhet att rymma. Det var inte ovanligt att män med våld fördes bort i bojor till krigstjänst. Det säger sig självt att en mobilisering av det här slaget var långsam och att man inte kan tala om någon större motivation för tjänstgöringen.¹⁴ (Det ovan beskrivna har sin motsvarighet i utskrivningarna i 1600-talets Sverige.) Det bör också nämnas att anlitandet av ersättare var etablerad praxis i Preussen, England och Ryssland på 1700-talet och ännu på 1800-talet. Också i Frankrike skedde rekryteringen till krigstjänst enligt allmän-europeisk modell genom lottdragning, men åtminstone från och med mitten av 1700-talet var det också tillåtet att leja en ersättare; legokarlarna var dyra även i det här systemet, emedan deras löner kunde motsvara upp till tio års inkomster för en lantarbetare. Eftersom de fullvuxna legoknektarna var så dyra blev det även i Frankrike vanligt med minderåriga ersättare.¹⁵

¹² Huhtamies, s. 118–124. Se not 14.

¹³ Gerhard Papke, 'Von der Miliz zum Stehende Heer. Wehrwesen im Absolutismus', *Handbuch zur deutschen Militärgeschichte 1648–1939*. Band I, Abschnitt I (München 1979), s. 92–93. Rolf Naumann, *Das Kursächsische Defensionswerk. Beiträge zur Kultur- und Universalgeschichte*. Band 37 (Der neuen Folge Band 2), (Leipzig 1917), s. 98–99.

¹⁴ I. A. A. Thompson, 'Domestic resource mobilization and the Downing thesis. War and the State in Spain in the mid-17th century', *Spain & Sweden in the Baroque Era (1600–1660)*. International Congress Records (2000), s. 292.

¹⁵ Allan Forrest, *Conscripts and Deserters. The Army and French Society during the Re-*

Tidiga tvångsrekryteringar i Sverige

I Sverige följde rekryteringens historia i mångt och mycket det europeiska mönstret. Från 1500-talets allmogeuppstånd övergick man småningom till utskrivningar som berörde en allt större del av befolkningen. Svårigheten att få utländska legosoldater, de stora kostnader dessa medförde, möjligheten att rekrytera manskap inom det egna riket tack vare effektiveringen av förvaltningen samt den överraskande goda stridsförmåga som dessa inhemska trupper visat prov på, påskyndade i Sverige utvecklingen mot en nationell armé. Riksdagen i Västerås 1544 försökte skapa enhet i de varierande rekryteringsformerna och effektivera dessa genom att bevilja Gustav Vasa rätt att verkställa kvoterade uppstånd. Syftet var att organisera försvaret i landskapen då fara hotade. Beslutet i Västerås gav kronan rätt att i Småland utskrivna var femte och i övriga landskap var sjätte man.¹⁶ Kungen fick även rätt att vid behov verkställa inte bara kvoterade, utan även allmänna utskrivningar – i praktiken en man från varje gård. Beslutet var alltså ännu till andan försvarsmässigt, men samtidigt ett steg mot en ordinarie krigsmakt, emedan krigsfolket registrerades för att vid behov åter kunna kallas in. Därmed var det redan frågan om en tämligen stående armé, som existerade i rullorna också i fredstid – det var med andra ord en åtminstone ”bokföringsmässigt permanent” armé.¹⁷ Härmed var Sverige alltså redan på 1500-talet – och inte först i och med tabellverket på 1750-talet – tack vare registreringen av rekryterna ett slags föregångare inom befolkningsregistreringen. Grundläggande var också den rätt som riksdagen i Västerås givit kungen att använda lantvärnet också utanför dess egna landskap – härmed började det lokala försvarsväsendet omvandlas till ett riksomfattande.¹⁸

volution and Empire (Oxford 1989), s. 57–. Se även Emmanuel Le Roy Ladurie, *The Territory of the Historian* (The Harvester Press 1980), s. 33–. Max Engman, 'Handel med finska infödingar. Den stora värvningen till ryska armén 1831–1833', *HTF* (1996), s. 436. Isser Woloch, 'Napoleonic Conscript: State Power and Civil Society', *Past and Present* (1986), s. 113.

¹⁶ Lars-Olof Larsson, 'Gustav Vasa och 'den nationella hären'', *Scandia* (1967), s. 255. Rainer Fagerlund, 'Sotilasrasitus Varsinais-Suomessa 1523–1617', *Varsinais-Suomen historia* V:7 (Turku 1991), s. 9, 13.

¹⁷ Larsson, s. 257. Arvo Viljanti, *Gustav Vasas ryska krig 1554–1557 I* (Åbo 1957), s. 42.

¹⁸ Viljanti, s. 43.

Rekryteringen till infanteriet i Sverige under 1500- och 1600-talet i huvuddrag:

Gränskrigen på 1500-talet:

- allmänt eller omväxlande kvoterat uppbud och värvning, lokala utskrivningar
- utländska legosoldater

Anfallskrigen på 1600-talet:

- regelbundna, omfattande och noggrant kvoterade, riksomfattande utskrivningar samt ersättersystem
- utländska legosoldater

Även om de riksomfattande utskrivningarna inleddes i Sverige först på 1620-talet, utformades de centrala normerna och kutymen till stor del redan på 1500-talet. De främsta målen för utskrivningarna var de i militärt hänseende dugliga ynglingarna, ofta även de ogifta männen. Från änkornas och de fattiga hemmansägarnas hushåll fick man i princip inte skriva ut rekryter. Inte heller skulle man ha fått skriva ut det enda manfolk som fanns på en gård.¹⁹ De ovan framställda principerna för befriande från krigstjänst var emellertid bara teoretiska, emedan det i praktiken många gånger var de som saknade socialt skyddsnät, ofta skatteoförmögna ensamstående personer, som utgjorde den verkliga målgruppen för tvångsutskrivningarna. Det viktigaste kriteriet vid valet av en rekryt till krigstjänst var skatteförmågan. I enlighet med tidens anda ansågs inte en skattebetalande bonde tillhöra krigsfolket, men nog med desto större skäl den som var oförmögen att betala skatt.

De ovan nämnda principer som skulle befria från krigstjänst kunde emellertid inte alltid efterföljas, och i strid mot förbuden skrevs också de enda männen på gårdarna ut. Till följd härav blev hemmanen öde i brist på arbetskraft. Kriget, vars syfte var att skaffa resurser, började på grund av utskrivningarna nöta på det egna landets resurser. (Detta observerade redan de samtida.)²⁰ Kungen utfärdade ett flertal påbud genom vilka han försökte förhindra bruket av mutor och utskrivning av hemmanens enda karlar, men att påbudet upprepades från år till år vittnar blott om deras ineffektivitet – på grund av kungamaktens svaghet på 1500-talet nådde påbudet inte ända

¹⁹ Viljanti, s. 46, 49, 57–58.

²⁰ Huhtamies, s. 7.

fram till lokal nivå.²¹ De förmögna som kommenderats till krigstjänst, ofta även de bäst lämpade för tjänstgöringen i avseende till den fysiska konditionen, köpte sig fria genom mutor. Följden var att till exempel minderåriga pojkar eller i övrigt tjänsteodugliga hamnade i armén. Detta var ett allmän-europeiskt drag i rekryteringen, ett drag som det finns exempel på också i andra än rent historiska dokument.²²

En väsentlig (allmän-europeisk) faktor som överhuvudtaget möjliggjorde det praktiska genomförandet av rekryteringen var att den delegerades till lokal nivå. Detta samarbete mellan centralmakten och det lokala samhället fungerade redan på 1500-talet i Sverige. Förverkligandet av rekryteringen förutsatte att centralmakten och de ledande personerna i det lokala samhället samarbetade. De lokala "kollaboratorerna" motiverades till samarbete genom befrielse från tvångsuttagningarna. Till exempel på frälsejord skulle länsherarna och fogdarna föra bok över knektarna i sitt område. På skattejord indelades soldaterna för underlättandet av kontrollen i rotar under ledning av en rotemästare. Rotemästarens uppgift var att övervaka huruvida medlemmarna i roten eventuellt flyttade bort från sin hemtrakt. Också prästernas centrala uppgift som informationskälla för rekryteringen började ta form under Gustav Vasas tid; prästerna kände bäst till de för krigstjänst lämpliga människors antal och uppehållsort.²³ Den viktigaste av de institutioner som på 1600-talet möjliggjorde det praktiska genomförandet av tvångsutskrivningarna var häradsrättens nämnd, som representerade lokalkännedom.²⁴

Tvångsuttagningarna ger upphov till bruket av ersättare

Trots effektiveringen fick man med Vasatidens rekryteringsmetoder inte tillräckligt manskap till armén, särskilt då krigsoperationerna sträckte sig utanför rikets gränser. Redan under Erik XIV:s tid började man också verkställa så omfattande (dock ännu lokala) tvångsutskrivningar att de började förbruka även besuttna bönder. I praktiken befriades emellertid de besuttna också från dessa tvångsutskrivningar på de fattigares bekostnad. Just detta befriande av de besuttna ledde i Sverige till att anlita av ersättare blev mera allmänt. Knektersättare omnämns i alla fall redan år 1556; åtminstone i begränsad

²¹ Viljanti, s. 57–58.

²² William Shakespeare, *Kung Henrik IV* (del 1, IV, 2). Se även t.ex. Viljanti, s. 57–58.

²³ Viljanti, s. 45.

²⁴ Huhtamies, s. 85.

utsträckning har de alltså redan i ett tidigt skede hört till svensk rekryteringspraxis.²⁵ Under Johan III:s tid behövdes mera krigare än tidigare, vilket nödvändiggjorde klarare bestämmelser för utskrivningarna. Emellertid gynnade de i allmänhet adeln, vars sociala ställning då var särskilt stark. Detta betydde att belastningen på skattebönderna ökade. Man tog bl.a. i bruk det för adeln fördelaktiga begreppet frihetsmil (det område kring en sätesgård inom vilket bönderna var befriade från utskrivningar), genom vilket man sökte säkra tillgången på arbetskraft för godsens behov.²⁶ Adeln och dess jordinnehav utgjorde sålunda ett hinder för allmänna utskrivningar. En vändning skedde efter Klubbekriget (1596–97): högadelns position försvagades och Vasadynastiens hegemoni befästes. De allmänna utskrivningarna kunde inledas.

Först då tvångsutskrivningarna i Sverige utvidgades till att omfatta även den besuttna bondebefolkningen, inleddes också en omfattande knektvärvning. Detta skedde i slutet av 1500-talet av två orsaker. För det första var hemmansägarna tillräckligt förmögna för att kunna leja en ersättare eller legokarl. För det andra kom ersättersystemet även kronan till nytta, för så här undvek de skattebetalande bönderna krigstjänst. Inom den svenska krigsmakten blev det redan på 1500-talet vanligt att man mot betalning undkom tjänstgöring. I ett första skede tog det sig uttryck i mutor till rekryteringsmyndigheterna, till exempel till fogdarna, och i ett följande skede i städjandet av egentliga ersättare. Med tiden hade alltså systemet utvecklats till fördel för den som var ute efter att leja en ersättare – det var bättre att ge lönen direkt till den blivande ersättaren än till den illmariga fogde eller försupna officer som åtagit sig förmedlingen.

Jämförelsevis tidiga och effektiva tvångsutskrivningar i Sverige

Trots stora regionala, tidsmässiga och kulturella skillnader kan man med en generalisering konstatera att tvångsutskrivningarna till infanteriet nästan överallt i Europa samtidigt också gav upphov till bruk av knektersättare i viss utsträckning, emedan privilegierade grupper trots sin principiella "värnpliktighet" skaffade sig ersättare. Värnplikten var inte en individuell utan en kollektiv skyldighet.²⁷

²⁵ Viljanti, s. 58.

²⁶ Fagerlund, s. 13–14. Se även Viljanti, s. 19, 40–.

²⁷ Om bruket av knektersättare i andra länder se t.ex. André Corvisier, *Armies and Societies in Europe* (Indiana 1979), s. 132. Forrest, s. 12, 57–61. Geoffrey Best, *War*

Det var nödvändigt att tillåta anlitande av ersättare i de europeiska lantvärnen och i de senare genom tvångsutskrivningar rekryterade trupperna, eftersom en "ovillkorlig" tvångsrekrytering knappast skulle ha varit möjlig och med tanke på statens fordbestand inte ens rationell. Utan ersättersystem i Sverige skulle sannolikt deserteringarna ha blivit omfattande, gårdarna öde och kronans skatteintäkter mindre. Till exempel de omfattande utskrivningarna i Sverige på 1620-talet hade som följd att deserteringarna ökade och hemmanen blev öde. Ersättersystemet hade en avsevärd betydelse för bevarandet av gårdarnas skattebetalningsförmåga.²⁸ Trots att tvångsutskrivningarna och det därtill hörande bruket av ersättare var vanliga nästan överallt i Europa utgjorde Sverige dock ett undantag i det avseendet att de allmänna utskrivningarna inleddes på 1620-talet, det vill säga cirka hundra år tidigare än på andra håll. Tvångsutskrivningarna ledde i Sverige också till ett omfattande och systematiskt anlitande av knektersättare, och även i detta avseende avvek den svenska krigsmakten från systemen i de övriga länderna.²⁹

I och med den "militära revolution" som inträffade i Sverige vid övergången från 1500- till 1600-talet växte behovet av manskap, och rekryteringen måste effektiveras, men samtidigt måste man försöka förhindra att bönderna – rikets ekonomiska ryggrad – hamnade i krigstjänst. I praktiken omsattes denna princip genom olika typer av lättnader. Den viktigaste av dessa lättnader var att man tillät anlitandet av ersättare, samt att denna praxis senare institutionaliserades och integrerades som en del av krigsmakten. Det sporadiska anlitandet av ersättare på 1500-talet ledde i början av 1600-talet till ett mera allmännat ersättersystem, som institutionaliserades på 1680-talet i det s.k. ständiga knekthållet. Den ständiga knekten var så att säga sin rotes ständiga ersättare.

Varför uppstod då inte ur de europeiska lantvärnen militärt betydande utskrivna trupper såsom i Sverige? Orsaken var att bönderna dominerade i det svenska riket. I Sverige hade centralmakten mycket jord i direkt ägo, på vil-

and Society in Revolutionary Europe, 1770–1870, s. 31. Woloch, s. 105. R. E. Scouler, *The Armies of Queen Anne* (Oxford 1966), s. 114, 118. Jespersen, s. 278. Engman, s. 436. Le Roy Ladurie, s. 33–60.

²⁸ Huhtamies, s. 124–127.

²⁹ Angående ersättersystemet i Sverige se t.ex. Nils Erik Villstrand, *Anpassning eller protest. Lokalsamhället inför utskrivningar av förfolk till den svenska krigsmakten 1620–1679* (Ekenäs 1992) samt Huhtamies.

ken den kunde uppbära skatter och andra pålagor.³⁰ Eftersom det fanns så ringa frälsejord hade beslutet i Västerås år 1544 stor betydelse för rekryteringen. I Sverige kunde tvångsutskrivningarna genomföras mer effektivt än på andra håll i Europa. Orsaken till de kortlivade danska och sachsiska lantvärnssystemens ineffektivitet var uttryckligen adelns starka ställning, på dess områden kunde man inte verkställa allmänna tvångsuttagningar.³¹ Av denna orsak var det i stället för tvångsutskrivningar närmast legosoldater från städerna som fyllde ut arméerna i det feodalt splittrade Centraleuropa. Om centralmakten blev tvungen att rekrytera i förläningarna (på landsbygden) var verkningsgraden svag, emedan länsherren kunde påverka inte bara antalet män som skulle utskrivas, utan även deras kvalitet.³² I Sverige existerade denna olägenhet åtminstone inte ännu under trettioåriga kriget, men efter kriget och drottning Kristinas frikostiga donationspolitik på 1650-talet försvårade den ökade andelen frälsejord ett effektivt verkställande av utskrivningarna. På grund av adelns ökade jordinnehav var det svårt för centralmakten att rekrytera soldater genom tvångsutskrivningar, och bl.a. knektersättarnas löner nådde rekordhöjder. En legokarl kostade rentav lika mycket som 15 fullvuxna tjurar.³³

Tvångsutskrivningarna som rekryteringsform blev allmänna på andra håll i Europa på 1670-talet.³⁴ Då kunde centralmakten som blivit tillräckligt stark i till exempel Spanien, Frankrike, Preussen och Ryssland verkställa omfattande tvångsutskrivningar – dock senare än i Sverige. De enväldigt regerade länderna kunde med hjälp av dem också mer effektivt än tidigare kontrollera sina undersåtar och särskilt den lösa befolkningen redan av den orsaken att rekryterna registrerades, vilket för sin del gjorde det möjligt att upprätthålla och förstärka enväldet.

³⁰ Jfr Sven A. Nilsson, *På väg mot militärstaten. Krigsbefällets etablering i den äldre Vasatidens Sverige* (Opuscula Historica Upsaliensia 3, 1989), s. 148, 165.

³¹ Arvi Korhonen, *Hakkapelittain historia I. 1617–1625* (Porvoo 1962), s. 130.

³² Set.ex. Jan Lindegren, 'The Swedish 'Military State', 1560–1720', *Scandinavian Journal of History* 10/1985, s. 322.

³³ Set.ex. Huhtamies, s. 102.

³⁴ Friz Redlich, *The German Military Enterpriser and his Work Force. A Study in European Economic and Social History*. Vol. I and II (Wiesbaden 1964), s. 171–172.

Kronan, adeln och bönderna i sydvästra Finland 1640–1700

ANTTI KUJALA

I inledningen till antologin *People Meet the Law*, som utkom 2000, behandlar Eva Österberg och Erling Sandmo bland annat de olika infallsvinklar som har använts för studiet av de nordiska staterna i början av nya tiden. De avvisar idén om en maktstat eller militärstat som skulle bygga på ett undertryckande av undersåtarna, och sätter i dess ställe den "förhandlande staten" (*negotiating state*). Kronan förhandlade med lokalsamfundet och undersåtarna inte bara genom rättsväsendet utan också vid skatteuppbörden.¹ Boken gäller rättskipningen och hänvisningen till beskattningen kastas bara fram i förbigående. De nu rådande uppfattningarna om växelverkan mellan stat och undersåtar har i de nordiska länderna i huvudsak formats genom studium av rättsväsendet. Det finns därför säkert skäl att granska hur väl de stämmer med avseende på den andra viktiga samhällssektorn, beskattningen.

När det blir tal om beskattningen på 1600-talet kan man inte förbise det allmänt använda donationssystemet, genom vilket huvudparten av skatten till kronan från ett antal bondehemman överläts till adelsmän som ersättning för tjänster som dessa hade gjort riket och konungen. Vid den stora reduktionen som genomfördes från och med början av 1680-talet återfördes största

¹ Eva Österberg & Erling Sandmo, 'Introduction', E. Österberg & S. Sogner (red.), *People Meet the Law* (Oslo 2000), s. 14–15, 22–24. Militärstatssynen har i Sverige framför allt företrätts av Jan Lindegren och maktstaten i Finland av Heikki Ylikangas. Enligt Lindegren skaffade staten genom att binda undersåtarna till maktutövandet sig själv en stor legitimitet, som underlättade överföringen av resurser till förmån för kronan. Jan Lindegren, 'Ökade ekonomiska krav och offentliga bördor 1550–1750', H. Winge (red.), *Lokalsamfund og øvrighet i Norden ca. 1550–1750* (Oslo 1992), s. 201–202.

delen av donationerna till kronan.² Man bör således ställa frågan, hur stora möjligheter att påverka bönderna hade under adeln respektive kronan.

Kronans beskattning skärptes på 1620-och 1630-talet så mycket, att det var nästan omöjligt att ytterligare höja den.³ Adeln uppbar i princip detsamma som kronan av de bönder som kronan hade avsöndrat till dem. Detta innebar att alla de skatter och dagsverksskyldigheter som kronan hade avstått från, i stället kom donationsinnehavaren till godo. Om donationsbönderna var kronobönder, d.v.s. hade mistat sin bördsrätt, befann de sig när det gällde de räntor som gick till husbonden i samma position som de s.k. gamla frälsebönderna på de hemman som adeln sedan gammalt ägde. Bönderna på de kronohemman som hade avsöndrats till adeln och bönderna på de gamla frälsehemmanen var landbönder, som betalade privaträttsligt arrende (avrad) till sin husbonde. Dess storlek och sammansättning kunde bestämmas av husbonden och var en sak mellan honom och landbönderna, som inte var bunden av de skatteprestationer som fanns införda i kronans jordebok. I praktiken var det oftast inte möjligt att höja räntan ytterligare över kronoskatterna, eftersom bonden inte skulle ha klarat en höjning, men skattebördan för de bönder som saknade bördsrätt kunde förändras t.ex. genom att öka andelen dagsverken (varvid skattebördan minskade nominellt, men inte reellt). Däremot betalade de skattebönder som hade bevarat sin bördsrätt till adelsmannen den ränta som var påförd dem i kronans jordebok, och deras dagsverkskyldighet fastställdes åren 1651–1652 till en bestämd maximistorlek. Dagsverkerna var en stor börda för bonden med tanke på skötseln av det egna hemmanet och hans frihet.⁴

Räkenskaperna för frälsehemmanen i Finland på 1600-talet har bevarats endast ställvis och fragmentariskt.⁵ Det är omöjligt att få full klarhet i huru-

² Se Eino Jutikkala, *Bonden i Finland genom tiderna* (Helsingfors 1963), s. 149–207.

³ Eino Jutikkala, 'Väestö ja yhteiskunta', *Hämeen historia* II:1 (Hämeenlinna 1957), s. 142–144; Lindegren, s. 192.

⁴ Kurt Ågren, *Adelns bönder och kronans: Skatter och besvär i Uppland 1650–1680* (Uppsala 1964), passim; Margareta Revera, *Gods och gård 1650–1680: Magnus Gabriel De la Gardies godsbildning och godsdrift i Västergötland I* (Uppsala 1975), passim; Sven A. Nilsson, *De stora krigens tid: Om Sverige som militärstat och bondesambälle* (Uppsala 1990), s. 31–55; Jutikkala, *Bonden i Finland genom tiderna*, s. 154–176.

⁵ I denna artikel behandlas endast de adelsgårdar i sydvästra Finland, från vilka räkenskapsmaterial har bevarats. Detta finns i svenska Riksarkivet. Lunds universitets samlingar, som hu-

vida det var tyngre att leva under kronan än adeln eller möjligen tvärtom. Detta beror inte bara på det adliga räkenskapsmaterialets begränsade omfattning och bristfällighet, utan också på att dagsverken och andra arbetsskyldigheter inte bokfördes fullständigt eller överhuvudtaget, och att dessa inte, lika litet som utskrivningsbördan, kan mätas i pengar. Frälsebönderna under adeln uppställde hälften färre soldater än kronans bönder; visserligen blev de under kriget ofta tvungna att avstå från denna lindring.⁶ Frälsebönderna fick till sin husbonde ersätta lindringen i soldatbördan i form av ökad avrad eller dagsverken.

Räntor till adeln och skatter till kronan

För Hitå gård i Sibbo socken som tillhörde Jesper Marsson Cruus arvingar (hans änka Brita De la Gardie) och de till gården anslutna 35 bondehemmanen (ca 20 mantal) har uppgifter bevarats om den årliga ränta som bönderna betalade till gården. Hitås jordebok omfattar åren 1639–1642 och 1643–1644. Omkring 2/3 av bondehemmanen var nytt frälse (köpfrälse och tre hemman evärdligt frälse) och en tredjedel gamla frälsehemman. Troligtvis hade de flesta av hemmanen också i den första gruppen förlorat sin bördsrätt. Om man jämför den ränta som dessa erlade 1643–1644 med motsvarande räntor i länsräkenskaperna⁷ kan man notera att skattepersedlarna har ändrats i grund och att de penningmässiga värdena enligt de s.k. kronovärden som används i de båda jordeböckerna inte motsvarar varandra. För de hemman som ligger nära Hitå är räntans värde i allmänhet bara en aning mindre än kronans årliga och ovissa skatter, med vilka räntorna bör jämföras. Av kronans landsbok framgår nämligen att huvuddelen av Hitås landbohemman inte betalade några ovissa räntor till kronan, d.v.s. de hörde till de rå och rörs- och frihetsmilshemman som enligt Gustaf II Adolfs privilegier 1612/17 var befriade från dessa räntor. Endast tre hemman som låg långt borta i Tusby betalade halvparten av de ovissa räntorna till kronan och den avrad som två av dem betalade till Hitås ägare var därför betydligt mindre än den årliga rän-

vudsakligen gäller sydöstra Finland, och det sparsamma frälsegodsmaterialet i Finlands riksarkiv har jag varit tvungen att förbigå.

⁶ Nils Erik Villstrand, *Anpassning eller protest: Lokalsamhället inför utskrivningarna av folket till den svenska krigsmakten 1620–1679* (Åbo 1992), passim.

⁷ För de gamla frälsehemmanens del är en jämförelse inte möjlig, ty i kronans jordebok är för dem endast antecknad den ovissa räntan och senare även den extraordinarie räntan, däremot inte den årliga räntan, eftersom de inte ens i teorin erlade någon sådan till kronan.

tan och de ovissa räntorna enligt kronans jordebok – för det tredje hemmanet visserligen bara nått och jämnt.

Det är dock uppenbart att skillnaderna inte enbart beror på att skatteper-seidlarna hade ändrats och på andra skattetekniska omständigheter, utan också på att gårdsägaren hade använt sin rätt att fastställa landböndernas ränta i de produkter och på den nivå, som passade både honom själv och landbo-hemmanen. De landbönder som fanns på längre avstånd från Hitå⁸ hade fått i uppgift att sköta gårdsägarens boskap (inventarieboskapen). Den arbetsin-sats detta krävde samt höet och fodret ingick med andra ord som en osynlig del i räntan. På samma sätt kan vi förmoda, att de landbönder som bodde närmare Hitå gjorde dagsverken som inte infördes i böckerna (säkerligen gällde detta också de landbönder som bodde på längre avstånd, men i mindre utsträckning). Att döma av den anspråkslösa produktionen på själva Hitå gård (egentligen bara ett tredjedelsmantalshemman) var dagsverksbördan liten.

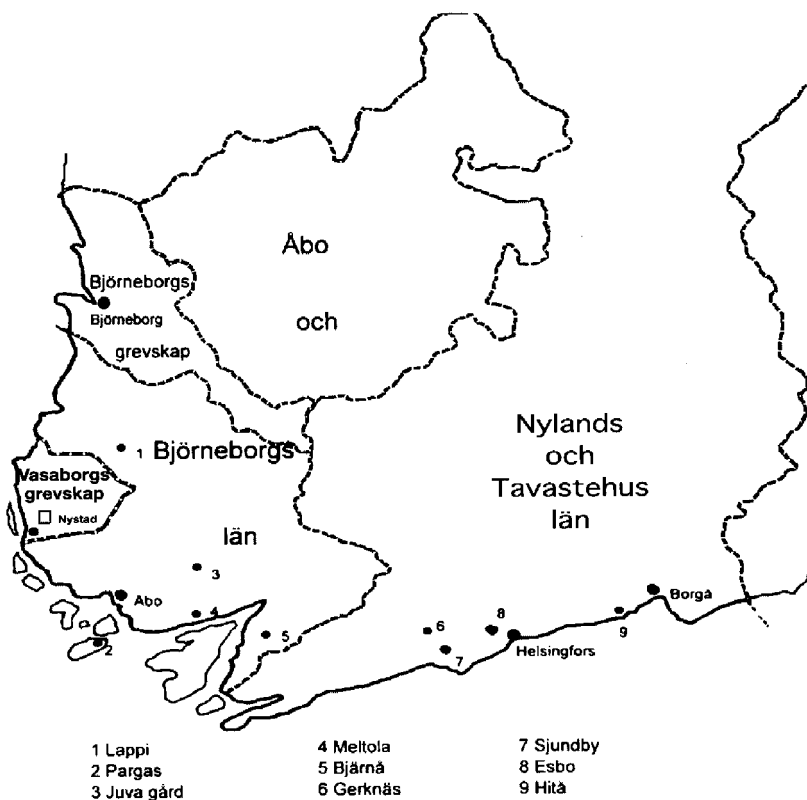
Enligt gårdens jordebok utgör den ränta som de gamla frälsehemmanen under Hitå erlade en skattebörd på 25,6 daler silvermynt per mantal, och räntan för de övriga frälsehemmanen 29,9 daler smt. Till de övriga frälsehem-manens börda bör ytterligare läggas de tre tusbyhemmanens till kronan erlag-da halvpårt av de ovissa räntorna, varigenom gruppens per mantal beräknade börda stiger till 30,6 daler smt. Skattebördan för hela Borgå härad utom det gamla frälset (d.v.s. kronan behållna skattehemman och kronohemman samt alla övriga frälsehemman) var 1644 enligt kronans räkenskaper 28,4 daler sil-ver per mantal.

Med utgångspunkt i dessa tal, och med de i böckerna alls inte införda dags-verkena i minnet, finns det anledning att förmoda att frälseböndernas ränte-prestationer på Hitå, bortsett från det gamla frälset, var i stort sett av samma storleksordning som om hemmanen hade tillhört kronan. Ett hemmans mantal motsvarade givetvis endast uppskattningsvis dess skattebetalningsför-måga, och denna ungefärlighet gör naturligtvis att de genomsnittliga talen för räntebelastningen för de två hemmansgrupperna under Hitå blir i viss mån osäkra, speciellt med hänsyn till att det totalt är fråga om något mindre än 20 mantal.

Ändå vågar jag här hävda att ovannämnda konklusion sannolikt håller streck, bland annat därför att den överensstämmer med *M a r g a r e t a*

⁸ Några dock alldeles närbelägna.

Karta över sydvästra Finland

Reveras och Kurt Ågrens forskningsresultat, nämligen att de gamla frälshemmanens räntor (inklusive dagsverksskyldigheterna) i räkenskaperna var lägre än de övriga hemmanens, ja t.o.m. än de övriga frälshemmanens: de gamla frälshemmanens alla dagsverken infördes nämligen inte i räkenskaperna. Det är svårt att säga, om denna omständighet kan tänkas förklara skillnaden mellan den genomsnittliga bördan för hemmansgrupperna under Hitå. Många av de gamla frälshemmanen under Hitå låg dock längre från Hitå, vilket säkerligen begränsade möjligheten att utkräva dagsverken.

En helt annan sak är dessutom huruvida det var möjligt för ägaren till Hitå gård att uppbära allt vad gårdens jordebok gav honom rätt till. Hemmanens

skatter och avrad gav överallt i Finland upphov till rester även under goda år, för att inte tala om de återkommande missväxtåren. Det finns inga uppgifter om den verkliga ränteavkastningen och restantierna för Hitå. Avraden från Hitås landbönder var i varje fall skraddarsydd efter böndernas betalningsförmåga, efter vad deras faktiskt producerade produkter och deras försäljningsutsikter angav, i stort sett enligt kronobeskattningens nivå, utom för de gamla frälsehemmanen som kunde ha vissa bördor som inte var införda i böcker-na.⁹

Om de räntor som frälsebönderna betalade till sin husbonde fås uppgifter också beträffande greve¹⁰ Clas Totts underhavande till Sjundeå gård i Sjundeå socken och Gerknäs gård i Lojo socken på omkring 70 hemman (över 30 mantal) vid decenniesskiftet mellan 1640- och 1650-talet. Bokföringen är visserligen mycket brokig, eftersom förteckningarna över hemmanens räntor mestadels är gjorda med syftet att försälja eller pantsätta dem. Den år 1630 födde Clas Åkesson Tott och hans styvmor Christina Brahe hade nämligen inte i sin egen hushållning behärskat konsten att "make both ends meet". Av flera skäl kan alla Totts hemman inte identifieras i kronans jordeböcker.

I Totts jordebok har "frälsehemmanen" i relation till mantalet i allmänhet en högre ränta än skattehemmanen. Dessas högre ränta berodde mestadels på att inventarieboskap från herrgården var placerade på dem. Denna omständighet definierade också "frälsehemmanen", då det bland dem finns både hemman som hade kvar sin bördsrätt och sådana som hade förlorat den; dessutom framkom det efter den Tottska tiden, att bönderna ofta hade en annan uppfattning om bördsrättens bibehållande än vad herrgården hade. Slaktjur höjde värdet på räntan, trots att bondens egen insats i verkligheten då utgjor-

⁹ Topographica, Harviala, Nokia, Vik, Hitå och Sätuna gårdar, vol. 16, Årlig ränta och jordebok, Hitå gård, 1643–1644 (o. 1639–1642), De la Gardieska arkivet, Lunds universitetsbibliotek (mikrofilm FR 764, RA); Länsräkenskaper, Nylands och Tavastehus län, 7926 (jorde- och landsbok 1644), 7946 (jordebok 1650) (hemmanens skatter i daler hämtade ur jordeböckerna för 1650, 1661 och 1665); *Revera*, s. 41–62, 69–76; *Ågren*, s. 117–194; *Christers Kuvaja & Arja Rantanen, Sibbo sockens historia I* (Jyväskylä 1994), s. 156–157; *Alf Brenner, Sjundeå sockens historia I* (Hangö 1953), s. 282–295. Om adelsprivilegierna se *Hakon Swenne, Svenska adelns ekonomiska privilegier 1612–1651* (Göteborg 1933). En arrendator försvarade sig mot böndernas besvär mot honom med att påstå att det var landets sed, att de frälsebönder som hade förlorat sin bördsrätt skulle spinna lin eller hampa till sitt herrskap allt efter deras förhandenvarande behov. *Egendoms- och släkthandlingar*, vol. 131, Nr 39, Sävstaholmssamlingen, SRA (FR 473, RA).

¹⁰ Från år 1652.

des av den skötsel som djuren krävde samt hö och foder. Även här har gods-herren suveränt organiserat räntan avvikande från kronans jordebok såsom det lämpade sig för hans eget intresse och enligt hemmanens reella odlingsinriktning. Vanligen blev räntan lägre än kronans årliga och ovissa räntor, men i vissa fall översteg den dessa. Å andra sidan sänktes räntorna för hemman i svårigheter rejält jämfört med motsvarande kronoutskylder. En sådan situation rådde i de jordeböcker som uppgjordes för 1645 och 1666, vilka beroende på Tottarnas jordaffärer inte är ens tillnärmelsevis identiska. Utöver räntorna tillkom ytterligare dagsverkena, vilkas antal hade reglerats av kronan endast för de bönder som hade bevarat sin bördsrätt (från och med 1652). De övriga måste göra två dagsverken per vecka till gården på sommaren. Efter Tottarnas tid försökte man ytterligare höja dagsverksskyldigheten genom en urkundsförfalskning.

Sedan finns ytterligare en jordebok för 1641, som omfattar räkenskaper för erämarkssocknar i Tavastland och Satakunda samt för Viborgs och Kexholms län. Då de förstnämnda jämförs med kronans jordeböcker, observerar man, att Totts räntor nästan genomgående är högre än kronans skatter. Det finns dock ingen anledning att lägga alltför stor vikt vid denna sak. ”Räntehöjningen” var troligen endast nominell och avsedd att höja priset på de hemman som skulle säljas.¹¹

På greve¹² Gustav Horns köpfrälsegods Meltola i Pemar socken (inalles ca 20 mantal) var bönderna klassificerade som gamla och nya landbönder, möjligen på den grund att endast de sistnämnda hade bördsrätten i behåll. De gamla landböndernas avrad var 1650 högre än kronans årliga ränta, utan andel för inventarieboskap som tilldelats dem, vars avkastning naturligtvis tillföll godsägaren. Däremot blev avraden lägre än summan av de årliga och ovissa räntorna till kronan. Några räntor av det sistnämnda slaget hade inte över huvud taget påbördats dem. De nya landböndernas årliga ränta var näs-

¹¹ Godshandlingar, Gerknäs, Sjunby m.fl., Tottska samlingen, Clas Tott, E 5818, SRA (vol. 38, FR 219, RA); Länsräkenskaper, Nylands och Tavastehus län, 7946, 7971 o. 7985 (1650, 1661, 1665), Åbo och Björneborgs län, 7261 o. 7294 (1661, 1665), RA. Vissa av Totts hemman är antecknade som gammalt frälse, trots att han enligt kronans räkenskaper inte hade sådana i den ifrågasvarande socknen. Adelsmännen förefaller delvis ha varit bristfälligt underkunniga om sina hemmans jordnatur. På grund av sin ålder och sina resor ledde Clas Tott sina jordinnehav först från år 1652. Alf Brenner, *Sjundeå sockens historia I* (Hangö 1953), s. 282–295; Heikki Ylikangas, *Lohjalaisten historia I* (Helsinki 1973), s. 215.

¹² Från år 1651.

tan densamma som kronans årliga ränta, med vilken man hade försökt jämställa den. Dessutom erlade dessa de ovissa räntorna, vilka även de tillföll godsägaren. 1644 års adelsprivilegier hade nämligen befriat all frälsejord (nu också annat frälse än rå och rörs- och frihetsmilshemman, som redan tidigare hade denna befrielse) från de ovissa räntorna. Det måste anses nästan säkert, att de gamla landbönderna i form av dagsverken presterade vad de hade vunnit i form av mindre räntor.¹³

I Björneborgs grevskap, i grevskapet Vasaborg, som omfattade största delen av socknarna Nykyrko (Kaland) och Letala samt i Bjärnä ladugård eller Näsegård i Bjärnä, erlades räntorna i princip enligt den storlek de hade i kronans jordebok.¹⁴ Av det ovan sagda kan man se, att även om adeln i enskilda fall i fråga om avraden kunde avvika från skatten till kronan, så utgjorde denna fränsett en del undantag den övre gränsen för den avrad som adeln tog ut. Det som adeln efterskänkte i fråga om räntor av de skattebärkraftiga hemmanen, försökte den i stället ta ut i form av dagsverken.

Greve Per Brahe, som tjänstgjorde som generalguvernör i Finland 1637–1640 och 1648–1651/54, avvek klart från praxis, att räntorna inte höjdes till mer än kronoskatterna. På hans donationsjordar i Egentliga Finland, på Juva gård i S:t Mårtens socken fastställdes 1648 en s.k. stadgeränta (överenskommen ränta). Såväl i S:t Mårtens som på Brahes hemman i Pargas tillkommer utöver räntorna, hö som ersatte dagsverken eller senare penningar (i S:t Mårtens) eller strömmingstunnor (i Pargas), som i synnerhet i Pargas höjde räntorna till en nivå som var klart högre än de motsvarande årliga och ovissa räntorna och de halva boskapspenningarna. Då Brahe bestämde om dagsverkerna negligerade han, som anhängare till adelsväldet som irrelevant frågan huruvida bonden hade bördsrätt eller inte.

På Juva i S:t Mårtens var rentav drygt hälften av de underlydande hemmanen och mantalen öde eller åtnjöt annars officiellt erkänd befrielse från

¹³ Gods- och länshandlingar, Meldola gård, Jordebok 1650 (1653, 1661), Bielkesamlingen, Gustav Horn och Sigrid Bielke, E 2428, SRA (vol. 32, FR 202, RA); RA 7261 o. 7294; Ågren, s. 11–13.

¹⁴ Åren 1649–1652 rotfästes som följd av drottningens och riksdagens beslut den uppfattningen, att kronans jordebok bestämde nivån på skattebördan för de bönder som hade kvar sin bördsrätt, också om de lydde under adeln. Jurikkala, *Bonden i Finland genom tiderna*, s. 165–166, 170. Dessa beslut och den påtryckning från de ofrälse ständens sida som låg bakom dem hade uppenbarligen den påföljden, att de räntor som påfördes hemmanen i adelsmännens räkenskaper nu närmade sig deras prestationer av kronoskatter, även om det, som vi har sett mellan adelshemmanen rådde stora skillnader i detta avseende.

skattebetalning 1648–1662, varför de ca 100 mantalen i S:t Mårtens i praktiken avkastade mindre än de hälften färre mantalen i Pargas. Brahe avstod vid fjärdepartsräfsten donationerna i S:t Mårtens och Pargas till kronan 1663, men förbehöll sig de bästa av hemmanen i S:t Mårtens och hemmanen i Pargas som beställningshemman (avlöningshemman) för riksdrotsen. Medan 34,6 % av alla mantal i hela S:t Mårtens var öde 1663, var endast vart tionde mantal öde av Brahes lönehemman där. Samtidigt justerades stadgeräntorna (de överenskomna räntorna) för lönehemmanen i S:t Mårtens i höjande riktning, uppenbarligen för att kompensera den dagsverksersättning som föll bort. De sammanlagda stadgeräntorna för S:t Mårtens var nu 14,6 % och räntorna i Pargas beroende på beräkningssättet ca 16–18 % (inkl. dagsverksströmmingen) högre än motsvarande hemmans skatter enligt kronans jordebok. Detta var dock inte alltid det enda missförhållandet från böndernas synpunkt, ty på grund av sin ändrade ställning blev lönehemmanen i S:t Mårtens och Pargas tvungna att betala även den andra hälften av boskapspenningarna till kronan, men stadgeräntan till riksdrotsen sänktes dock inte på denna grund. Riksdrotsens löneinkomster omfattade endast de årliga och ovissa räntorna. Brahe förbättrade alltså i varje omgång sina förmåner, och kronan blev inte heller lottlös vid lönehemmansändringen. Allt detta kan kallas en ypperlig skatteplanering, som de andra adelsmännen lika litet som de underhavande bönderna vågade opponera sig mot.¹⁵

Växilverkan på adelsgodsen

Bjarnå ladugård eller Näsegård¹⁶ tillhörde fr.o.m. 1642 greve¹⁷ Carl Gustav Wrangel och omfattade som mest ca 70 hemman och 60 mantal, de flesta i Bjarnå inom Åbo och Björneborgs län och resten i Tenala i Nylands och Tavastehus län. Beroende på gårdens bakgrund var största delen av dess hem-

¹⁵ Finska godshandlingar, Räkenskaper & jordeböcker 1648–1656, Pargas o. Juva gård, St Mårtens, Brahesamlingen, Per Brahe d.y., E 3323–3324, 3328, SRA (vol. 23–24, 28, FR 203–205, RA); Grev- och friherrskap, Kajana, Räkenskaper 1662, Kammararkivet, SRA (FR 313, RA); RA 7262, 7289, 7294, 7295, 9139, 9140, 9149. Också efter fjärdepartsräfsten hade Brahe kvar ett antal frälsehemman i Pargas. Om fjärdepartsräfsten se Stellan Dahlgren, *Karl X Gustav och reduktionen* (Uppsala 1964).

¹⁶ Gabriel Nikander & Eino Jutikkala, *Säterier och storgårdar i Finland II* (Helsingfors s.a.), s. 345–349.

¹⁷ Från år 1651.

man f.d. kronohemman och saknade alltså bördsrätt. Wrangel innehade dem antingen som donationer på Norrköpings besluts villkor eller som köpfrälse. Den jordebok från 1655 enligt vilken räntan uppbars meddelade böndernas ränta i enskilda persedlar. Alldeles som på Hitå och hos Tottarna motsvarade persedlarna inte dem som angavs i kronans jordebok, och de i pengar räknade belopp som angavs för räntorna var inte helt desamma som kronans (den årliga räntan och de ovisa räntorna), men i Bjärnä hade redan 1655 eftersträvat någorlunda motsvarighet.¹⁸

Redan i början av Wrangels donationsperiod krävdes två dagsverken i veckan av varje bonde.¹⁹ Per Skarp, som tjänstgjorde som fogde på Bjärnä ladugård sedan mitten av 1650-talet, krävde dock tre eller rentav fyra dagsverken per vecka. Han åberopade de krav som från Stockholm hade ställts på honom om att leverera mera produkter och varor. Skarp behandlade bönderna hårt och våldsamt. De Wrangelska förläningarnas huvudkontor i Stockholm verkställde 1662 en rannsaking rörande de klagomål som bönderna hade framställt mot Skarp. Som så ofta i dylika fall var undersökningen inte opartisk, utan bönderna pressades att frångå sina käromål. Åren 1663–1664 fick kontoret dock nog av den egenmäktiga och våldsamma fogden. Hans räkenskaper luslästes och en del felaktigheter hittades i dem till fogdens fördel och Wrangels nackdel. Fogden föll således på sin egenmäktighet och böndernas klagomål.²⁰

Bönderna under Bjärnä gård, av vilka största delen hade förlorat sin bördsrätt, befann sig i fråga om antalet dagsverken i en mycket sämre position än de s.k. skattefrälsebönderna (med bördsrätt) på donationsgodsen. År 1653 fanns det under Esbo gård 32 skattefrälsebönder. Gården föreslog att dessa skulle utföra ett dagsverke per vecka på vintern och två på sommaren, vilket skulle ha ersatts med en rätt liten räntelättnad och med halverad börda när det gällde uppställande av båtsmän. Bönderna gick inte med på förslaget, varför gården blev tvungen att ge dem de betydligt färre dagsverken utan

¹⁸ Wrangelska godshandlingar, Bjärnä, Jordebok 1655 i samband med räkernskaperna för detta år, Rydboholmssamlingen, vol. 549, E 8015, SRA (de brev som gäller Bjärnä finns på mikrofilm FR 215 och de övriga godshandlingarna på FR 216–217, RA).

¹⁹ Herman Wrangels arrendekontrakt 4.5.1642, Rydboholmssamlingen, vol. 548, E 8014, SRA.

²⁰ Rannsaking 15.1.1662 och besvären på samma ställe, vol. 548, E 8014, Underdänig relation 1663 & Nils Hisinghs rannsaking 15.8.1664, vol. 549, E 8015, SRA. Om Skarp även Veikko Litzen, *Pernön historia* I (Salo 1980), s. 247–248.

räntelättnader som riksdagen året förut hade stadgat om.²¹ De bönder som saknade börsrätt hade kronan däremot lämnat utan det stöd som lagstiftningen gav när det gällde att bryta arm med sin godsägare om antalet dagsverken.

I kronans räkenskaper hade av gammalt antecknats att Bjärnå ladugårds bönder, villkas jord omfattade 29 hemman och mantal, erlade ovissa räntor endast för halva mantal, d.v.s. för 14,5 mantal.²² Gårdens jordebok för år 1655, som redan omtalats, bestämde räntorna på grundval av detta. I kontoret i Sverige uppgjordes dock samma år en annan jordebok, i vilken även för ladugårdens rå och rörshemman (de nyssnämnda bönderna: 28 hemman och mantal) antecknades fulla ovissa och även extra ordinarie räntor. För de sistnämndas del bokförde gården för sin egen del allt det, som kronan hade avstått från att uppbära. Syftet var säkerligen att utröna hur mycket mera ett hemman skulle kunna producera, och att någon gång vid lämpligt tillfälle gå från tanke till handling.²³

Från och med år 1663 började räntorna uppbäras enligt de förhöjda grunderna. Från 1668 arrenderades ladugården av regementskrivaren Johan Jacob Lundh. Bönderna besvärade sig dock nu över räntehöjningen. Wrangel eller hans kontor blev tvungen att konstatera att besvären var riktiga och räntehöjningen återtogs (utom de halva extra ordinarie räntor som gården på 1650-talet ännu inte hade uppburit). Det är uppenbart att de ovissa räntorna ursprungligen hade halverats för att gottgöra de talrika dagsverken som krävdes av bönderna. Under Lundhs tid återvände man alltså till startrutan, och inte nog med det, utan arrendatorn blev på grund av böndernas missnöje tidvis tvungen att nöja sig med bara ett dagsverke i veckan.

På kontoret hade man i samband med avskedandet av Skarp och utarrenderandet av gården tydligt eftersträvat ny ekonomisk fördel för Wrangel. Det årsarrende som Lundh bestämdes att betala var nämligen 1 600 daler smt eller i stort sett detsamma som alla bönders (även de som låg utanför frihetsmi-

²¹ Ankomna brev, Hans Hansson Gode t. G.Horn 22.9.1653, Wijsksamlingen, Gustav Horn och Sigrid Bielke, E 2820, SRA (vol. 82, FR 221, RA).

²² RA 7261 o. 7262 (jorde- och landsbok 1656).

²³ Jordebok 1655 i sammanhang med räkenskaperna för samma år (den verkliga uppbörden), vol. 549, E 8015, Jordebok 1655, vol. 550, E 8016, Rydholmssamlingen, SRA. Bland godshandlingarna finns flera odaterade eller t.ex. till år 1649 daterade jordeböcker eller ränteförreckningar, som synbarligen härrör från 1660-talet och motiverar höjningen av räntorna. RA 7294 o. 7305 (jordebok 1665, 1668).

len) räntor, 1 620 daler, men då de ovissa räntorna sänktes, blev man tvungen att sänka arrendet till 1 400 daler.²⁴ Nyttan av höjningen skulle ha tillfallit Wrangel, inte Lundh. Ännu på 1650-talet och 1661 hade böndernas räntor (utan extra ordinarie räntor) inalles utgjort endast knappa 1 200 daler,²⁵ så höjningen hade varit betydande, särskilt som den hade träffat endast en del av bönderna.

När Skarp blev tvungen att avgå var bönderna under Bjärnä gård skyldiga 2 700–2 800 daler smt i obetald avrad, som man var tvungen att efterskänka så att Wrangel inte såg en örtug av dem. Enligt kalkyler gjorda på hans svenska kontor hade gården dock under Skarps tid som fogde 1655–1663 för grevens behov till Sverige producerat ca 8 560 daler, eller i medeltal 950 daler per år räknat enligt priserna i Stockholm.²⁶ Från Bjärnä sändes till Sverige inte bara produkter av jordbruk och boskapsskötsel, utan också byggnadsföremådenheter av olika slag, och för produktionen av dessa behövdes i samtliga fall böndernas dagsverken. Att ett hemman kunde leverera avkastning också under missväxtår, inte bara under goda år, förklarar varför Wrangel och andra adelsmän kunde leva med böndernas ständiga restantier. De försökte efter bästa förmåga indriva dem, men till följd av de ständiga missväxtåren stod ofta få möjligheter till buds för detta.

I en promemoria om ladugården föreslogs att de bönder som hade samlat på sig restantier skulle uppsägas från hemmanet, och att dugligare skulle anskaffas, men åtminstone enligt räkenskaperna och andra gårdshandlingar inleddes åtgärder för att komma åt en bondes bördsrätt och avhysa honom från hemmanet i fråga om endast en bonde, i Koskis by i Tenala socken.²⁷ År 1670

²⁴ C. G. Wrangels ekonomiska brevväxling, H. Andersson t. C. G. Wrangel "Presenterat Stockholm 14.10.1668", vol. 486, E 7952, Arrendekontrakt 12.9.1667, J. J. Lundhs memorial "Alldenstund" 16.6.1669, brevet "Presenterat Stockholm 26.10.1668", G. Melartopaeus' memorial 2–4.5.1668, Rannsakning 20.12.1669, vol. 548, E 8014, Gårds- och specialräkningar 1664–1667, Jordebok 1663, 1664 och flera o- och feldaterade jordeböcker från 1660-talet, Årliga räntan och gården 1668 (där räntorna igen motsvarar dem i kronans jordebok), vol. 549–550, E 8015–8016, Rydboholmssamlingen, SRA; RA 7294 (jordebok 1665).

²⁵ Jordebok 1655 & Per Joensson Skarps räkenskap 1661, Rydboholmssamlingen, vol. 549, E 8015, SRA.

²⁶ Underdånig relation 1663, Rydboholmssamlingen, vol. 549, E 8015, SRA.

²⁷ Tjänstl. relation, vol. 486, E 7952, Årliga räntan och gården 1668 m.bil., Restlängd 1671–1674, Bjärnågårdens arrende 1675, vol. 550, E 8016, Rydboholmssamlingen, SRA. Största delen av gårdens bönder var redan förut även annars utan bördsrätt. En likadan rekommendation av uppsäga restinnehavarna återfinns i en resolution 18.8.1664, som var ett svar på

blev Wrangel tvungen att bevilja sina bönder 19 % förmedling av deras sammanlagda räntor, vilket gällde de bönder som befann sig i de allra största svårigheterna. Det var med andra ord realistiskt att tänka sig att kunna indriva alla räntor till fullt belopp. Istället var man tvungen att bevilja lättnader.²⁸

Wrangel och hans underordnade och å andra sidan bönderna under Bjärnä gård försökte således vinna fördel åt sig själv på den andra partens bekostnad, gården genom att ta ut mera avrad och dagsverken och bönderna genom klagomål. De sistnämnda klagomålen eller besvärerna befanns ofta vara osanna eller åtminstone överdrivna, men klagomålets logik var att genom överdrift fästa uppmärksamheten vid faktiska missförhållanden. Bönderna ansåg att källan till deras besvärligheter var gårdens fogde eller arrendator, inte greven. Delvis trodde de säkert uppriktigt detta, delvis inte: bägge parter använde sig av ett rollspel som rättvis husbonde respektive trogen underhavande. Det är oklart hur mycket en av rikets stormän som Wrangel hade tid att fördjupa sig i frågor som gällde en rätt perifer gård som Bjärnä, men oberoende av om böndernas besvär avgjordes av greven själv eller hans förvaltning, så måste man erkänna att besvärsvägen ("att gå till greven") var allt annat än onödigt bestyr för bönderna. Att tala om interaktion (växelverkan mellan helt ojämlika parter) är alltså inte omotiverat. Wrangel blev tvungen att förfara som kronan, nämligen att erkänna det samhällsfördrag, som de i jordeboken införda bördorna innebar.²⁹

Det finns anledning att understryka, att alla de innehavare av adelsgods som behandlas i denna artikel representerade högadeln och bodde långt från sina finländska förlänningar i Sverige eller ännu längre borta i Pommern.³⁰ En

frågor från Sjunby gårds arrendator Henrik Larsson. Tottska samlingen, Clas Tott, E 5818, SRA (vol. 38, FR 219, RA). Om förlusten av bördsrätter till adeln (som här inte ytterligare kan betöras) se Eibert Ernby, *Adeln och bondejorden: En studie rörande skattefråket i Oppunda härad under 1600-talet* (Uppsala 1975); John Gardberg, *Kimito friherrskap* (Helsingfors 1935), s. 104–105; Jutikkala, *Bonden i Finland genom tiderna*, s. 168–169; Heikki Ylikangas, *Aikansa rikos* (Juva 2000), s. 307–311.

²⁸ Uträkning 1670–1671, Rydboholmssamlingen, vol. 550, E 8016, SRA.

²⁹ Antti Kujala, 'Why Did Finland's War Economy Collapse during the Great Northern War?', *Scandinavian Economic History Review* 2001, s. 85 och där nämnda arbeten. Till och med för höga, men principiellt fasta skatteprestationer var för bönderna ett bättre alternativ än helt fria händer för kronan att höja skatterna. För kronan passade samhällsfördraget, ty det var möjligt att höja skatterna genom beviljningar.

³⁰ På högadelns gods i sydvästra Finland (se även Björneborgs grevskap och Kimito friherrskap) rådde synbarligen ett likadant gårdssystem som i Sverige enligt Revera och Ågren, d.v.s.

adelsman som bodde på sin gård i Finland kunde knappast klä sig i Justitias kåpa och uppträda som sina bönders beskyddare mot orätrådiga hantlangare.³¹ Det är självklart att det låg i böndernas intresse att kanalisera sina intressemotståndningar med sin husbonde i former av undersåtligt förtroende,³² snarare än att ge sig in på det öppna motståndets väg, där bergsäkert nederlag skymtade vid vägens ände. Ibland dikterade herrskapet bara sitt eget försvagande för sina underhavande, utan att ge dem andra alternativ än underkastelse eller motstånd (t.ex. i Elimä).

Gustav Horn fick 1651 Björneborgs grevskap i donation. Detta omfattade ca 370 hemman och 230 mantal i Ulvsby, Kumo och Vittis socknar; ytterligare tillkom Vampula köpfrälsegods (ca 50 hemman och 30 mantal). Efter grevens död 1657 övergick grevskapet till hans maka Sigrid Bielke. Björneborgs grevskaps historia är skriven t.o.m. två gånger,³³ varför det här inte finns någon anledning att behandla den i större utsträckning än när det gäller de ur ämnets synvinkel allra viktigaste omständigheterna.

Bönderna i Björneborgs grevskap betalade i princip sina räntor på basis av kronans jordebok. Eftersom grevskapet omfattade endast en måttlig del av socknarnas hemman (endast i Vittis en majoritet av dem), kunde det inte monopolisera bokföringen inom sitt område och nästan utestänga kronan från denna, såsom skedde t.ex. i grevskapet Vasaborg. De bönder som hade mist sin bördsrätt sattes att göra så mycket dagsverken som grevskapet hade behov av.³⁴

som var auktoritärt, men undvek att tänja lagens bokstav till dess yttersta, liksom även direkt godtycke.

³¹ Exempel på hur hårdhänt adelsmännen, såväl de i Finland som i Sverige bosatta, kunde behandla sina bönder, ges av K i m m o K a r a j a l a, *Suomalainen kapina* (Helsinki 2002), s. 207–283. De värsta fallen återfinns på den baltiska herrgårdskulturens område i sydöstra Finland (jfr Österbotten m.fl. s. 329–374. Jfr P e t r i K a r o n e n, *Pohjoinen suurvalta: Ruotsi ja Suomi 1521–1809* (Porvoo 1999), s. 251–262. Ett exempel på en hänsynslös lågadlig, rentav en kvinna: 1600-talets handlingar rörande Uppby hemman i Degerö by, Topographica II, Helsinges socken 3, RA.

³² P e t e r E n g l u n d, *Det hotade huset* (Stockholm 1994), s. 101.

³³ M a u n o J o k i p i i, 'Porin kreivikunta', *HArk* 54 1953, s. 105–169; J a n n e H a i k a r i, *Suurläänitys – perintövilallisen uhka?: Läänityslaitos Huittisissa 1638–1679*, Pro gradu-avhandling vid Jyväskylän universitet 1999. Se även J o k i p i i, *Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat I–II* (Helsinki 1956, 1960), passim.

³⁴ H a i k a r i, s. 44.

Räntor blev, särskilt under missväxtår, återkommande obetalda i grevskapet liksom överallt annanstans i Finland. Enligt en restlängd som fogden Pål Pålsson Callia uppgjorde 1665 hade bönderna obetalda räntor till ett belopp av 7 265 daler silver. De äldsta restantierna härrörde från tiden för grevskapets upprättande. Callias restlängder vimlar av hans giftiga karakteristiker och åtgärdsförslag gällande dem som hade samlat på sig restantier:

”bekymrar sig intet om sin ränta eller restens avbetalning, dugde väl till knekt”, ”oförmögen och en stor bov, har ingen försorg om sina utlagor utan döljer årsväxten”, ”dricker så länge han kan få och ölet på nejden räcker”, ”vore bättre att annan åbo sattes på samma hemman”, ”måste betala resten eller mista börsrätten”.

Den bild som restlängderna ger av att oviljan att betala räntan var allmän jämfört med oförmågan att göra detta, kan inte som sådan ges tilltro, men det förefaller ändå sannolikt att en del restinnehavare tredskades med flit.³⁵

I praktiken kunde Callia inte förverkliga sina hotelser annat än för de mest motspänstigas del. Enligt grevskapets räkenskaper och jordeböcker var det endast några bönder som miste sin börsrätt för restantiernas skull och blev vräkta från sina hemman; ett par av dem antecknades vid utskrivningen som lösdrivare, men de blev inte uttagna till soldater. Kronans restlängder visar å andra sidan att flera bönder på grund av restantier till grevskapet verkligen blev vräkta från sina hemman och att en del utskrevs till soldater. Det var enkelt att vräka de bönder som hade gått miste om sin börsrätt och avhysningen behandlades vid tinget endast ifall någon besvärade sig.³⁶ I början av 1670-talet råkade Callia i stora svårigheter, då några av de vräkta började besvära sig över honom till Åbo hovrätt och till grevinnan Sigrid Bielke i Stockholm. Callias egen bror, kronofogden Henrik Pålsson Callia stödde dessutom klagandena genom att hävda att hans bror hade uppburit för mycken ränta av dessa utan att ge något kvitto. Brödernas konflikt berodde bland annat på grevskapets skatterestantier till kronan. Det var över huvud taget en fråga om en hegemonikonflikt mellan kronan och grevskapet. Pål Pålsson hade fullt sjå att få grevinnan att tro på honom och inte på klagandena. Han

³⁵ Gods- och länshandlingar, Björneborgs grevskap och Vampula gård, Restlängd 1665 o. 1669, Bielkesamlingen, Gustav Horn och Sigrid Bielke, E 2424 o. 2425, SRA (vol. 28–29, FR 200, RA).

³⁶ Se föregående och även följande not. Kronans restlängder: RA 7336, s. 2506–2508, 2533–2535 (Vittis).

betonade i sina brev, att om en klagande inte sattes att svara för sina rester t.ex. med gatlopp, så skulle de övriga bönderna lämna sina räntor obetalda och ingen skulle våga åta sig en vräkt bondes hemman. Callia kuvade slutligen de som hade klagat.³⁷ Att på detta sätt återställa disciplinen var inte längre interaktion, utan repression.

Också här ansåg bönderna (eller de av dem som började tredskas – motståndet i Björneborgs grevskap var knappast lika allmänt som det föreföll vara i Bjärnä) att det var fogden som var deras plågoande och sökte rätt gentemot honom hos grevinnan och i Åbo hovrätt, som i olikhet med de lokala rättsinstanserna inte kunde dirigeras av grevskapet.

Påhl Pählsson Callia och grevskapets inspektör Hans Hansson Gode hade inte på minsta sätt slutit ögonen för det trångmål som missväxtåren orsakade för bönderna. De anhöll ständigt hos Gustav Horn och Sigrid Bielke om att bevilja bönderna utsäde och ge dem lättnader i fråga om räntor och restantier,³⁸ och så skedde också ofta. En alltför långt driven inflexibilitet skulle endast ha fört bönderna till ruin, varigenom man inte hade kunnat få ens det lilla som kunde fås om lättnader beviljades.³⁹ Förmedlingar för längre tid idkades dock nästan inte alls i grevskapet (utom alldeles i slutet av donationsperioden), vilket sedan bidrog till ansamling av stora restantier, särskilt i Vittis socken där det i motsats till i Ulvsby fanns få ödehemman som var befriade från skatt på grund av oförmåga att betala skatt eller på grund av att de var obebodda.⁴⁰ I detta avseende förfor man här mindre flexibelt än exempelvis i Bjärnä och även jämfört med kronan.

³⁷ Brev från underhavande på finska gods. P. Pählsson t. S. Bielke 21.12.1673–13.5.1675 m. bilagor, E 2385, P. Pählsson t. bokhållaren J. Gernman 28.11.1673–18.6.1675 m. bilagor, E 2386, Bielkesamlingen, SRA (vol. 11–12, FR 197–198, RA); J o k i p i i, *Porin kreivikunta*, s. 162–166; H a i k a r i, s. 34–90 (enligt Haikari utövade grevskapet genom att utbjuda bördsträtterna på ringet påtryckning mot bönderna att betala sina räntor; endast i hopplösa fall inlöstes det bördsrätten åt sig självt).

³⁸ T.ex. H. Hansson t. G. Horn 5.4.1652, Wijksamlingen, Gustav Horn och Sigrid Bielke, E 2820, SRA (vol. 82, FR 221, RA); P. Pählsson t. S. Bielke 3.3.1675, Bielkesamlingen, E 2385, SRA (vol. 11, FR 197–198, RA).

³⁹ Enligt Stephen Vlastos var det frågan om välviljans politiska ekonomi (political economy of benevolence), enligt vilken det var klokare att lätra på böndernas skatteböroda än att störta dem i fördärvet, förlora deras skatt och dessutom driva dem till uppstudsighet. S t e p h e n V l a s t o s, *Peasant Protests and Uprisings in Tokugawa Japan* (Berkeley 1990), s. 15–17, 34–41, 44.

⁴⁰ Räkenskaper o. jordeböcker 1660–1674, restlängd 1664 (mycket rester efterskänkta),

Grevskapet Björneborg producerade från tre till femtusen daler silvermynt årligen.⁴¹ Eftersom avkastningen trots allt var god, behövde man sist och slutligen inte bekymra sig över att restantier samlades, särskilt som det var omöjligt att i grunden korrigerade detta missförhållande.

Grevskapets relationer till kronan var hela tiden spända. De konkurrerade om böndernas små resurser, som inte räckte till för de ränteprestationer som båda fordrade.⁴² Eftersom grevskapet delvis på grund av missväxterna och delvis på grund av överföringen av resurser till Stockholm inte förmådde redovisa sina skattetillgodohavanden till kronan, hotade landshövdingen i Åbo och Björneborgs län Harald Oxe i mitten av 1670-talet Pål Pålsson Callia med fängelse och rentav med livets förlust, d.v.s. behandlade inte fogden som någonting bättre än en vanlig lösdrivare. Fjärdepartsråfstens hot om överlämnande av hemman skymtade över grevskapet och förverkligades också.⁴³ I en sådan situation blev Callia och många andra fogdar på donationerna tvungna att ta mycket större hänsyn till sina bönders strävanden än vad de säkerligen i sitt innersta ville. Callias restlängder avspeglade hans verkliga uppfattning om bönderna. I praktiken blev han hårt trängd redan på grund av de värsta bråkstakarna. Han vräkte dessa och sådana restinnehavare som var en nagel i ögat på honom, men fick lämna resten av dem som försummade sina plikter i fred.

Vasaborgs grevskap som skattehelvete och skatteparadis

I Åbo och Björneborgs läns avkortnings- och ödeslängder, som från år 1663 är ordentligt gjorda, observerar man den vid första anblicken egendomliga omständigheten, att det i kustsocknarna Nykyrko, Letala, Lappi och Ulvsby fanns speciellt mycket ödehemman, vilka var officiellt erkända som oförmögna att betala skatt, år 1663 i Nykyrko 33,5 %, i Letala 30,5 %, i Lappi 36,0 % och i Ulvsby 23,4 % av samtliga mantal. Många av dessa kustsocknars ödehemman var faktiskt bokstavligen öde, d.v.s. utan invånare, och hade

1665 o. 1669, E 2424–2425, Bielkesamlingen, SRA (vol. 28–29, FR 200, RA); Godshandlingar, Räkenskaper m.fl., Bielkesamlingen, Nils Bielke och Eva Horn, E 2160, SRA (vol. 21, FR 196, RA).

⁴¹ Jokipii, *Porin kreivikunta*, s. 141.

⁴² H. Hansson t. G. Horn 10.1 o. 8.3.1652, Wijksamlingen, E 2820, SRA (vol. 82, FR 221, RA); Jokipii, *Porin kreivikunta*, s. 156–159.

⁴³ P. Pålsson t. J. Gernman 16.3.1674 m. bil., 26.3.1674, 18.2 o. 15.3.1676, Bielkesamlingen, E 2386, SRA (vol. 12, FR 198, RA); Jokipii, *Porin kreivikunta*, s. 108.

kanske varit det redan en långre tid. Av denna längd och av restlängderna i verifikationsböckerna för de följande åren syns det, att en del av kustsocknarnas invånare hade gett sig till sjöss för att söka sitt dagliga bröd på havet, i Stockholm eller på andra orter i Sverige, eller att de tjänade ihop sina till adelsmännen ackumulerade restantier genom att på annat håll än sina hemman arbeta i yrken som inte var knutna till lantbruket.⁴⁴

Krigen och missväxterna under första hälften av 1600-talet var säkert den viktigaste enskilda orsaken till ödesmålen, men att kusthemmanen förblev öde avspeglar också, att det vid kusten i motsats till i inlandet fanns tillgång till utkomstmöjligheter utom lantbruket, d.v.s. att de höga procenterna ödesmantal inte avspeglade ett exceptionellt ekonomiskt nödläge, utan jämsides med trångmålet en rikedom på ekonomiska alternativ.

Eftersom det varken motsvarade kronans eller adelsmännens intresse att hemmanen förblev öde, så förbättrades situationen både i Lappi och Ulvsby socknar, där antalet ödemantal något sjönk på 1660-talet och därefter. Anorlunda gick det i Nykyrko och Letala, som bildade grevskapet Vasaborg. Vid tiden för grevskapets indragning 1680 var 39,9 % av mantalen i dessa två socknar öde (1663 32,5 %) och på hela 48,7 % av alla mantal erlades varken skatter eller avrad, på grund av ödesmål eller skattefrihet som beviljats till följd av ekonomiskt trångmål.⁴⁵ En delorsak var bristen på förmedlingar, ty sådana hade före 1670-talet praktiskt taget inte alls beviljats i grevskapet. Och kronans politik var, att man beviljade förmedling eller lättnad i restantierna på frälsejord endast om adelsmannen först gav motsvarande lättnad, varför bönderna under Vasaborg inte fick lättnad i sina alltför tunga ränator vare sig av sitt herrskap eller av kronan.

Nykyrko och Letala (och Lappi) hörde till Vemo härad, och av mantalen i detta härad var på 1660–1680-talet klart flera öde än i något annat härad i Åbo och Björneborgs län. Om man räknar ut den genomsnittliga belastningen per mantal av alla kronoskatter (även de extraordinarie) år 1670, och på samma gång antar att adeln av sina bönder har uppburit allt som kronan

⁴⁴ RA 7288, 7289 o. 7292 (jordeboken 1663, verifikationsboken 1663 o. 1664). Om avkortningslängderna och begreppet ödehemman se t.ex. I l k k a M ä n t y l ä, 'Kronan och undersåtarnas svält', *Karolinska förbundets årsbok* 1988, s. 48–50.

⁴⁵ RA 7348 o. 7350 (jorde- och verifikationsboken 1680). Av de mantal i Ulvsby som hörde till Björneborgs grevskap (alltså inte mantalen i hela socknen) var 1668 32,5 % öde och 48,0 % åtnjöt skattefrihet på grund av att de var öde eller upptagna i bruk. Jordebok 1668, Bielkesamlingen, E 2425, SRA (vol. 29, FR 200, RA).

hade avstått ifrån,⁴⁶ så var skattebördan i Vemo härad per mantal, 33,7 daler smt, mindre än i något annat härad i länet. Den naturliga förklaringen till detta paradoxala förhållande är naturligtvis att mantalet i Vemo härad var ”mindre” än i länet i genomsnitt, d.v.s. att det stod för mindre ekonomisk styrka och skattebetalningsförmåga än på andra håll.

Kronan började nämligen från år 1688 genom ny skattläggning sänka räntorna för de hemman som hade återförts till den vid reduktionen, och de största räntesänkningarna genomfördes då i Åbo och Björneborgs län i Vemo härad, där behovet av sänkning av allt att döma också var störst.⁴⁷

Grevskapet Vasaborg (större delen av de nämnda två socknarna samt Nys-tad) donerades 1646 till Gustav II Adolfs utomäktenskaplige son Gustav Gustavsson. Efter dennes död 1653 tillhörde grevskapet hans änka Anna Sofia.⁴⁸ Grevskapets eget arkiv är försvunnet, vilket gör det svårare att dra konklusioner. Ändå är det uppenbart, att det för grevinnan räckte till att grevskapet producerade räntor och andra inkomster. Att bevilja förmedlingar, att hemman ödelades genom alltför höga skatter och att skapa nya skattebetalare genom att bebygga hemman med hjälp av tidsbegränsad skattefrihet intresserade inte den utanför Finland bosatta grevinnan. Följden var ett nästan rekordhøgt antal ödemantal och en ökning av dessa, medan utvecklingen på annat håll i länet i slutet av 1660-talet och under följande årtionde gick i motsatt riktning.

Detta om skattehelvetet. Grevskapet Vasaborg var dock även ett skatteparadis för sina invånare, där skatterna undflyddes så mycket man kunde.

⁴⁶ RA 7312–7314a. Som vi redan har sett, håller nämnda antagande inte helt streck, men någon annan möjlighet finns inte heller. I kalkylen beaktas inte skattefrihet på grund av ödenatur eller annan oförmåga till skattebetalning, eftersom räknoperationen annars skulle bli nära nog omöjlig. Dessutom är det för att mäta totalbelastningen på sin plats att även ta med i beräkningen sådana skatter, som skulle ha blivit övermåttiga för sina betalare.

⁴⁷ RA 7387–7388 (1691). Skattesänkningen syns utom i pengar också i ett sänkt antal skattebetalningsenheter (hemman och mantal), som föranleddes av den nya skattläggningen. Samma utveckling fortsatte även efter 1691. Den 1690 genomförda ändrade häradsindelningen försvårar jämförelsen. Se även Kujala, s. 79–82. Om de mångahanda skälen till skattesänkningarna se t.ex. Eljas Orri man, ’Säteribildning i Finland under 1600-talet’, *Kustbygd och centralmakt 1560–1721* (Helsingfors 1987), s. 290.

⁴⁸ Reduktionskollegii akter, F I:127, Gustav Gustavsson, Kammararkivet, SRA (FR 1054, RA); Grev- och friherrskap, Vasaborg, Kammararkivet, SRA; Kyösti Kaukovaala, *Uudenkaupungin historia I* (Tampere 1917), s. 101–109. Även i Jokipiis *Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat I–II* behandlas Vasaborgs grevskap.

Den konsten behärskades visserligen också på annat håll i länet och i hela riket.

Åren 1668–1670 undersökte den av kammarkollegiet utsände kammarfiskalen Johan Enholm skatteflykten bland invånarna i Åbo och Björneborgs län, vilken utövades genom att olovligt och utan motprestation odla ödehemman samt genom att hemlighålla legohjon för mantalslängderna, liksom boskap. Ibland betalades ersättning till adelsmännen för det olovliga odlandet. I Nykyrko socken brukades 1667–1668 ödehemman för 30 mantal svart, d.v.s. vart femte ödemantal. Lagbrytarna gick med på att betala en ”frivillig” bot för att bespara sig allvarligare följder.⁴⁹

Vasaborgs grevskap reducerades 1681 och ställdes jämte vissa friherrskap i skärgården under amiralitetet (flottan), och skulle m.a.o. betala sina skatter till detta. Amiralitetets inspektör Niklas Mallenius insåg genast varför och på vilka villkor så många av grevskapets hemman stod öde. På ödehemmanen bodde gamla medellösa husbönder, eller så var de obebodda och t.o.m. skogbevuxna eller hade anslutits till grannarnas marker. Detta var alldeles normalt. Dessutom fanns det dock husbönder, som hade gett sig till sjöss och – ännu märkligare – sådana, som vad åldern och hälsan beträffade skulle ha dugt att hålla i plogskaftet. Ändå hade de inte ens husdjur, utan skaffade sig sin utkomst genom att enligt traktens traditioner tillverka träkärl och sälja dessa till borgarna. Deras hemman kunde vara öde eller de skaffade sig tidsbunden skattefrihet utan att dock försätta hemmanet i odlingsbart skick, vilket var syftet med skattefriheten. De undflydde med andra ord skatterna med alla tillgängliga medel, och dessutom i samförstånd med grevskapet.

Hemslöjden hade nämligen varit till nytta också för grevskapets ekonomi genom den lilla tullen som uppbars på alla produkter som infördes till staden. Nystad hörde åren 1646–56 och 1665–1678 till grevskapet och dess innehavare fick hälften av inkomsterna från lilla tullen.

Mallenius fick amiralitetet att bestämma högre markegångspris på böndernas skattepersedlar än de kronvärden som kronan använde. Under Vasaborgs grevskaps tid var bönderna vana att betala sin ränta i pengar, varvid de fick nedsättning på den. Amiralitetets markegångspris höjde nu böndernas skatter. I början av år 1682 började de tredskas. Några skatter fick man just inte av dem, och de lydde inte Mallenius order om att infinna sig till skattebetalningstillfällena. Inspektorn klagade till amiralitetet att man inte skulle få nå-

⁴⁹ RA 7311 (1669), s. 1653–1763.

gonting av bönderna utom med våld, men inte heller denna väg stod öppen, eftersom landshövding Oxe, som var mån om sitt maktrevir, inte ville låta inspektorn använda de kvarstadsfullmakter och tvångsmedel som var reserverade för kronans ämbetsmän.⁵⁰

Efter 1678 och när Nykyrko och Letala 1684 hade återförts från amiralitetet direkt under kronan började antalet ödemantal i Vemo härad dock sjunka. Kronan hade intresse av att på nytt få ödehemmanen tagna i bruk och få dem att betala skatt. Den onormala situation som hade rått i Vasaborgs grevskap hade berott på grevskapets dåliga förvaltning. En stor mängd hemman hade blivit öde, då de alltför höga räntorna inte hade mildrats genom förmedlingar. Det hade lönat sig för bönderna att låta sina hemman bli öde och i skydd av den på detta sätt uppnådda skattefriheten utöva en lönsam hemslöjd. Grevskapet tolererade minst sagt böndernas skattesmitning, som ledde till nackdel huvudsakligen för kronan.⁵¹ Relationerna mellan bönderna och adeln präglades i allmänhet av intressemotsättningar, men ibland sammanföll intressena i stället. Existensen av en ersättande näring i kombination med att myndighetskontrollen svek, gav här troligen upphov till flera ödehemman än de alltför höga skatterna, som visserligen också de hade sin inverkan.

Det är svårt att se underlag för den uppfattningen, att bönderna skulle ha levt enbart på kronans och adelns nåd utan något inflytande på sina egna angelägenheter. Överallt hade bönderna visserligen inte nära nog lika stora möjligheter att kringgå beskattning som i Vasaborgs grevskap, som ytligt sett var ett veritabelt skattehelvete, men under det dystra ytskalet snarare var ett skatteparadis. Och givetvis gick det till sist lika illa för bönderna i Vasaborg som för Adam och Eva på sin tid.

⁵⁰ Inkomna handlingar, 1681, vol. 2, s. 392–395, 1682, vol. 1, s. 545, 558–560, N. Malenius t. amiralitetskollegiet 9.7.1681 o. 23.3.1682, Amiralitetskollegiet, kansliet, Krigsarkivet, Stockholm. Se även Gardberg, s. 282–293; Landshövdingars skrivelser till K. M:t, Åbo och Björneborgs län, vol. 3, L.Creutz 2.8.1684, SRA (FR 42, RA). Om tillverkningen av, handeln med och tullarna på träkärl se Kaukovalta, s. 112, 143–147, 159–170; Yrjö Hormia, *Pyhämaan-Pyhärannan 300-vuotisvaiheita* (Rauma 1939), s. 46, 105–107; Jokipi, *Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat* II, s. 7–9.

⁵¹ Kronan fick naturligtvis hälften av lilla tullen från Nystad, men för att upprätthålla den allmänna skattedisciplinen kunde den, i motsats till adeln, givetvis inte acceptera en dylik "skatteplanering".

Restantier till kronan efter reduktionen

Som vi har sett, blev adeln överallt tvungen att anpassa sig till att den inte kunde bära upp räntorna till fullt belopp enligt kronans jordebok, utan måste bevilja skattelättnader (förmedlingar) samt se genom fingrarna med rester och efterskänka dem.⁵²

Debetsidans balans i Åbo och Björneborgs läns kapitalräkning, d.v.s. kronans fordringar var enligt huvudböckerna:

År	Daler silvermynt
1660	95 000
1670	152 000
1680	151 000
1685	217 000
1688	384 000
1690	510 000
1695	650 000
1700	853 000

Kronans fordringar började växa avsevärt efter mitten av 1680-talet. Huvuddelen av de nya fordringarna utgjordes av böndernas skatterestantier. Ett jämförelseobjekt för resternas storlek får man av uppgiften att kronan genom länshushållningen år 1691 använde 266 000 daler. Även balanserna och skatteresterna för Nylands och Tavastehus län samt för Viborgs län och Österbottens län växte på samma sätt.

Skatterestantiernas tillväxt berodde naturligtvis på indragningen av de tidigare frälsehemmanen och att huvuddelen av böndernas skatter övergick från adeln till kronan. Av detta kan man också dra slutsatsen, att de skattevolymen som kronan i början av 1600-talet infört för hemmanen i sina jordeböcker var alldeles för höga med hänsyn till hemmanens betalningsförmåga.

Restantierna ökade trots att kronan höll restlängder endast för skatter som direkt kom kronan till del, men inte för sådana skatter som den använde till soldaternas och tjänstemännens avlöning. Då en mindre del av donationsjordarnas skatter tillföll kronan före reduktionen, måste ökningen i restantierna

⁵² Eino Jucikkala, *Bonden – adelsmannen – kronan: Godspolitik och jordegendomsförhållanden i Norden 1550–1750* (København 1979), s. 58.

först från och med 1680-talet delvis ha berott på en skärpning i fråga om avskrivning av de s.k. hopplösa restantierna och kanske också en minskad disciplin i fråga om skattebetalning. Ålands införlivande med Åbo och Björneborgs läns ekonomi ökade också länets restantier.

I jämförande syfte återges också balanserna i kapitalräkningarna i landsböckerna för län i det egentliga Sverige (där det ofta ingick betydande andra poster än skatterester; dessa balanser var av samma storleksordning eller mindre än ifrågavarande länshushållnings årliga utgifter):

	Daler silvermynt
Örebro län 1693	220 000
Jönköpings län 1694	54 000
Västernorrlands län 1694	170 000
Älvsborgs län 1699	137 000
Östergötlands län 1703	196 000
Västernorrlands län 1703	271 000

Om man ytterligare jämför dessa tal med de länsvisa balanserna i rikets huvudböcker för åren 1669 och 1677⁵³ blir det klart att skatterestantierna på svenska sidan inte ökade på långt när lika mycket som i Finland, trots att reduktionen där återförde bönderna under kronans beskattning alldeles på samma sätt som i Finland. Av detta måste dras den enda möjliga slutsatsen, att den nivå på beskattningen som bestämdes i början av 1600-talet, i Sverige mycket bättre än i Finland svarade mot böndernas betalningsförmåga. Kronans beskattning var i Sverige dimensionerad på en realistisk nivå, men i Finland på en alldeles för hög sådan.⁵⁴

När de till adeln donerade skatterna sedan genom reduktionen återfördes till kronan och restantierna snabbt började växa, borde kronan snabbt ha ingripit i saken och sänkt skatterna, om uppfattningen om en förhandlande

⁵³ Länsräkenskaper, Kammararkivet, SRA (det mer eller mindre slumpmässiga urvalet beror på att största delen av svenska Riksarkivets länsräkenskaper är svartmärkta); Rikshuvudbok 1669 och 1677, Kammarkollegiet, Generalbokhålleriet, Kammararkivet, SRA (FR 1607 o. 1604, RA).

⁵⁴ Jag vet inte varför det gick så, men den lilla istiden, som hade hemsökt jordbrukets nordliga randområden på 1600-talet och försvagade skattebetalningsförmågan, spelade säkerligen en stor roll.

stat och en som lyssnade till undersåtarnas röst även här skulle hålla streck. Hur förhöll det sig då i verkligheten?

Indelningsverkets och det ständiga knektehållets organisering var landshövdingarnas främsta uppgift på 1680-talet och i början av följande årtionde. Reduktionen gav kronan de skatteintäkter, med vilkas hjälp rikets krigsväsen och dess ekonomiska bas ställdes på så fast grund som möjligt.⁵⁵ Kammarkollegiets brev till konungen i finska ärenden i slutet av 1600-talet behärskas av en strävan att stabilisera skatterna till en bestämd storlek, så att man på dem kunde basera officerarnas och soldaternas löner och utkomst. Därför förhöll sig kollegiet principiellt avvisande till några som helst sänkningar av skatterna, trots att man mycket väl förstod att det ofta var nödvändigt att göra detta, för att bönderna över huvud taget skulle kunna klara av sina förpliktelser och för att kronan skulle få det mesta som över huvud taget kunde fås. Indelningsverket organiserades med lokala krafter under landshövdingens ledning. Stockholm – särskilt Karl XI själv – misstänkte dock hela tiden, att landshövdingen och kommissionerna missbrukade sin makt.⁵⁶

År 1685 blev landshövdingen i Åbo och Björneborgs län Lorentz Creutz så uppbragt över konungens och kammarkollegiets inställning till förmedlingar, att han av Karl begärde och fick en försäkran om att de skattelättnader han beviljade inte senare skulle utkrävas av honom personligen eller hans arvingar.⁵⁷

Amiralitetets nyssnämnde inspektor Mallenius angav i början av 1687 Creutz och den redan avgångne landshövdingen i Nylands och Tavastehus län Axel Rosenhane för amiralitetets stora finländska rester. Kungen, i vars enväldiga händer ledningen av landets angelägenheter låg, var benägen att tro att restantierna berodde på ämbetsmännens försumligheter och eventuella missbruk och alls inte på att skatterna låg på för hög nivå.⁵⁸

⁵⁵ Se John E. Roos, *Uppkomsten av Finlands militiebeställen under indelningsverkets nyorganisation 1682–1700* (Helsingfors 1933).

⁵⁶ Kammarkollegium till K.M:t, vol. 31, 29.11.1686, vol. 32, 11.1.1687, vol. 34, 3.10.1687, vol. 47, 31.10 o. 12.11.1692, SRA. Om konungens person och enväldet se Anthony F. Upton, *Charles XI and Swedish Absolutism* (Cambridge 1998).

⁵⁷ Landshövdingars skrivelser till K.M:t, Åbo och Björneborgs län, vol. 4, L. Creutz odat. (1685), SRA (FR 42, RA); Karl XI:s registratur 1685 (avskrift), t. kammarkollegiet 16.12.1685, RA.

⁵⁸ Kammarkollegium till K.M:t, vol. 32, 14.2 o. 14.3.1687. SRA.

Karl XI lade 1693 märke till de sydfinländska länens balanser, som hade blivit verkligt stora, och befallde landshövdingarna att utreda problemet tillsammans med kammarkollegiet. Kammarkollegiet sade i sitt svar till kungen, att det sedan år 1687 flera gånger hade beordrat landshövdingarna att undersöka saken och att indriva restantierna. Organiseringen av indelningsverket hade dock krävt landshövdingarnas tid till den grad, att de inte på något sätt hade hunnit ägna sig åt restantierna och balanserna. Kollegiet samtyckte alltså till att förstå landshövdingarna, men meddelade dock dessa kungens åsikt. Av det svar som Karl XI dikterade till landshövdingarna med anledning av kollegiets brev, framgår att han fortfarande ansåg restantierna vara en följd av någons eller någras försummelse. Han trodde att en betydande del av resterna gott och väl kunde indrivas.⁵⁹

Tingen använde sig i skatteärenden av sin medbestämmanderätt genom att för sin del sanktionera det innevarande årets avkortningslängd (öde, på skattfrihet åter i bruk upptagna och förmedlade).⁶⁰ I detta avseende kan man gott och väl tala om interaktion och t.o.m. om en förhandlande stat, men samtidigt måste man fråga, om detta nu hade någon betydelse. Det måste nämligen betonas, att kärnfrågan när det gällde beskattningen, de alltför höga skatterna och de väldiga restantier som uppstod av dem efter reduktionen, alldeles för länge och egentligen helt och hållet förblev okorrigerade. Kronan började 1688 genom nya skattläggningar bevilja skattelättnader. Detta förslög dock inte, ty resterna och balanserna bara tillväxte. Genomförandet av det ständiga knektehållet, missväxterna i mitten av 1690-talet och massdödligheten tvingade kronan att mer och mer sänka skatterna, men då en fjärde- eller femtedel av befolkningen dog, blev kronans åtgärder med nödvändighet fullständigt otillräckliga. En beskattning som under årtionden hade hållits på alltför hög nivå ökade säkert inte heller böndernas iver att utan knot fylla sin plikt, utan fick laglydigheten att förvittra, vilket kronan sedan under Stora nordiska kriget fick erfaras i form av en utbredd motspänstighet.⁶¹

⁵⁹ Kammarkollegium till K.M:t. vol. 51, 8.12.1693, SRA; Karl XI:s registratur 1693 (avskrift), t. finska landshövdingar 15.12.1693, RA.

⁶⁰ Mäntylä, s. 48–50.

⁶¹ Om utvecklingen och katastroferna på 1690-talet se Antti Kujala, *Miekkä ei laske leikkiä: Suomi suuressa pohjan sodassa 1700–1714* (Helsinki 2001), s. 33–57 (om tredskandet under krigstiden se min bok och artikel "The Breakdown of a Society: Finland in the Great Northern War 1700–1714", *Scandinavian Journal of History* 2000, s. 69–86).

Även om vi fäster intresset endast vid tiden före 1695, kan vi rimligen inte komma till någon annan konklusion än att böndernas faktiska situation förblev obeaktad, d.v.s. att interaktionen i fråga om kronobeskattningen genomfördes endast mycket bristfälligt eller inte alls. Om någon förhandlande stat är det i detta fall inte fråga. Vad gäller kronan och skattelättnader, försvarar maktstatsuppfattningen, som många redan så lätt har slängt på sophögen, mycket väl sin plats. I relationerna mellan adeln och deras landbönder förefaller interaktionsuppfattningen däremot att fungera – visserligen en interaktion mellan djupt ojämlika parter, som förverkligades via konflikter och förvrängdes av adelns och dess underhavandes hårda disciplinering, men där också den svagare parten i någon mån hade möjlighet att påverka sakernas gång – åtminstone i sydvästra Finland. Jag vill inte bestrida termen ”den negocierande statens” berättigande, ty den svenska adeln kunde som känt förvandla sin svaghet till styrka genom att avstå från att driva sina egna intressen in i det sista och genom att erkänna att även bönderna hade åtminstone några rättigheter, om än ringa.⁶² Det är på det hela taget fråga om olika betraktelsesätt, som i varierande grad lämpar sig för att beskriva olika sidor av samhället och som avspeglar också den allmänna samhällssynen hos sina företrädare. Själv skulle jag betona de samhälleliga motsättningarna mera än harmonin, som i praxis realiserades antingen mycket illa eller så på den starkares villkor.

⁶² Peter Englund, *Ofredsår* (Stockholm 1993), s. 504–518; se även Karonen, s. 434–435.

Afrika kallar

De finländska Afrikaresenärernas motiv och reseintryck före massturismens tid

SEPPO SIVONEN

Antropologen Valene Smith har delat in fritidsturismen i fem olika kategorier. Först kommer den etniska turismen, som intresserar sig för ur- och ofta exotiska folk. Turisten fascineras av besök i de lokala invånarnas hem och byar samt av den avvikande kulturtraditionen. Smiths andra kategori är kulturturismen, som är aningen ”målerisk” och har ”lokalfärg” med anknytning till en försvinnande livsstil som bevarats i människans minne, t.ex. i form av gamla byggnader, enkla arbetsverkstäder och hellre för hand än maskinellt tillverkade hemslöjdsprodukter. Den tredje typen utgår från den historiska turismen, som bl.a. omfattar besök i museer och kyrkor, vilka förgyller målets forntid. Som fjärde typ följer miljöturismen. Den är ofta förenad med den etniska turismen och fascineras dem som önskar resa till avlägset belägna orter för att uppleva en ”sann”, avvikande eller främmande miljö. Till sist nämner Smith den turism som bygger på lockelser som framkallas av sand, hav, sex och palmbevuxna stränder, eller om vintern av skidbackar under snöhöljda toppar.¹

I sin indelning behandlar Smith i själva verket de faktorer inom turismen som är attraktiva och som intresserat forskningen kring turismen även i Finland. En del trakter, t.o.m. hela stater, äger sådana till natur, kultur eller övriga händelser relaterade drag, som alltid utövar dragningskraft.²

¹ Valene Smith, 'Introduction', Valene Smith, (red.), *Hosts and Guests. The Anthropology of Tourism* (Oxford 1978), s. 2–3.

² Auvo Kostiaainen, 'Matkailun vetovoimatekijät historiatieteen näkökulmasta', Seppo Aho (red.), *Matkailun vetovoimatekijät tutkimuskohteena* (Oulu 1994), s. 13.

Resemålets attraktion kan också studeras utgående från de personliga motivationsgrunder som ansluter sig till resandet. Seppo Aho har indelat huvudtyperna för resornas motiv i fyra grupper och konstaterat att de utgör användbara hjälpmedel vid analyserandet av grunderna för turismens motiv och rese-målets dragningskraft. Ahos huvudtyper är behovet av en helig eller djuplodande upplevelse, lust att vila, slappna av eller förlusta sig, en önskan att lära sig nytt och utveckla sig själv samt resor nödvändiga för arbetsprestationerna. Enligt indelningen hör de traditionella och moderna "pilgrimerna" till den första och lustresenärerna till den andra typen. Den tredje typens resenärer är forsknings- och studieresande och till den fjärde hör personer på arbetsresa. Samtliga grupper har sina egna ambitioner ifråga om val av rese-mål.³ I likhet med Aho klassificerar Chris Ryan, utgående från litteraturen kring turismen, dess allmänna motivbehov i fyra komponenter. Den första är den intellektuella komponenten, som definierar resenärens intresse för sådana företeelser som inläring, utforskning, uppfinnande, tänkande och föreställning. En social delfaktor omfattar i sin tur ett behov av vänskaps- och personliga förbindelser liksom av andras uppskattning. Den tredje faktorn ansluter sig till personens behov av att uppnå, behärska, utmana och duga, t.ex. genom fysiska erfarenheter. Den fjärde är stimulansens och undvikandets komponent. I detta fall är det fråga om t.ex. flykt från, eller en utväg ur, en alltför upphetsande livssituation eller om sökandet efter ensamhet eller sig själv.⁴

Även om de anförda grupperingarna av rese-motiv i huvudsak har förknipats med den nutida turismen, existerade liknande motiv till resande redan före den moderna mass-turismen. Detta framgår t.ex. ur den skotske forskningsresanden Mungo Parks motiveringar för sin avfärd till Västafrika år 1795.

Doktor Park hade år 1793 som 22-åring återvänt från Ostindien till sitt hemland. Hans två år senare påbörjade forskningsresa, som klarlade Nigerflodens lopp, upphöjde honom till en av forskningsresandets pionjärer i Afrika. Men vad fick den unge mannen resa att till Afrika? Han har själv berättat att han sedan han återvänt från Ostindien observerade att man i England hade grundat ett sällskap, vars ändamål var att befrämja utforskandet av de

³ Seppo Aho, 'Matkailun vetovoiman koostumus ja esiintuominen', Seppo Aho (red.), *Matkailun vetovoimatekijät tutkimuskokteena* (Oulu 1994), s. 173–175.

⁴ Chris Ryan, 'From Motivation to Assessment', Chris Ryan, *The Tourist Experience. A New Introduction* (London 1997), s. 28.

inre delarna av Afrika. Mungo Park kände sällskapets förman och erbjöd denne sina tjänster. Sällskapet hade redan tidigare sänt kapten Houghton till floden Gambia, men man befarade att denne hade omkommit, antingen till följd av klimatet eller infödingarna. Detta avskräckte inte Mungo Park utan ökade tvärtom hans iver att resa till Afrika. Han konstaterade att han hade en passionerad lust att utforska så obekanta trakter och att han önskade lära känna urbefolkningens levnadsvanor och karaktär i denna världsdel. Han ansåg sig vara den rätta mannen för uppdraget och inför de svåra klimatiska förhållandena förlitade han sig på sin ungdom och sin kondition. Sällskapet betalade dessutom en ordentlig lön. Mungo Park var också fatalist. Ett misslyckande skulle ha grusat hans förhoppningar, men i motsatt fall kunde han bidra till att öka kunskapen om Afrika i sitt hemland och sålunda erbjuda britten nya möjligheter ifråga om kontinentens rikedomar och handel. Mungo Park var i tillfälle att förverkliga sina drömmar, men drunknade redan som 35-åring i Nigerfloden under en av infödingarnas attacker.⁵

I Mungo Parks fall var det inte fråga om en fritidsresa, utan han lockades till Afrika av möjligheterna till ett välavlönat arbete och hans mål var att genom en av patriotism och ärelystnad maskerad forskningsresa öppna en väg för den brittiska kolonialismen till Västafrika. Men samtidigt var hans intresse för västra Afrikas folk och deras liv samt tidigare okända trakter ett av resans motiv. Han var en forskningsresande, men i denna egenskap samtidigt en resenär intresserad av etniska kulturer och främmande miljöer. Enligt Ryans klassificering finner man att Mungo Parks motiv omfattade åtminstone sådana delfaktorer som intellektuella utmaningar och social uppskattning.

I denna uppsats granskas de motiv som fick finländare att resa till Afrika före den moderna massturismens början, dvs. från 1700-talet ända fram till tiden efter andra världskriget. Finland hade inte några kolonier i Afrika och de tidiga finländska Afrikaresenärernas resor till denna kontinent besjälades inte av sådana patriotiska och imperialistiska motiv som i fråga om Mungo Park. Redan att resa i Afrika som en vanlig turist var från och med 1800-talets senare hälft sällsynt, om än inte okänt.⁶ Finländarnas resor riktade sig både till arabländerna i Nordafrika och till Afrika söder om Sahara. Några resenärer begav sig till Afrika för en längre tid, en del gjorde endast en avstickare dit,

⁵ John Julius Norwich, *A Taste for Travel. An Anthology* (London 1985), s. 37–38.

⁶ Se Adelaide Ehrnrooth, *Två finskors lustvandringar i Europa och Afrika åren 1876–77 och 1884 af A-ä-a* (Helsingfors 1886).

medan andra besökte världsdelen som turister. Förutom orsakerna till resorna granskas också resenärernas första intryck av sina rese mål. I reseintrycken ingår iakttagelser redan från båtresan till Afrika, ankomsten till huvudmålet och hur man första gången, efter att ha beskådat de vanligaste sevärdheterna, vågade leta efter mera äkta, lokala erfarenheter. I vilken utsträckning styrde då de motiv som låg bakom själva resan resenärens förmåga att åskådliggöra sina första erfarenheter och anteckna dem i reseberättelserna? Såsom *Auvo Kostiainen* konstaterat⁷ är uppkomsten av impulser i reselitteraturen en mångskiktad händelse, varför man bör förhålla sig källkritiskt till dem. Då en resenär vid Karthagos ruiner begrundar deras historiska betydelse, kan man inte tro att de detaljerade historiska skeden som senare framförs i reseskildringen skulle ha funnits i tankarna just vid tidpunkten för besöket.

Arbete, guld och kristendom

De tidigaste finländska afrikaresenärerna reste till "de svartas världsdelen" eller hamnade där som en följd av sitt arbete. Finländska sjömän hade stannat i sydafrikanska hamnar åtminstone sedan 1780-talet, och en svensk upp-täcktsresande som åren 1772–1776 hade rest i Sydafrika berättar att han träffat en finländsk elefantjägare och ägare till en jordegendom.⁸ En del blev kvar i Afrika mot sin egen vilja; när den svenska fregatten *Tetsis* år 1797 anlöpte hamnen i Tripolis framgick det att fyra skeppsbesättningar, fyra svenska och två finländska (sammanlagt 75 man), vilka kapats föregående sommar, satt fångslade där. En del fångar, som t.ex. Johan Öhman född i Kristinestad, hade omvänts till muslim. Senare förekommer Öhman i källorna som mameluk med det muslimska namnet Muhammed al-Swid, tjänstgörande som paschans överstetjänare. Öhmans senare öden har till största del förblivit okända.⁹

Även hjälten från Gustav III:s krig och kriget 1808–1809, general von Döbeln, hade upplevt Afrika under sin bana som soldat. Döbelns besök i Afrika kan delvis uppfattas som en ren tillfällighet. Han hade tagit anställ-

⁷ *Kostiainen*, s. 16.

⁸ *Eero Kuparinen, An African Alternative. Nordic Migration to South Africa, 1815–1914* (Helsinki 1991), s. 118 och *Olavi Koivukangas, Kaukomaiden kaipuu. Suomalaiset Afrikassa, Australiassa, Uudessa-Seelannissa ja Latinalaisessa Amerikassa* (Turku 1998), s. 23.

⁹ *Harry Halén, Kulkumiehiä. Suomalais-itämainen vieraskirja* (Helsinki 1986), s. 128–133 och *T. J. Arne, Svenskarna och Österlandet* (Stockholm 1952), s. 89–90.

ning i den franska armén för att delta i Amerikanska frihetskriget. Då han i februari 1782 avreste från Frankrike var målet dock Indien i stället för Amerika, och under denna resa stannade Döbeln en längre tid i Kapstaden, där han bl.a. träffade riktiga hottentotter, vilka enligt honom var "solbrända, mörkbruna, fromma, fula, men skickliga att föda boskap".¹⁰

Döbeln träffade knappast några finländare i Kapstaden. Vi vet emellertid att den finlandsfödde Henrik Jakob Wikar några år tidigare som soldat, eller snarare som soldatskrivare vid holländska Ostasiatiska handelskompaniet, hade stiftat bekantskap med hottentotterna Wikar hade på grund av spel-skulder flytt till inlandet i april 1775 från sin stationeringsort i Kapstaden. Han höll sig gömd vid Oranjefloden ända till sommaren 1779 och förde dagbok över sina upplevelser. Genom att förmedla sina erfarenheter jämte en karta över Oranjefloden till sin förman, blev han benådad och återvände till Kapstaden. Hans senare öden är okända. Emedan Wikar var hemma från Gamla Karleby, centrum för den tidens skeppsrederi, var hans vistelse i Afrika inte på samma sätt en tillfällighet som det hade varit för Döbeln. Skeppsredarna i Gamla Karleby upprätthöll handelsförbindelser till Sverige och Holland och handelskompaniet anställde gärna skandinaver i sin tjänst. Wikars dagbok blev senare en viktig källa för forskningen kring ursprungsbefolkningens levnadsvanor i södra Afrika.¹¹

Under följande århundrade reste finländare fortfarande till Afrika. De var finländska sjömän som ämnade ansluta till franska och spanska främlingslegationerna, personer på arbetsresa och sådana som hoppades bli rika. Enligt *E e r o K u p a r i n e n* fanns det på 1870-talet och i begynnelsen av följande årtionde finländare i alla större hamnstäder i Sydafrika. Dessa sökte sig också till inlandet, där gruvorna lockade arbetare. Från år 1883 finns det en anteckning om tre män från Österbotten som tjänstgjorde i Kaplandets diamantgruvor och från samma årtionde finns en uppgift om finländska guldgrävare i Transvaal. Enligt den officiella statistiken hade under åren 1895–1899 sammanlagt 472 finländare rest till Sydafrika och därtill, utanför detta antal, åtminstone 152 personer. Då det också i Finland i den österbottniska tidningspressen skrevs om ett växande intresse att flytta till Sydafrika, som hade lock-

¹⁰ E. G. von Döbeln & O. A. Stridsberg, *Några anteckningar om och af general von Döbeln*. Första delen (Stockholm 1856), s. 5–16. Se också Halén, s. 63–76.

¹¹ Seppo Sivonen, 'Henrik Jakob Wikar – suomalaisyntyinen Afrikan tutkija 1700-luvulla', *HAik* 1/1982, s. 14–23.

ande löner, var det fråga om en tillväxtperiod för emigrationen till Sydafrika. Speciellt var finländarna intresserade av guldgruvorna i Johannesburg.¹²

Bland dem som i hopp om att bli rika i Afrika lämnade sitt hemland fanns Axel och Oskar Boijer från Egentliga Finland. Bröderna som tillhörde borgar- och prästfamiljer och hade erhållit en god utbildning, hade goda förutsättningar att resa till Afrika och t.o.m. lyckas. Axel Boijer, född 1864, var laudaturstudent och hade studerat vid Helsingfors universitets juridiska fakultet, utan att dock slutföra sina studier. Den fyra år yngre brodern Oskar hade utbildat sig till lantmäteri-ingenjör. Förutom en god utbildning hade bröderna tidigare erfarenhet av resor. Oskar hade besökt Sverige, Norge och England och år 1892 reste han till Förenta Staterna där han stiftade bekantskap med världsutställningen i Chicago och dess Sydafrikanska avdelning. Axel hade å sin sida varit till sjöss och seglat ända till Chile.

Det var just vid världsutställningen i Chicago som Oskar angreps av guld- och diamantfebern samt lusten att resa till Sydafrika för att bli rik, och denna iver smittade över på brodern. Bröderna lämnade Finland den 13 januari 1894. I juni samma år rapporterade Oskar med hänförelse i tidningen *Aura* att landet var ett verkligt paradiset för skogshuggare, handelsmän och latmaskar, men att det inte lönade sig att bege sig dit för att söka arbete, ty de svarta urinvånarna utförde allt arbete. Smeder, målare, murare, snickare och skomakare kunde t.o.m. bli miljonärer, men de vita skulle vara mästare, inte drängar.¹³

På jakt efter arbete i Afrika var fr.o.m. 1890-talet också de finländska skeppare på Kongofloden, vilkas öden i likhet med bröderna Boijers utretts av Mikko Uola. De första finländarna värvades till Kongo från finländska skepp och de rörde sig i allmänhet med sjömanspass. Från och med år 1903 tog belgarna direkt kontakt med arbetsförmedlingsbyråer i Finland. Till Kongo lockades dessa män av en god lön och dessutom betalade arbetsgivaren resekostnaderna till Afrika. Även de övriga villkoren lär ha varit förmånliga. Uppgifter om goda utkomstmöjligheter som man fick av bekanta bidrog delvis till lusten att resa till Kongo. De första Kongoresenärerna var hemma från Åbo och Tammerfors samt Helsingfors och Viborg. Livligast sökte man arbete i Kongo åren 1905–07 och i huvudsak upphörde verksamheten vid

¹² Kuparinen, s. 120–121 och 172–175, Koivukangas, s. 56–57.

¹³ Mikko Uola, *Suomalaiset Afrikkaa Etsimässä. Boijer-veljesten ja C.T. Erikssonin vaihteita eteläisessä Afrikassa 1890-luvulta lähtien* (Tampere 1946), s. 6–9 och 14–16.

första världskriget. Från 1890-talet till första världskriget tjänstgjorde sammanlagt ca 150 finländare på Kongoflodens båtar.¹⁴

Arbete och förtjänstmöjligheter, hopp om rikedom och äventyrslystnad utgjorde motiv för de ovannämnda Afrikaresenärerna. Att hörsamma en kristlig livssyn och sprida missionsbudskapet var bevekelsegrunder för de finländare, vilka sedan slutet av 1860-talet reste som missionärer till Amboland, det nuvarande Namibias nordliga delar. Men redan före detta förde en idealism baserad på kärleken till nästan finländaren August Nordenskiöld (1754–92) till Afrikas västra delar, Sierra Leone. Nordenskiöld var alkemist och en swedenborgiansk tänkare, som tillsammans med sina själsfränder planerade ett idealsamhälle förankrat i en kristlig människokärlek och av honom utarbetade administrativa modeller. I London konkretiserades dessa planer 1789 i en bok, vilken till största del byggde på Nordenskiölds text om idealsamhället i Sierra Leone som vid denna tid höll på att utveckla sig till en stödjepunkt för de frigivna slaverna i Västafrika. Utopins namn var Nya Jerusalem. Då Sierra Leones handelskompani i början av år 1792 utrustade en expedition till Sierra Leone deltog även August Nordenskiöld i denna – besjälad av sin idé, sjuk och utan lön. Han avled emellertid i Freetown redan i december 1792, efter att dödssjuk ha återvänt från en resa till inlandet.¹⁵

De ovan nämnda finländska missionärer som reste till Amboland landsteg på morgonen den 30 december 1868 i hamnen i Kapstaden, varifrån de ännu hade en lång resa till sitt egentliga verksamhetsområde. Bland pionjärerna fanns sex ordinarie missionärer och tre hantverkarbröder. Under 1800-talet tjänstgjorde redan mer än 40 personer i Amboland. Resan underlättades av välorganiserade förberedelser i missionskolan i Helsingfors, samt av kontakterna till tyska missionsarbetare som tidigare arbetat i Sydvästafrika. En del av de första missionärerna och de medföljande hantverkarna i Afrika kom från östra Finland, och vid sidan av att hörsamma missionsbudskapet lockade också utkomsten, även om den var njugg, unga män till missionsverksamheten.¹⁶ Sålunda berättar t.ex. Pietari Kurvinen, som var en av de första utresta missionärerna, att han i brist på pengar flere gånger vandrat den hundratala

¹⁴ Uola, s. 36–40 och Koivukangas, s. 46–53.

¹⁵ Teuvo Peltoniemi, *Kohti parempaa maailmaa* (Helsinki 1985), s. 14–21.

¹⁶ Matti Peltola, *Suomen lähetysseuran Afrikan työn historia. Sata vuotta suomalaista lähetystyötä 1859–1959 II* (Kuopio 1958), s. 33, 259–260.

kilometer långa vägen från Ilomants till missionsskolan i Helsingfors och tillbaka.¹⁷

Vetenskap, konst och det egna jaget

I Afrika utgjorde världsdelen norra del det huvudsakliga målet för finländarnas vetenskapliga och konstnärliga intresse. Pionjär bland forskarna var Petter Forsskål, född i Helsingfors prästgård i maj 1732, som dock tidigt flyttade till Sverige där han som yngling inskrevs vid Uppsala universitet. Här blev han intresserad av naturforskaren Linnés föreläsningar och efter fortsatta studier i Göttingen riktade sig hans intresse allt mer mot Orienten och dess utforskande.¹⁸

Dessa önsknings kunde Forsskål förverkliga som medlem i den danska expedition som i januari 1761 lämnade Köpenhamn. Expeditionens mål var det lyckliga Arabien, Jemen. Under denna expedition, vilken för Forsskåls del slutade den 11 juli 1763 i malaria i den lilla staden Jerim, utfördes forskningsarbete i närmare ett års tid också på det afrikanska fastlandet i Egypten. Här studerade Forsskål växter, och undersökningarna resulterade i en samling omfattande 120 exemplar. Därtill gjorde han observationer angående Egyptens fauna och deltog i uppmätningarna vid pyramiden i Giza, innan pyramiderna genom Napoleons fälttåg till Egypten kom på modet.¹⁹

Bättre känd som arabforskare var ålänningen August Wallin, som vistades långa tider också i Egypten, speciellt i Kairo på 1840-talet. Här studerade han det arabiska språket och österländska umgängesformer i nästan ett och ett halvt års tid, innan han i april 1845 vågade resa ut bland beduinerna på den arabiska halvön.²⁰

Såväl Forsskåls som Wallins vistelser i Egypten utgjorde endast en mellan-etapp i deras egentliga forskning. Däremot valde Edward Westermarck, vilken som forskare nått internationell ryktbarhet, efter något irrande mycket medvetet Marocko som sitt forskningsfält. Han anlände till Marocko under sin första forskningsresa år 1898. I sin reseberättelse reflekterar Westermarck över varför han valde just Marocko, trots att hans avsikt ursprungligen hade

¹⁷ Martti Tenkanen, *Nuori Pietari Kurvinen* (Helsinki 1948), s. 67–68.

¹⁸ Koivukangas, s. 21, Aulis J. Joki, 'Suomalaiselle lukijalle', Thorkhild Hansen, *Onnellinen Arabia. Tanskalainen retkikunta 1761–67* (Porvoo 1963), s. 7–12.

¹⁹ Joki, s. 10 och Hansen, s. 82–102.

²⁰ Se *Georg August Wallins Resanteckningar från Orienten åren 1843–1845* (Helsingfors 1864).

varit att utsträcka sina forskningar långt österut, ända till Ceylon. Emellertid lade Marocko, som det första utomeuropeiska landet, beslag på hans intresse och det blev inte av att resa längre. Enligt Westermarck var Marocko mera östligt och medeltida än många östligare belägna länder. Det var den sista utposten i arabernas gamla välde, men det oaktat tämligen obekant. Marocko tjusade Westermarck. Han ville lära sig landets språk och folkkultur och här kunde han fortsätta arbetet på sin bok om moralens uppkomst, ett uppslag han redan länge haft i sina tankar. ”Hellre mycket om litet än litet om mycket”, konstaterar han till sist.²¹

Till de tidiga forskningsresanden som reste till Nordafrika kan man även, om också med en tunn tråd, foga Theodor Schwindt, bättre bekant som kännare av den karelska folkkulturen. Han läste ivrigt reselitteratur och inhämtade genom den sina uppfattningar om främmande folk och kulturer. Samma reslust avspeglar det faktum att han sökte medlemskap i Finska turistföreningen. Till medlem av Geografiska sällskapet i Finland hade han invalts redan 1888.

Som resenär och forskare hade Schwindt rört sig i Skandinavien, Ryssland och Mellaneuropa, men lusten att stifta bekantskap även med mer avlägsna länder var oövervinnelig. Ett tillfälle härtill erbjöd sig hösten 1907, då han begav sig på en längre utlandsresa för att bedriva forskningsarbete och samtidigt sköta sin hälsa. Före resan studerade Schwindt flitigt franska, läste litteratur om Egypten och fick nödvändig reseinformation av professor Knut Tallqvist. Ekonomiskt blev resan möjlig genom ett stipendium på 700 mark för museistudier i Italien, Österrike-Ungern, Tyskland och Skandinavien. Då reskassan fick förstärkning också genom vänner i Kagalens krets, hägrade det fjärran Egypten som mål för Schwindt. Hans motiv att passera gränsen mellan Europa och Afrika var vetenskaplig nyfikenhet, fastän de etnologiska undersökningar som under resan utfördes i Assuan blev anspråkslösa.²²

För de ovannämnda resenärernas resor till Nordafrika var motivet i första hand forskningsarbete, för Schwindts del gällde också hälsoskäl. Av samma skäl – för att sköta sin reumatism – reste författaren Joel Lehtonen till Tunisien år 1914. Landets vintriga klimat och dess inverkan på hans hälsotillstånd

²¹ Edvard Westermarck, *Sex år i Marocko, Reseskildringar* (Juva 1989), s. 5–6 och 59–60.

²² Sulo Haltsonen, *Karjalainen Kansantutkija. Theodor Schwindtin elämä* (Helsinki 1947), s. 262–266.

upplevde Lehtonen som en besvikelse, men det hindrade inte honom från att fortsätta sin litterära skapargärning i Tunisien.²³

Också till övriga konstnärers resor till Afrika anslöt sig ofta både möjligheter att utöva eget skapande arbete och andra motiv. Tunisien besöktes av författarna Kalle Väänänen på 1920-talet och senare på 1950-talet av poeten Yrjö Kaijärvi. Aino Kallas åter bekantade sig med Marocko i början av 1930-talet och publicerade sina resefarenheter i form av en bok.

Väänänen, Kaijärvi och Kallas letade i kulturerna söder om Medelhavet efter något som var olikt Europa och i detta avseende kan de uppfattas som representanter för den etniska turism Valene Smith nämner i sin klassificering.²⁴ Samtidigt begrundade Kaijärvi och Kallas resandets psykologiska bevekelsegrunder. Aino Kallas resonerade inför sin resa till Marocko: "Varför reser människorna? För att fly sig själv, för att fly andra? Påskyndade av den eviga nyfikenheten eller av mättnad? – för att finna sig själv, eller för att finna vulkanen Indrapoera på ön Sumatra?"²⁵ Också diktaren Kaijärvi begrundade samma problematik kring frågan om att finna sig själv:

Som finne tröttnar jag ibland på finskheten och finnarna såsom människan ibland blir trött på sig själv: allt känns så väldigt bekant, men ingalunda alltid bekant på ett angenämt sätt. Man känner det som om man skulle vara bunden till det att man är finne på samma sätt som man känner sig bunden till sina egna gränser. Att vidga dessa gränser är minsann inte lätt mitt i nutidens brådska, som en sig spridande amerikanisering ytterligare förstärker. Människan har bråttom. Europa har bråttom. Vart? På detta är det inte lätt att svara. Men ändå begynner tiden kräva, att vi känner våra gränser och vår bundenhet. Framförallt i så motto, att vi bättre skulle börja känna andra folk, andra raser, våra människobröder och -syster på denna lilla grälsjuka planet.²⁶

Av bildkonstnärerna reste Louis Sparre och Akseli Gallen-Kallela till Afrika för att måla, men också av andra skäl. Sparres hustru Eva Mannerheim Sparre berättar att hon inte i början förstod vad som under hösten 1920 hade väckt Louis intresse för Afrika. Trots det fångslades hon storligen av förslaget att vara ledig över vintern och resa med alla målarattiraljer "för att söka äventyr

²³ Pekka Tarkka (red.), *Joel Lehtonen. Putkinotkon herra. Kirjeitä 1907–1920* (Helsinki 1969), s. 275–284.

²⁴ Kalle Väänänen, *Pöljäm Pysäköltä Palamupuihen Siimekseen. Olemisen kuvvaasta mustaen muasta ja muualtai* (Helsinki 1926), s. 98.

²⁵ Aino Kallas, *Marokon Lumoissa. Pieniä kirjeitä Marokosta* (Helsinki 1931), s. 8.

²⁶ Yrjö Kaijärvi, *Välimeren ihmisiä Tunisiassa, Sisiliassa, Sardiassa* (Helsinki 1955), s. 5.

på en för oss okänd kontinent”. Paret inledde ett flitigt utforskande av de franska kolonierna i Nordafrika och styrde kosan till östra Algeriet och Marocko. De önskade uttryckligen komma ut i öknen och fick råd och rekommendationsbrev från franska ambassaden i Stockholm.²⁷

Emedan Sparres letade efter avvikande natur- och kulturupplevelser i öknen och hos dess folk, kan de som resenärer anses ha representerat både miljö- och etnisk turism. Till samma kategori kan man hänföra nationalkonstnären Akseli Gallen-Kallela. Under sin vistelse i Paris hade denne redan under ett års tid ruvat på ett flertal planer inför framtiden. Ett alternativ var att skaffa en lustjakt, för att tillsammans med familjen segla på djupa vatten på olika håll i världen. Också rese målen diskuterades ingående i familjen. Vid sidan av Kenya i Östafrika fanns alternativ såsom Indien, Söderhavet, Brasilien eller Japan. Till sist valde Gallen-Kallelas brittiska Östafrika, ”som enligt alla uppgifter var den farligaste och djurrikaste av världens tropiker”. Gallen-Kallela reste för att jaga och måla, men samtidigt som en ”vanlig” resenär, som analytiskt iakttog olika slags människor och landskap i Afrika. Konstnärsfamiljens vistelse i Kenya varade åren 1909–1910.²⁸

Iakttagelser under båtresan

De centrala motiven för en resa till Afrika inverkade också på de observationer resenären gjorde och de intryck han mottog, såväl vid målet som under den ofta långa båtresan.

Petter Forsskål och August Wallin, vilka inriktade sig på vetenskaplig forskning, gjorde mångsidiga observationer redan långt innan de anlände till Afrika. Sålunda berättar Wallin från sin resa på Medelhavet mot Egypten om landskapet, vädret, människorna och alldagliga sysslor. I Konstantinopel fäster han uppmärksamheten vid fattigdomens och eländets mångfaldiga anleten i östern, bl.a. vid att slavarna på stadens slavmarknad till största del var kvinnor. I ett brev ger han uttryck för det motbjudande intryck detta gjorde på honom: ”... det var med största obehag och äckel jag vandrade genom dessa rader af svarta medmänniskor – hvilket jag verkligen tyckte mig ha svårt

²⁷ Eva Mannerheim Sparre, *Aavikko, Aurinko ja Hiekka. Retkiä Itäalgeriassa ja Marokossa 1921–1922* (Helsinki 1957), s. 5–6.

²⁸ Jorma Gallen-Kallela, Förord i Akseli Gallen-Kallela, *Afrika-kirja* (Porvoo 1995) samt Kaari Raivio (red.), Kirsti Gallen-Kallela, *Isäni Akseli Gallen-Kallela* (Porvoo 1992), s. 459–462.

att kunna medge.²⁹ Redan Petter Forsskål, som i september 1761 seglade från Konstantinopel till Alexandria i Egypten på ett litet turkiskt skepp, lade märke till samma slavhandel. En del av skeppets last bestod av unga slavinnor på väg till slavmarknaden i Egypten, och denna främmande grupp påkallade Forsskåls och hans resesällsks uppmärksamhet under hela resan. Under resan försökte de t.o.m. få kontakt med de unga slavinnorna, som hölls i en hytt ovanför dem.³⁰

Slavhandeln och slaveriet visade för Forsskål och Wallin redan innan de kom till Egypten, att en del människors ställning i Afrika var sådan att de behandlades som handelsartiklar. Levnadsförhållandena och människovärdet intresserade missionärerna, vilka var beredda att vistas åratals i Afrika, betydligt längre än de kortvariga besökarna. Även Pietari Kurvinen fäster sig vid dessa omständigheter, då han sjöledes begav sig från Helsingfors via Tyskland till tyska Sydvästafrika: "Den där fjärde klassens bädd kändes på något sätt hård. Men man hade lärt oss att tänka, att vi i Afrika tvingas bo i sådana hyddor, i vilka endast huvudet ryms in medan fotändan får vara utan hydda." Även de förhandsuppgifter man erhölet ombord, enligt vilka det rådde krigstillstånd mellan nama- och hererofolken framme i Afrika, bekymrade Kurvinen och de övriga första missionärerna på väg till Amboland.³¹

Resandets avsikt och karaktär belyses också av de iakttagelser Hannu Haahti gjorde under sin inspektionsresa till Amboland år 1911. På båten Admiral, som avgått från Hamburg, kunde Haahti belåtet konstatera att det bland medresenärerna fanns många som ofta hade Bibeln uppslagen framför sig.³² På motsvarande sätt förstår man, att Akseli Gallen-Kallela under sjöresan till Kenya var intresserad av det omgivande landskapet och dess särdrag. Detta förefaller också ha gällt hans familjemedlemmar. Gallen-Kallelas reste till Kenya via Suezkanalen, Röda havet och Indiska oceanen med det tyska skeppet Adolf Woermann, som gick i linjetrafik på Östafrika. Resan varade nästan en månad, och de förbiskymtande landskapen på den närbelägna kusten förorsakade hos dem starka känslor för det nordöstra Afrika. Enligt Kirsti Gallen-Kallelas beskrivning var resan genom Suezkanalen enformig, men på

²⁹ *Georg August Wallins Reseanteckningar från Orienten åren 1843–1845*. Första bandet (Helsingfors 1864), s. 139.

³⁰ Hansen, s. 75.

³¹ Tenkanen, s. 98.

³² Hannu Haahti, *Mustien Maassa. Muistelmia tarkastusmarkalta Ambomaalle* (Helsinki 1913), s. 9 o. 14.

Röda havet var allting underbart. ”Res, res alla ni, som vill njuta, ty det kan inte beskrivas, underbart blått vatten, öknens sand, kamelerna, hägringarna, oaserna, luften, bergen och solnedgången.” Enligt skribenten var hela resan på Röda havet enbart förtjusande och alla inhämtade historiekunskaper återkallades i minnet alltefter som orterna passerades.³³

För Akseli Gallen-Kallela var resan på Suezkanalen inte enformig. Före resan hade han frågat många havsskeppare om Sueztrakterna och fått som svar: ”Sand, endast sand, ingenting annat.” Nu såg han själv denna sandmängd och i hans ögon var den färgmättad och estetiskt vacker. Oaserna längs kanalen gjorde konstnären svärmiskt drömmande:

Att bo i en sådan oas, i skydd av bedövande vita murar, i skuggan av vajande palmer, att vandra under svala kolonnader, att ligga utsträckt och läsa bland loftan, med den eviga horisonten för ögonen, att från tornlaven se hägringens bilder och oceanens förbi-ilande rörliga städer, att om natten utforska okända stjärnhimlar, i det milda vådrets sköte och att om morgonen sporra sin frostiga hingst ut i öknens vidder – nog vore väl också detta livet, men också mycket sand, sand som man sakta silar mellan sina fingrar.³⁴

En särdeles analytisk observatör vad bätresans erfarenheter och speciellt vad medresenärerna beträffar, var författaren Gustaf (Guss) Mattsson, som på tröskeln till första världskriget rundade Afrika ända till Zanzibar ombord på det tyska fartyget Tabora. Han konstaterar redan i början av resan, att dess enda hotbild var just resällskapet, med vilket man var tvungen att komma överens under de kommande veckorna.³⁵ Ett av föremålen för Mattssons intresse var de vita som bodde i Afrika. Till dessa hörde på hans fartyg ”söderns bossar”, av vilka ett par tre enligt honom fanns på de flesta skeppen till Afrika. De var vita som bodde i Afrika, antingen boer, tysk-judar eller engelsmän, vilka hade miljoner på fickan och stundom reste med familjen i Europa. På skeppet Tabora representerades typen av Efraim Goldberger, en anglofierad israelit från Nürnberg, som reste med fru, två barn och två ”bonnies”. Han var bosatt i Johannesburg, under årets heta tid i Durban. Denna söderns boss visste t.o.m. något om Finland och ställde Mattsson intelligenta och klara frågor om ett fall i Viborgs hovrätt. En annan representant för denna grupp på Tabora var herr Levinson hemma i Durban. Mattsson fäste också sin upp-

³³ Kirsti Gallen-Kallela, *Muistelmia nuoruusvuosiltani 1896–1931* (Espoo 1982), s. 47 och Raivio, s. 461.

³⁴ Akseli Gallen-Kallela, s. 6.

³⁵ Gustaf Mattsson, *En herre för till Zanzibar* (Borgå 1915), s.12.

märksamhet vid de kvinnor, som de manliga eremiterna i Sydvästafrika "beställde" från Europa och som hade för vana att fordra gratis sjöresa i första klass.³⁶

Under sjöresan begränsades författaren Mattssons iakttagelser till några glimtar och i huvudsak till de vita européernas liv i Afrika. Som kryssningsturist var också de tjänster själva fartyget erbjöd viktiga för honom, liksom för övriga turistresenärer till Afrika. K. S. Laurila som härstammade från ett land där förbudslagstiftning rådde, och som reste från kölden i Paris till Afrikas sol, intresserade sig på Medelhavet för fartygets utmärkta dryckesservering, Medelhavets underbart klara solnedgång, en god middag och en i övrigt en avspänd tillvaro.³⁷ En finländsk fru, som efter andra världskriget reste till södra Afrika med flyg, fick åter sin första kontakt med sitt resemål i Amsterdam, där hon på flygplatsen hamnade i "de färgades" kö. Då hon steg ombord på KLM:s fjärrflyg väntade hon sig "en egen flygsängkammare, där jag sträcker ut min från vardagslivet befriade varelse bakom en sidengardin". Verkligheten ombord på flyget var naturligtvis en annan.³⁸

Europeiska hotell och svarta betjänter

Vid ankomsten till ett nytt resemål bildar turisten ofta sin första uppfattning om platsen på basis av ankomsten och den första inkvarteringen samt genom att stifta bekantskap med omgivningen. De förväntningar man haft i fråga om resemålet konkretiseras då för första gången. Sjomännen inhämtade sina kunskaper i någon afrikansk hamnstad, för missionärerna på väg till Am-boland var den första staden ofta Kapstaden och i Nordafrika åter öppnade sig t.ex. Alexandria, Tunis eller Tanger.

Nog smakade det annorlunda för mig att stiga iland i den där staden än i någon europeisk hamn. På stranden fanns otroligt många män, som av allt att döma var araber, vilket den där traktens invånare mestadels lär vara. Många av dem var mycket svarta och männe det inte också bland dem också fanns någon neger. Och kläderna var helt annorlunda än på andra håll i världen, men dem berättar jag mera om längre fram. Nog kändes det litet annorlunda att lämna skeppet och bege sig ut bland dessa morianer.³⁹

³⁶ Ibid., s. 49–59.

³⁷ K. S. Laurila, *Pariisin Pakkasista Afrikan Aurinkoon, Matkamuiستelmia* (Helsinki 1929), s. 37–39.

³⁸ Aino Hausmann, *Talvea Pakoon Etelän Kesään. Lähikuvia Eteläafrikan matkalta* (Porvoo 1951), s. 9–12.

³⁹ "Olj se toesemmakusta mualle nousu tuan kaapunnir rannassa kuj jossai eurooppalaeses-

Sälunda skildrar Kalle Väänänen sin ankomst till Tunis. Människor som tidigare besökt Afrika hade berättat att världen började bakom Medelhavet. Väänänen var till en början inte övertygad, utan ansåg att det var erfarna resenärers tomma prat. Men han berättar att han snabbt ändrade uppfattning. Skribenten hann vandra endast några halvtimmar längs Tunis gator, innan hans håg tändes mer än i någon annan stad under hela resan.⁴⁰

En liknande entusiasm kände också Gallen-Kallelas familj vid deras ankomst till Kenya. Redan i hamnstaden Mombasa rädde en god stämning. Barnen skrek i kapp med de svarta, och själva staden öppnade sig bländande vit. Från Mombasa fortsatte resan mot slutmålet Nairobi. Under resan passerade de afrikanska byar, nakna barn, människor som ilade förbi och gula öknar: ”vi hade alltså slutligen kommit till våra drömmars land”, skriver Kirsti Gallen-Kallela i sina reseminnen.⁴¹

Väänänen och Gallen-Kallelas första entusiasm över den nya miljön och människorna förefaller att ha varit stor. Hos de flesta Afrikaresenärer började närmandet till den nya miljön och kulturen dock med försiktighet, medan man ännu höll fast vid det europeiska mönstret, invanda levnadsvanor och bekvämligheter.

Vid sin ankomst till Kairo i december år 1844 bosatte sig G. A. Wallin först i de kristnas kvarter, långt från araberna.⁴² När författaren och professorn Eino Railo (författarnamnet Osmo Iisalo) och hans kumpaner anlände till Alexandria i Egypten, slog sig sällskapet ned på ett hotell som var ”helt europeiskt, ståtligare och försett med bättre bekvämligheter än ett enda av dem, de fram till dess hade besökt”. De märkte att de rika engelsmännen hade vant sig vid att i Egypten fordra, inte endast västliga utan också alla österlandets bekvämligheter, vare sig det var fråga om mat, dryck eller övriga livsnödvändigheter. I hotellet fick endast de nubiska fezpyrdda tjänarna representera det egyptiska och afrikanska.⁴³

sa satamassa. Siellolj rannalla hirveesti michiä, jotkolj kaekki näköjään arapialaesia, joeta tuan seutukunnan asukkaat kuuluvat parraasta piästä olovan. Monet niistolj hyvim mustiai ja eikö tuossa lie ollunnai joetai neekeriä joukossa. Vuatteettiä olj kokonaan toesellest kum muualla muolimassa, vuan huastampahan niistä sitten tuonnempana. Tuntuu se toellai vähä erjlaesamalta lähtee siinä laevasta nuihim murjaanj joukkoon”. V ä ä n ä n e n, s. 218–19.

⁴⁰ Ibid., s. 221.

⁴¹ Raivio, s. 462–463.

⁴² G. A. Wallin, *Tutkimusmatkoilla arabien parissa* (Juva 1989) s. 47–48.

⁴³ Osmo Iisalo, *Kolme miestä matkalla. Kertomus Juhanin, Tuomaan ja Simeonin pikarekkestä pyramiideille* (Helsinki 1921), s. 285–286.

Även för Aino Kallas innebar ankomsten till Tanger att hon endast steg över tröskeln till Marocko, in i dess farstu. Enligt författarinnan fann man den oförfälskade österländskheten och en äkta blandning av Afrika på annat håll och i Tanger skulle den resenär som letade efter detta endast stanna några timmar. Dess sevärheter var snabbt beskådade. Enligt Kallas var Tanger en idealisk plats att tillbringa vintern i och där kunde man från det internationella hotellets terrass se en gratis och öppen filmföreställning. Där levde hon som i en europeisk fästning, från vilken man av och till företog expeditioner till morernas land.⁴⁴

Guss Mattsson, som reste med båt runt Afrika, hade inte sådana erfarenheter av hotell. Han kunde fortsätta att njuta av fartygets europeiska bekvämligheter och mottog sina första intryck av Afrika då fartyget Tabora anlöpte sydvästra Afrikas hamnstäder. Under dessa besök fortsatte han, liksom ombord på båten, att noggrant och delvis sarkastiskt iakttaga människorna och omgivningen.

I Lobito i Angola mötte Mattsson för första gången det "svarta" Afrika. Han såg att inte en enda svarthyad hade sitt hem på sandreven eller ens i grannskapet. De vistades endast där som hamn- och järnvägsarbetare, bodde sammanpackade i vågplåtsskjul och "lefva sitt fattiga dragarlif under befäl af mulatter och namnhvita". Omkring sig såg han ofördärvade afrikaners "goda och förvånade barnaögon", världens vimmel berörde dem egentligen inte, vilket man märkte på att de alls icke var påträngande. Ingen ropade ut några varor till försäljning, ingen påtrugade sig själv som guide eller tolk och inte ett enda barn tiggde.⁴⁵ I det nutida Namibiens hamnstäder stod han redan på en mera bekant grund. Redan att anlöpa det "tyska" Swakopmund med fartyget Tabora var en markant händelse. En hornorkester spelade germanska sånger innan solen stigit ur havet, i masterna fladdrade patriotiska flaggor och kaptenen uppträdde i en vit väst med guldknappar. Om själva staden Swakopmund konstaterade författaren, att en renare och snyggare liten ökenstad kunde man inte ens föreställa sig. I staden som hade 1800 vita invånare fanns rent av 41 barer, men också nästan allt man kunde få i Berlins butiker – allt från juveler och pälsverk till flugpapper och postkortsalbum – blott till dyrare pris än i Europa. Litet längre söderut i en annan stad i tyska Sydvästafrika, Lüderitz, fann den ivrige bokmalen en bokhandel, där man

⁴⁴ Kallas, s. 14–15.

⁴⁵ Mattsson, s. 78–79.

kunde hitta allt från Goethe och Byron till Lagerlöf och Wolzogen och "på borden fanns *Simplicissimus*, *Woche* och allt".⁴⁶

Karthago bör man se

I hotellen byggda enligt europeiskt mönster eller i Sydvästafrikas tyskinfluerade städer upplevde man inte det äkta Afrika, den autenticitet, som intresserat den sociologiska och kulturhistoriska forskningen. Enligt John Urry är sökandet efter denna autenticitet att finna olikheten mellan rese målet och resenärens normala liv och status. Differensen kan man finna på många sätt. Den kan bestå av sådana berömda sevärdheter som Eiffeltornet och Buckingham palats. Någon kan finna den i en "typisk" engelsk by, i en amerikansk skyskrapa eller i de forntid museerna. Olikheten kan också gömma sig i det sociala livets allmänaste aspekter, såvida de uppenbarar sig för resenären i ovanliga sammanhang eller miljöer. Till sist anför Urry speciella kännetecknen, vilka indicerar något ovanligt, ehuru de alls inte ser ut så. Dessa kan t.ex. vara kända konstnärers verk, vilka genom sitt blotta namn lockar åskådare och turister till konstmuseerna.⁴⁷

Sådana kriterier på olikhet finner man även i Afrika och efter dessa letade också de finländska Afrikaresenärerna. Såvida man önskade finna äkthet bland berömda sevärdheter, erbjöd t.ex. Egyptens pyramider eller Karthagos ruiner nära Tunis goda möjligheter härtill. Förutom att dessa var berömda sevärdheter erbjöd de möjligheter att finna autenticitet genom sin historiska betydelse. Att se dessa sevärdheter var ett slags "måste" bland finländska turister i Egypten och Tunisien.

Redan de första finländare som besökte Egyptens pyramider upplevde deras karaktär av turistmål. Petter Forsskål, som var på väg till Jemen, inledde sin bekantskap med Egyptens fornminnen i Alexandria, och under sin långa vistelse i Kairo våren 1762 hjälpte han sin kumpan Carsten Niebuhr att utföra mätningar i pyramiderna i Giza nära Kairo. Besöket vid pyramiderna var således inte enbart en turistvisit och utsikten vid pyramiderna var inte ännu i detta skede i något särskilt "turistkick". Den berömda sfinxen låg begravd i sand och var omgiven av lösgjorda stenblock. Gravkamrarna var raserade och slumrade efter gravplundrarnas besök. Därifrån erhöll man sten till sultanens

⁴⁶ Ibid., s. 84–93.

⁴⁷ John Urry, *The Tourist Gaze. Leisure and Travel in Contemporary Societies* (London 1990), s. 12.

och Kairo stads byggnadsföretag och material för de lokala jordbrukarnas behov. Men redan då erbjöd lokala guider vännerna sina tjänster. Niebuhr och Forsskål avböjde dock dessa, vilket skapade ett fientligt förhållande gentemot deras arbete med uppmätningen av pyramiderna och en atmosfär som hotade arbetets fortsättande.⁴⁸

August Wallin besökte pyramiderna mer än 80 år senare. Även han fick ett anbud av arabguiderna, som önskade följa Wallin och hans kumpaner och föra dem runt i den stora öppna pyramiderna. I motsats till Forsskål godkände Wallin anbudet. Turismens spår syntes för övrigt redan tydligt i pyramiderna och Wallin berättar att man överallt kunde finna namn av olika ålder applicerade av europeiska, främst engelska, turister. Själv besökte Wallin pyramidens inre och beundrade pyramidbyggarnas flit och skicklighet, men konstaterade dock att "tunneln" i London i fråga om storlek kunde mäta sig med dem.⁴⁹

Wallin reste även till tempelstaden Luxor i övre Egypten, där han emellertid inte entusiasmerades av vad han såg. På området fanns enorma byggnadsmassor, men litet egentlig skönhet, åtminstone inte något måleriskt. Hieroglyferna utgjorde ett undantag: de representerade verklig målarkonst, och vid sidan av de stora kolonnerna behagade hieroglyferna honom mest. Däremot förorsakade isynnerhet tempelgården i Luxor Wallin missnöje, vilket delvis berodde på de besök européerna företagit till området:

Här syntes intet annat än de usla, fula Arab-kojorna med sina dufslag, sin förfärliga smuts, sina nakna svartsnuskiga barn och sitt trasiga folk. Så vedersrygglig har jag ännu aldrig funnit någon arabisk by, så gement och nedrigt aldrig något folk. Vi hade hela skaror af barn och män efter oss, som skreko bakhshish och khevage och voro mera påhängsna än till och med åsnepojkarne i Alexandria. Så harmsen och uppbragt på Araberna har jag aldrig förut varit, aldrig föraktat dem så som nu. Men folket här, liksom på alla af Franger besökta orter, torde hafvat blifvit förderfvadt genom de täta besöken. Vi gingo genom hela runden, men öfverallt var öfverbyggt med Arabiska kojor, eller ruiner bebodda af folket och begagnade till stall. För att komma in och se, måste man krypa in i dessa kyffens smuts; men detta var mig så vedervärdigt, att jag skyndade så mycket jag kunde, och måste tillstå att jag ingen-ting kunde njuta af alltsammans.⁵⁰

Finländarnas beskrivningar av Karthago i Tunisien är av senare datum än Forsskåls och Wallins erfarenheter av pyramiderna. I dessa besök på 1920-

⁴⁸ Hansen, s. 83–84, 97–101.

⁴⁹ Wallin, s. 59–61.

⁵⁰ *Georg August Wallins Reseanteckningar från Orienten*. Andra bandet (Helsingfors 1864), s. 310–311.

talet i Karthagos ruiner, feniciernas och det romerska väldets hemvist i Afrika, framgår orsaken till besökarnas intresse och delvis deras personliga bakgrund. Karthago nära staden Tunis besöktes på 1920-talet av tonsättaren Armas Launis, författaren Kalle Väänänen och konstfilosofen K.S. Laurila.

För Launis öppnade sig Karthago genom sin romerska historia. Launis prisade staden som Medelhavets forna härskarinna, en drottning bland städer och ehuru förstörd t.o.m. vacker som en ouppfylld önskan. Efter att ha sett Karthago såväl från havet som från fastlandet förundrade han sig inte över att denna stadsstat i tiden uppstod just på det stället. Han glädde sig över att man inte ännu utfört grävningar i någon större skala på platsen. Denna jätte tilltalade fantasin och levandegjorde en århundraden gammal värld under gräset, ansåg Launis.⁵¹ På samma sätt påminde sig K. S. Laurila Karthagos krigiska historia och intresserade sig speciellt för dess puniska period. Som litteraturforskare försökte han gestalta det förgångna genom Gustave Flauberts roman *Salammô*, om det puniska Karthago. Laurila medgav dock att Karthagos forntid inte öppnade sig för honom genom denna tröttande lärda och detaljerade beskrivning och att en åskådlig bild av det puniska Karthago fick basera sig på var och ens inbillningsförmåga. På Karthagos ruiner förundrade han sig över att besökarens blick ej egentligen mötte något som vittnade om förstörelsen, grå ruiner, brutna kolonner, mossbelupna och trasiga hållar eller byggnader som förvandlats till splitter och grus. Tvärtom var det Karthago Laurila mötte ett frodigt och grönt område med kullar och frukt-trädgårdar.⁵²

Ett från de ovannämnda klart avvikande besök i Karthago hade författaren Kalle Väänänen. Han berättade egentligen inte om Karthagos historiska betydelse eller dess dåtida tillstånd, utan stiftade bekantskap med ruinerna tillsammans med en lokal skolgrupp och var enligt reseberättelsen i egenskap av lärare mera intresserad av dessa skolelever än av Karthagos stolta och krigiska forntid. Skoleleverna var enligt Väänänen likadana vildbasare som i Finland.⁵³

Även det sydliga Afrikas sevärdheter intresserade finländarna. Bröderna Boijer, vilka rest till Afrika för att förtjäna pengar, gjorde före sin resa till inlandet Taffelberget i Kapstaden, ett besök till stadens museum och allmänna

⁵¹ Armas Launis, *Murjaanien Maassa* (Porvoo 1927), s. 7–12.

⁵² Laurila, s. 82–92.

⁵³ Väänänen, s. 246–254.

bibliotek. Här var de bl.a. intresserade av Livingstones samlingar och teckningar samt de nyligen upptäckta fornlämningarna efter det förmodade drottningen av Sabas rike vid Sabifloden och i närheten av Sofala. Dessa ruiner, vilka nuförtiden går under namnet Zimbabwekulturen, hade påträffats år 1871 men man trodde inte då att afrikanerna själva byggt dem. Axel Boijer drömde t.o.m. om att finna drottningens mumie.⁵⁴ År 1895 besökte Oskar Boijer själv ruinerna i Zimbabwe och skrev tre beskrivningar av dem i tidningen *Auna*. Han ville också utföra grävningar där, men fick inte tillstånd av Fort Victorias borgmästare.⁵⁵

Författaren Guss Mattsson utforskade även han Kapstadens sevärdheter, gästade Cecil Rhodes farm i Groote Schuur och stiftade samtidigt bekantskap med monumentet över Rhodes. Mattsson var en stor beundrare av denna koloni.⁵⁶ Vid sidan av sevärdheterna och de historiska minnesmärkena sökte Mattsson ett "typiskt" afrikanskt byliv, vilket han fann i närheten av Durban. Om sina upplevelser skriver han:

Snart var man vid den stora kafferkraalen. Det blef egentligen inte något praktnummer. Ty karlarna voro som i staden, blott näsvisare, de äldre kvinnorna hemska att skåda och de yngre anmälde sig att de för 1 shilling per hyäna voro villiga att aftaga den vid gästernas ankomst pådragna tröjan - ett förslag som till deras förvåning inte gjorde någon effekt alls [...] För att låta sig fotograferas begärde det väna herrskapet 5 shillings. Kort sagt, till den stora och berömda kafferkraalen vid Amanzimtoti råder jag ingen att fara. Den har naturligtvis haft sin oberördhets tid, men nu shtinker den ohejdadt.⁵⁷

En titt bakom kulisserna

Mattsson, som blev besviken i den nämnda kafferkraalen, hade på förhand blivit lovat urskog och negerliv "in nature". Kompositören Armas Launis vandrade på motsvarande sätt runt i den arabiska stadsdelen i Tunis för att se "infödingarnas" uteliv. Runt omkring var det emellertid tyst, eftersom man som bäst firade den muslimska fastemånaden.⁵⁸

Exemplen berättar att de kända och obligatoriska sevärdheterna inte var tillräckliga för dessa resenärer som önskade uppleva något mera genuint, t.ex.

⁵⁴ U o l a, s. 17.

⁵⁵ Ibid., s. 37.

⁵⁶ Mattsson, s. 99-110.

⁵⁷ Ibid., s. 131-132.

⁵⁸ Launis, s. 25.

genom att titta på vanliga människor i deras omgivning och iakttaga deras levnadsvanor. Föremålet för ett sådant intresse kallar Dean MacCannell "backregion", som är ett slags bakgård utanför den officiella turismen som saknar det vanliga inom turismen förekommande förhållandet värd/gäst eller kund/tjänsteförhållande. Att möta en bakgård kan också ske av en händelse.⁵⁹

Efter att ha tillbringat natten i ett europeiskt hotell öppnade sig ett bittida Alexandria med sitt österländska anlete för Eino Railo och hans vänner varvid denna "backregion", som representerade äkthet, mötte resenärerna redan i närheten av bostaden. Gatulivet i Alexandria var enligt Railio och hans kamrater livligare än i Konstantinopel och allt föreföll att koncentrera sig till gatan. Där gick man till barberaren, där verkade skrivarna, där drack man kaffe och sällskapade. Skrikande smeder, skomakarna, fezfabrikanterna, kockar som tillredde märkvärdiga rätter, sötsakshandlare, hönor med magra lår, lamm som sprang överallt och de allestädes surrande flugorna visade sig i all sin exotiskhet. Där fanns tiggare, blinda, beslöjade och svartklädda kvinnor och "länge behöver man inte irra i Alexandrias arabiska kvarter innan man märker att, österländskheten i Konstantinopel trots all sin äkthet, ändå förefaller vara flyttad dit, medan den är hemma här, som ytan man ser på ett djupt och stort hav".⁶⁰

Likaledes fann Kalle Väänänen snabbt Tunis äkta österländskhet i stadens gatuliv. Det tilltalade författaren, emedan det var så annorlunda än i Europa och i synnerhet människorna med sina österländska kläder förlänade gatulivet ett uttryck som behagade författaren. Å andra sidan noterade han också att den europeiska och arabiska livsformen blandats. Den ena delen av staden var europeisk, och hade enligt honom kanske ett franskt utseende. Den andra delen av Tunis åter var redan till sitt byggnadsskick helt orientalisk. Där fanns rikligt med araber, men bland dem också fransoser, italienare och judar. Väänänen var förvånad över basargatorna, trängseln, livets pulslag och mängden av varor. Handelsmännen var enligt honom så skickliga i sitt värv, att de judiska köpmännen i Finland var lärlingar i jämförelse med dem. Överhuvudtaget förefaller det som om den savolaxiske författaren trivdes på de livliga gränderna i Tunis.⁶¹

⁵⁹ Dean MacCannell, *The Tourist. A new theory of the leisure class* (California 1999), s. 92–93.

⁶⁰ Iisalo, s. 286–287.

⁶¹ Väänänen, s. 222–237.

Alla finländska resenärer förhöll sig inte lika entusiastiskt till det arabiska eller afrikanska gatulivet. Diktaren Yrjö Kaijärvi var en kännare av och vän till Italien och redan på Sicilien upplevde han en aning orientalism, men först i Tunisien kände han att han var närmare livets urkälla än i Europa. När brådskan släppte sitt grepp ansåg han sig där komma närmare sig själv och andra. Det var just dylika erfarenheter Kaijärvi letade efter under sitt resande. Men samtidigt gjorde blandningen av de olika nationaliteterna författaren besviken. Bland människor klädda i färgrika och smutsiga kläder såg han lortiga ansikten, brist på utveckling och stundom fräckhet. Var det denna värld han gett sig ut för att leta efter, frågade han sig.⁶²

En dylik kylig inställning till resemålens vardag avspeglar etniska och rasistiska fördomar i många reseskildringar. K. S. Laurila berättar t.ex. att han gillade de av européer ägda hotellen i Alger och ansåg att ingen förnuftig människa överhuvudtaget borde bege sig ut någon annanstans på äventyr än till dessa pålitliga hotell. Men också Laurila strövade omkring i Algers gamla arabiska stadsdel, där han uppfångade en orientalisk stämning och konstaterade att han hamnat utanför den västerländska civilisationen. Den som han kallar "dagdrivar-ras" som mötte honom i arabkvarteren skulle enligt Laurila redan för länge sedan ha dött ut, såvida inte några fakta skulle ha förhindrat detta. Dessa var en hög nativitet och en lätt utkomst. Laurila spådde att befolkningen i Nordafrika gick mot sin slutliga undergång, om den inte dessförinnan orkade födas på nytt och höja sig till en högre andlig nivå.⁶³

Det Kenya som familjen Gallen-Kallela mötte i begynnelsen av 1900-talet var ett land med många raser, där det vid sidan av afrikaner och den afrikanskarabiska swahilibefolkningen vid kusten, fanns indier och europeiska kolonialtjänstemän och invandrare. Kenyas kulturella mångfald öppnade sig småningom för Akseli Gallen-Kallela sedan han kommit till Nairobi. Synen av afrikanska fångar vaktade av masaier och en indisk arbetsledare som viftade med piskan, fick Gallen-Kallela att ta avstånd från ett sådant våldsamt skådespel, vilket han kombinerade med slavarnas slit i det historiska Egypten, som en påminnelse om Kenyas efterblivenhet. Enligt Gallen-Kallela var alla yrken som bestod av lätt arbete och överhuvudtaget sådana tjänster till vilka européerna inte räckte till, i händerna på de indiska hinduerna. Romantiskt jämförde han kikuijukvinnor lastade med bördor med stenålderns kvinnor.

⁶² Kaijärvi, s. 8-9, 13.

⁶³ Laurila, s. 46-55.

Till en början var synen behaglig för mästermålaren, men den blev fort mera främmande på grund av smutsen och stanken. Han ondgjorde sig över att den europeiska bildningen gjort vildarna dekadenta och fann att den enda angenäma resten av deras ursprunglighet var deras ändlösa levnadsglädje. Å andra sidan begrundade han masaiernas eventuella semiska ursprung och konstaterade, att de inte uppvisade det minsta av "östafrikanska negers slappa karaktär". Gallen-Kallela bedömde att masaierna genom sin intelligens och snabba uppfattningsförmåga med framgång kunde sammansmälta med den europeiska bildningen. Till detta fanns dock två hinder: förmåga att arbeta för brödfödan och att böja ryggen.⁶⁴

I finländska skildringar från södra Afrika kvarstod uppfattningen som stämplade afrikanerna som slöa från 1800-talets slut ända fram till tiden efter andra världskriget. Då Oskar Boijer vid 1890-talets slut klassificerade flanerarna på Adderleygatan i Kapstaden, fann han många grupper. Den första omfattade ortens förmögna, vilka lojt flanerade längs gatan iklädda det senaste Parismodet. Slöare än dessa rörde sig "landets becksvarta plattnästa invånare" och de överträffades av de egentliga halv nakna blandrasiga dagdrivarna.⁶⁵ Den finländska frun Aino Hausmann gjorde för sin del sina första observationer i Sydafrika i Johannesburg. Enligt henne var de vitas stadsdel Greenside otroligt fin, medan hon om stadens halv miljoner svarta män anmärkte att dessa "hade ett irrande, obestämt drömmande uttryck i sina ögon, alldeles som min kusins pekingsiska knähund, och deras mun var stor och slapp". Det var sannolikt att den europeiska mannens skarpa blick och skarpt beslutssamma mun, kunde uppnås först som ett resultat av en lång utveckling.⁶⁶

Slutsatser

Alltsedan senare delen av 1700-talet reste finländare till Afrika i egenskap av sjömän, militärer, vetenskapsmän, arbetssökande, äventyrare, konstnärer och vanliga turister. Resornas motiv begränsade sig oftast inte till en faktor, som att t.ex. i enlighet med Ahos klassificering söka arbete eller till något av de motiv som Ryan nämner, utan exempelvis konstnärlig verksamhet kunde vara kombinerad med en önskan att sköta sin hälsa, att uppleva det exotiska Afrika, att försöka lösgöra sig från den västerländska kulturens bojar, eller

⁶⁴ Akseli Gallen-Kallela, s. 9–12, 18–24.

⁶⁵ Uola, s. 18.

⁶⁶ Hausmann, s. 24–27.

möta Afrikas vilda natur och miljö, såsom Akseli Gallen-Kallela. Edward Westermarcks val av Marocko som sitt forskningsfält, påverkades, förutom av det intellektuella intresset, även av hänsyn till social uppskattning. Trots att bröderna Boijer reste till Afrika för att arbeta och med förhoppning om att bli förmögna, uppförde de sig i Kapstaden som turister intresserade av historia. De besökte stadens museer och bibliotek, för att tillfredsställa också kunskapsbehovet.

Den indelning av nutidens turister i olika typer som framlagts av Valene Smith, kan inte ovillkorligt anpassas på de Afrikaresenärer som beskrivits i artikeln. Det oaktat kan man bland motiven till de behandlade resorna också finna intresse för en turism som intresserar sig för etniska och historiska kulturupplevelser och miljön. Dessa utgångspunkter avspeglade sig i resenärernas iakttagelser redan fr.o.m. båtresan.

Dean MacCannels begrepp resemålets bakgård och mötet med denna, pekar i finländarnas reseberättelser på resenärernas nyfikenhet och någon gång t.o.m. entusiasm, men samtidigt på deras reservationer, rädsla, kylighet och även rasism. Man var ofta ute efter att möta en främmande kultur med trygghet, genom att bevara kontakten med egna rutiner och levnadsvanor. Detta var t.ex. möjligt för författaren Guss Mattsson, som reste med ett tyskt fartyg och företog korta besök i afrikanska hamnstäder. Även från de nordafrikanska städernas trånga gränder kunde finländarna snabbt återvända till sina europeiska hotell.

Finländarnas observationer av de olika rasernas, de etniska gruppernas och kulturernas mångfald och deras sammansmältning, hörde i allmänhet till de första omedelbara reseintrycken och de avspeglade den europeiska människans tro på den västerländska civilisationen och utvecklingens överlägsenhet. Detta framgick då man betraktade och bedömde sevärdheter. För Wallin kunde metron i London mäta sig med pyramiderna, för Mattsson påminde minnesmärket över Cecil Rhodes om dennes stora bedrifter, Boijers var intresserade av Livingstones prestationer och i Karthago var de utifrån till Afrika anlända feniciernas och romarnas forntid historiskt viktig. Samtidigt hade många finländare som besökte Afrika starka fördomar gentemot araber och afrikaner, i synnerhet utanför den europeiska skyddsmuren. Det var över huvud taget inte sällsynt, att den arabiska och afrikanska kulturen bedömdes som outvecklad och att människorna stämplades som slöa och lata.

Wipert von Blücher och den tyska Finlandspolitiken under vinterkriget

MICHAEL JONAS

Följande uppsats behandlar en fråga som traditionsenligt faller inom ramen för diplomatisk historia. Det är ett försök att utgående från Wolfgang Michalkas teori om att det fanns en pluralism inom Tredje Rikets utrikespolitik¹, analysera den tyska ministerns i Helsingfors, Wipert von Blüchers, politiska beteende² under det s.k. vinterkriget mellan Finland och Sovjetunionen 1939–40. Genom att rekonstruera Blüchers handlande tangerar uppsatsen den bredare frågan om Tysklands traditionella, nationalkonservativa eliters anpassning och motstånd (Hans Mommsen) till den nationalsocialistiska regimen. Uppsatsens huvudsakliga källor utgörs av Blüchers politiska rapporter till utrikesministeriet, hans halvprivata brevväxling med flera kolleger på ministeriet, både officiella och inofficiella arkiv- och tryckta källor till den tidens tyska utrikespolitik, och ett antal tyska diplomaters samtida papper.³ Blüchers, statssekreterare Ernst von Weizsäckers

¹ Wolfgang Michalka, 'Die nationalsozialistische Außenpolitik im Zeichen eines 'Konzeptionen-Pluralismus'. Fragestellungen und Forschungsaufgaben', Manfred Funke (red.), *Hitler, Deutschland und die Mächte. Materialien zur Außenpolitik des Dritten Reichs* (Düsseldorf 1976), s. 46–62.

² Med politiskt beteende avses här först och främst politiskt handlande, jfr Hannah Arendt, *Vita activa oder Vom tätigen Leben* (Stuttgart 1960), s. 178 ff.

³ Bl.a. PAAA, Pol. Abt. VI (Skandinavien und Randstaaten), för specifika hänvisningar se nedan. Ibid., Büro StS, Schriftwechsel mit Beamten, vol. 3 (1/39–12/39, A–K): 1658–1660, vol. 5 (1/40–12/40): 1667, 1668. Finlands riksarkiv/PAAA [original], NL Blücher, *Finnisches Tagebuch 1935–1944* (opublicerad samling dokument, TB). *Die Weizsäcker-Papiere 1933–1950* (med ett förord av Leonidas E. Hill, Frankfurt/Main, Berlin, Wien 1974). *Die Hassell-*

och flera finländska beslutsfattares memoarer har visat sig vara värdefulla, dock med det förbehåll historikern bör göra gentemot sina källor. Den tidigare forskningen inom området representeras bäst av två uppsatser från 1970-talet: Gerd R. Ueberschärs *Hitler und Finnland 1939–1941. Die deutsch-finnischen Beziehungen während des Hitler-Stalin-Paktes* stöder sig långt på tillgängligt tyskt material, medan Risto E. Peltovuoris *Saksa ja Suomen talvisota* mer ingående utnyttjar såväl tyska som finska källor.⁴

De nationalkonservativa eliterna och Tredje Riket: fallet Wipert von Blücher

Blücher, i diplomatiskt tjänst sedan 1911, hörde till den traditionella, konservativa tjänstemanna-eliten vid det tyska utrikesministeriet, *Auswärtiges*

Tagebücher 1938–1944. Aufzeichnungen vom anderen Deutschland (nach der Handschrift rev. und erw. Ausgabe unter Mitarbeit von K. P. Reiß hg. von F. Freiherr Hiller von Gättringen, Berlin 1988). Franz Halder, *Kriegstagebuch. Tägliche Aufzeichnungen des Chefs des Generalstabs des Heeres 1939–1942* (bearb. von Hans-Adolf Jacobsen), vol. 1 (Stuttgart 1962). Hellmuth Groscurth, *Tagebücher eines Abwehroffiziers 1938–40* (mit weiteren Dokumenten zur Militäropposition gegen Hitler hg. von H. Krausnick und H. C. Deutsch, Stuttgart 1970).

⁴ Wipert von Blücher, *Gesandter zwischen Diktatur und Demokratie. Erinnerungen aus den Jahren 1935–1944* (Wiesbaden 1951). Ernst von Weizsäcker, *Erinnerungen* (utg. av Richard von Weizsäcker, München/Leipzig/Freiburg i. Br. 1950). Väinö Tanner, *The Winter War. Finland against Russia 1939–1940* (Stanford/London 1957, på finska 1950). Juho Paasikivi, *President Paasikivis minnen 1939–1940* (Helsingfors 1959). Carl Mannerheim, *Erinnerungen*, Zürich/Freiburg i. Br. 1952. Aarne Wuorimaa, *Lähettiläänä Hitlerin Saksassa* (Keuruu 1967).

Angående de tyska memoarerna se även Walther Hubatschs kritiska recension, 'Deutsche Memoiren 1945–1953. Eine kritische Übersicht', *Geschichte und Politik – ein wissenschaftliche Schriftenreihe*, Hef 9 (Laupheim 1953), och för en mer kritisk analys av Blüchers memoarer: H.-D. Loock, 'Die deutsch-skandinavischen Beziehungen während des Zweiten Weltkriegs im Spiegel der deutschen Literatur', *Internationales Jahrbuch für Geschichtsunterricht*, vol. VIII/1961–62, s. 260–276. Gerd Ueberschär, *Hitler und Finnland 1939–1941. Die deutsch-finnischen Beziehungen während des Hitler-Stalin-Paktes* (Wiesbaden 1978, recenserad av W. Carlgren i *Historisk Tidskrift* 4/1980, s. 569–). Risto Peltovuori, *Saksa ja Suomen talvisota* (Helsinki 1975, sammandrag på engelska i *Excerpta Historica Nordica*, vol. XI/1975–76, s. 79–). För en mer detaljerad presentation av forskningsläget samt ytterligare hänvisningar se författarens opublicerade avhandling pro gradu *Wipert von Blücher, das Auswärtige Amt und Finnland im Winterkrieg. Ansätze zu einer alternativen deutschen Finlandpolitik*, Helsingfors universitet 2001.

Armt (AA).⁵ Hans politiska inställning följde den sena kejsartidens tyska diplomatins linjer, liksom hans mentalitet och känslösvärld var djupt rotade i kejsardömet. I detta avseende ligger han nära de framstående diplomaterna friherre Konstantin von Neurath, Bernhard von Bülow och friherre Ernst von Weizsäcker.⁶ Det kan inte anses som enbart en tillfällighet att den föregående, tillsammans med Rudolf Nadolny, var en av Blüchers beskyddare vid ministeriet. Blüchers nära förhållande till såväl Bülow som Weizsäcker (och naturligtvis även Neurath och Nadolny) – i egenskap av statssekreterare (Bülow 1930–36, Weizsäcker 1938–43) centrala figurer på ministeriet – återspeglas i en rätt omfattande korrespondens som delvis täcker hela mellankrigstiden.⁷ Denna grupp diplomater hade följt en kraftigt revisionistisk, tungt nationalistisk och måttligt expansionistisk utrikespolitisk agenda ända sedan det tyska nederlaget och freden i Versailles.⁸ Den resumerades träffande av Nadolny ett år efter att Hitlers *nationella uppvaknande* löst alla band:

1. Ett Tyskland från Maas till Memel, från Etsch till Bältena
2. ett Mellaneuropa under Tysklands ledning och
3. en värld, där Tyskland är en likaberättigad stormakt.⁹

⁵ Peter Krüger kritiserar med rätta tillämpningen av begreppet "elit" på de konservativa kretsarna inom den tyska utrikesförvaltningen från och med mitten av 1930-talet. Denna elit, oavsett om den tillhörde "Funktions-, Macht-" eller "traditionelle Gesellschaftselite" hade vid det laget redan *de facto* upphört att existera. Jfr bl.a. Peter Krüger, "Man läßt sein Land nicht im Stich, weil es eine schlechte Regierung hat" – die Diplomaten und die Eskalation der Gewalt', Martin Broszat & Klaus Schwabe (red.), *Die deutschen Eliten und der Weg in den Zweiten Weltkrieg* (München 1989), s. 180–225.

⁶ Detta belyses av följande citat *post festum*, för vidare hänvisningar se författarens avhandling pro gradu.

"Der schwarze Tag in der deutschen Geschichte ist der unheilvolle 9. November 1918. Das tausendjährige deutsche Kaiserreich in seiner Fortsetzung durch die Hohenzollern-Dynastie brach an diesem Tag zusammen." Wipert von Blücher, *Am Rande der Weltgeschichte. Marokko, Schweden, Argentinien* (Wiesbaden 1958), s. 92.

"Um diese Jahreszeit vor 50 Jahren schaukelten wir auf dem Atlantik oder Mittelmeer herum, jeder von uns ein angehender Admiral des blühenden, friedlichen, kaiserlichen Deutschlands." Weizsäcker-Papiere, op. cit., s. 460 (anteckning 31.8.50).

⁷ Blüchers brevsamling kvarstår i familjens ägo. En imponerande lista över hans olika korrespondenter finns i PAAA, NL Blücher, Blüchers korrespondens med PAAA, Riksarkivet/Helsingfors, och statssekreterare Hallstein (1951–1954, omfattar 54 s.).

⁸ Klaus Hildebrand, *Das vergangene Reich. Deutsche Außenpolitik von Bismarck bis Hitler* (Berlin 1999, ursprungligen Stuttgart 1995), s. 589.

⁹ "1. Ein Deutschland von der Maas bis an die Memel, von der Etsch bis an den Belt, 2. ein

Omständigheterna kring Nadolnys iögonenfallande avgång från posten som Tysklands ambassadör i Moskva i mitten av juni 1934 bekräftar ytterligare Theodore S. Hamerows utsaga "...that what turned them [the conservative élites] against National Socialism was not its basic principles but their application, execution, and consequence."¹⁰ Trots de uppenbara lojalitetskonflikter som bl.a. Bülow upplevde stod nästan hela den nationalkonservativa eliten vid utrikesministeriet kvar i tjänst efter Hitlers maktövertagande.¹¹

Blücher såg Weimarrepublikens dödskamp och slutliga undergång från Teheran, där han utnämnts som tysk minister till Persien 1931. Nästan omedelbart försökte han upprätta förbindelser till den lokala nationalsocialistiska partigruppen, en visserligen politiskt ovidkommande sammanslutning av utlandstyskar. Liksom i Helsingfors var ministern uppenbart intresserad av att upprätthålla goda förhållanden till de lokala nationalsocialistiska grupperingarna trots (eller sannolikt just därför) att han själv inte var och faktiskt aldrig blev medlem i partiet. De tal Blücher höll i Teheran är ett perfekt exempel på hur de konservativa tyska nationalisternas politiska attityder till en

Mitteleuropa unter Deutschlands Führung und 3. eine Welt, in der Deutschland eine gleichberechtigte Großmacht ist." ADAP, serie C, vol. II.1, s. 317, bilaga till Nadolnys rapport (9.1.34). Jfr Krüger, op. cit., s. 211 f.

¹⁰ Övers.: "...det som vände dem (den konservativa eliten) mot nationalsocialismen var inte dess grundprinciper utan deras tillämpning, verkställande och konsekvens." Theodore Hamerow, 'The conservative resistance to Hitler and the fall of the Weimar Republic 1932-1934', L. Jones & J. Retallack (red.), *Between reform, reaction, and resistance. Studies in the history of German conservatism from 1789 to 1945* (Oxford 1993), s. 433-463. Nadolny avgick i missnöje över den tysk-polska nonaggressionspakten, Hitlers första brott mot Tysklands Rapallo-förpliktelse gentemot Moskva. Jfr Rudolf Nadolny, *Mein Beitrag* (Wiesbaden 1955), s. 168 f. och därtill bl.a. Hans-Jürgen Döschel, *SS und Auswärtiges Amt im Dritten Reich. Diplomatie im Schatten der Endlösung* (Frankfurt a. M./Berlin 1991, ursprungligen: *Das Auswärtige Amt im Dritten Reich*, Berlin 1987), s. 67.

¹¹ Detta framgår tydligt av bl.a. Weizsäcker-Papiere, op. cit., s. 60 (anteckning 22.2.1933): "Kann man da eigentlich noch mitmachen?" och Peter Krüger & E. Hahn, 'Der Loyalitätskonflikt des Staatssekretärs Bernhard Wilhelm von Bülow im Frühjahr 1933', *VJZ* 20/1972, s. 376-410. Det enda förnämligare undantaget är Tysklands ambassadör till Washington, Friedrich von Pritwitz und Gaffron, vilket redan påpekats i litteraturen. Jfr bl.a. ADAP, serie C, vol. I, 75, s. 146, Pritwitz till utrikesminister Neurath (11.3.33). Döschel, op. cit., s. 66 f. Jacobsen, *Nationalsozialistische Außenpolitik 1933-1938* (Frankfurt a. M./Berlin 1968), s. 25 f. Ibid., 'Zur Rolle der Diplomatie im Dritten Reich', Klaus Schwabe (red.), *Das Diplomatische Korps 1871-1945* (Boppard a. R. 1985), s. 165 f., 183.

början smalt in i Hitlers "Tredje Rike". Tills han återkallades i slutet av 1934 talade Blücher vid tillfällen såsom Hitlers och Hindenburgs födelsedag, Tannenbergdagen, första maj och tacksägelsefester. Hans retorik kännetecknas av referenser till det "nationella uppvaknande" som Tyskland antogs genomgå och förhållig upprepade gånger Hitler och den avlidne rikspresidenten Hindenburg som det tyska ödets förlossare.¹² Efter Hindenburgs död och hans egen utnämning till minister i Helsingfors i maj 1935 förblev Blüchers offentliga yttranden så gott som oförändrade. Detta bekräftas av hans offentliga tal från de följande nio åren ända till 1944 och därtill av de flesta av utrikesministeriets officiella handlingar. Blüchers lojalitetsförsäkran till Hitler omedelbart efter händelserna den 20 juli 1944 utgör ett annat exempel på opportunistisk – en utpräglad förekommande lydighet; huruvida den var avsedd eller ej att skydda diplomaten mot fruktade konsekvenser kan inte dryftas här.¹³

Även om han var allt annat än ovanlig bland sina kolleger i den diplomatiska tjänsten kan det vara bra att som kontrast mot Blüchers genomgående entusiastiska uppfattning om Hitler i offentligheten ställa hans efterkrigstida memoarer.

[efter att ha diskuterat med Hitler den 29 november 1935]... Av Hitlers berömda suggestiva kraft hade jag överhuvud inte märkt någonting, i stället hade mannen och hans väsen hos mig utlöst ett instinktivt inre avvisande, som blandade sig med den obehagliga och oroväckande känslan av att denna man höll rikets öde i sin hand.¹⁴

De belägg som här framläggs tyder på ännu ett fall av konformism, rentav opportunistisk, det huvudsakliga kännetecknet för den gamla tyska eliten, inklusive inom utrikesförvaltningen, under hela den nationalsocialistiska peri-

¹² Blüchers tal: PAAA, Nachlaß Blücher, NL 85 (Erinnerungen IV, Reden).

¹³ Blücher var väl bekant med några av de sammansvurna, nämligen Ulrich von Hassell, Friedrich Werner Graf von der Schulenburg och Carl Friedrich Goerdeler, vilka samtliga förekommer på den invecklade listan över Blüchers korrespondenter, se ovan. För Blüchers biografi och diplomatiska karriär (inklusive de dokument som presenteras här): PAAA, Personalakte Blücher (10.42–2.45, 001261), Geldakten Blücher (6.15–8.25: 001262, 1.26–3.39: 001263, 1.40–1.45: 001264).

¹⁴ "Von der berühmten Suggestivkraft Hitlers hatte ich überhaupt nichts gemerkt, statt dessen hatte der Mann und seine Art eine instinktive innere Ablehnung bei mir ausgelöst, die sich mit dem peinlichen und besorgten Gefühl mischte, daß dieser Mann die Geschicke des Reiches in der Hand hielt." B l ü c h e r, op. cit., s. 44.

oden. Exemplet Blücher är icke desto mindre avvikande och representerar den gamla tjänstemannakårens ("alte Beamenschaft") förbehållsamhet mot Hitlers upptrappning av utrikespolitiken till konflikt, deras tro på traditionella diplomatiska medel, och den halvt oppositionella verksamhet som särskilt kretsen kring statssekreterare Weizsäcker bedrev.¹⁵

En analys av Blüchers roll i konflikten mellan Finland och Sovjetunionen 1939–40 lämpar sig bäst för att åskådliggöra hur komplext hans politiska beteende var.

Blücher och Finland i slutet av 1930-talet

Efter att ha tillbringat början av 1930-talet i Teherans ganska frodiga atmosfär hade Blücher till en början varit aningen motvillig att acceptera sin utnämning till tysk minister till Helsingfors, men han fann sig småningom i sin beskickning till kontinentens nordöstra utkanter.¹⁶ Ända till slutet av årtiondet var Finland allt annat än en prioritet i tysk utrikespolitik, och Blüchers diplomatiska verksamhet var härav relativt begränsad. Endast den kulturella sidan av de bilaterala relationerna fortsatte att blomstra, såsom den redan gjort sedan slutet av 1800-talet och, mer intensivt, på 1920-talet. Särskilt försökte Blücher bekämpa den liberala pressens och de finländska opinionsbildarnas skepticism gentemot det nationalsocialistiska Tyskland, i nära samarbete med traditionellt germanofila tillgångar till höger på den politiska skalan. Han inledde vänskap med den hängivet protyske presidenten Svinhufvud, umgicks nära med flera högt uppsatta militärer, byggde upp ett nätverk av pålitliga tyskvänliga informatörer (omfattande bl.a. tjänstemän vid det finska utrikesministeriet och inom lokalförvaltningen) och spred regelbundet tyska politiska interventioner via den konservativa tidningen *Uusi Suomi*.¹⁷

¹⁵ Jfr bl.a. Marion Thielenhaus, *Zwischen Anpassung und Widerstand. Deutsche Diplomaten 1938–1941. Die politischen Aktivitäten der Beamtengruppe um Ernst von Weizsäcker im Auswärtigen Amt* (Paderborn 1984).

¹⁶ Intervju med Hubert von Blücher (17.07.2001).

¹⁷ Jfr flera hänvisningar i PAAA, Nachlaß von Blücher, särskilt TB Blücher.

Blüchers huvudsakliga informatör vid det finska utrikesministeriet tycks ha varit K. N. Rantakari, chef för pressavdelningen och som ofta nämns i TB. Jfr dessutom Blüchers skiss av Rantakari från slutet av kriget: PAAA, Nachlaß Blücher, NL 84 (Erinnerungen II), och de lokala NSDAP-myndigheternas i Helsingfors samtida fördömande av Rantakari: PAAA, Büro Chef d. A.O. [Auslandsorganisation d. NSDAP], R 27199 (Finnland 1937–40, Bd. 88), komm. Kreisleiter Wilhelm Jahres rapport om Rantakari (23.4.39).

Trots Blüchers kontinuerliga vardagsansträngningar kunde ett ökat fjärande mellan Nazityskland och Finland i slutet av 1930-talet inte längre undvikas. Hitlers omvandling av den tyska mellankrigstida revisionismen till expansionism berövade snabbt särskilt de mindre europeiska staterna deras illusioner. Annekteringen av Österrike i mars 1938, den därpå följande sönderdelningen och slutliga införlivningen av Tjeckoslovakien i den tyska inflytelsesfären samt därtill de öppna judeförföljelserna, tydligast under *Reichspogromnacht* den 9 november 1938, alla dessa förvecklingar fjärmade oundvikligen Finland ytterligare från Tyskland.¹⁸ De bilaterala relationerna mellan de båda länderna var redan fördärvade när Finland, tillsammans med Sverige och Norge (och i motsats till de beslut som fattats i Danmark och i de baltiska staterna), vägrade att godta Hitlers propagandistiskt utformade erbjudande om en nonaggressionspakt i april 1939. I Berlin kunde man inte begripa den "paritätisch ausbalancierte Neutralität" (Blücher) som kännetecknade den finska utrikespolitiken under mellankrigstiden.

"The Finns..." , å andra sidan, "...were the Turks of Northern Europe: resolute, determined and not easily scared. But they had a streak of Polishness in them and lacked the Turkish sense of realism. They had Germany and the Soviet Union to cope with."¹⁹ Denna brist på realism, den ihärdiga, rentav envisa viljan att hålla fast vid de principer för internationell rätt och moral som förknippades med Nationernas Förbund och begrepp såsom skandinavism, isolerade Finland allt mera i en central-östeuropeisk buffertzonen som för länge sedan glidit ner i den machiavelliska realpolitikens avgrund. Säkerhet men ingalunda någon lösning på den kritiska garantifrågan hade uppstått ur antagonismen mellan Sovjetunionen och Tyskland, d.v.s. den ideologiska fiendtlighet som Hitler och Stalin visat varandra under nästan hela årtiondet. Då den motsättningen oväntat försvann till följd av pakten mellan Hitler och Stalin i slutet av augusti 1939, var Finland utlämnat åt Sovjetunionen till vars intressesfär landet hade hänförts, en situation som ytterligare komplicerades genom det faktum att den finländska mellankrigstida eliten traditionellt

¹⁸ *Anschluss* verkar ha varit ett smärre problem, särskilt inom de konservativa, tyskvänliga skikten i det finska samhället, medan Münchenavtalet och framför allt pogromen den 9 november bidrog starkt till att desillusionera den finländska allmänheten. Jfr bl.a. Finlands rikssarkiv, TB Blücher, 4.3.38, och flera hänvisningar vid årsskiftet 1938–39, särskilt 22.2.39. Blücher, op. cit., 132 ff. Ueberschär, op. cit., s. 51 f.

¹⁹ Watt, op. cit., s. 366. E. Kleen, 'Kvartetten som sprack. Norden inför Hitlers anbud om icke-angreppspakt våren 1939', *Scandia* 51/1985, s. 149–169.

hade varit misstänksam och fientligt inställd mot Sovjetunionen och alla former av storrysk nationalism.²⁰

I början av kriget spelade Finland inte någon avgörande roll i någon av stormakternas strategier. Hitlers intresse för Finland såsom Axels norra flankstat inom *Operation Barbarossa* vaknade först i mitten av år 1940. Den engelsk-franska krigsstrategin fokuserade sig, förutom på *la drôle de guerre* vid Frankrikes östgräns, snarare på Polen och sydöstra Europa än på Baltikum.²¹ Huruvida Stalins förkrigstida expansion motiverades av en allt starkare tro på säkerhet, kommunismens ideologiska natur, en uppiffad version av rysk imperialism eller ett samspel mellan alla dessa faktorer förblir en öppen fråga för fortsatt akademisk debatt.

Mot ett övergivande av Finland: Blücher under Moskvaförhandlingarna

De finska ledarna blev allt mer medvetna om de stora svårigheter som väntade. Utrikesminister Erkko tog kontakt med Blücher redan den 25 augusti, två dagar efter att Molotov-Ribbentrop-pakten slutits i Moskva. Intressant nog sökte Erkko en bekräftelse på sin misstanke att den sovjetisk-tyska paktens kränkte Finlands och de baltiska staternas intressen och anade härmed det dittills okända hemliga tilläggsprotokollets existens.²² I enlighet med svävande instruktioner från ministeriet som avsiktligt höll honom ounderrättad²³ liksom även hans kolleger i Tallinn, Riga och Vilnius, förblev Blücher passiv. Misstanken Erkko hade delgivit den tyska ministern bekräftades genom den tysk-sovjetiska delningen av Polen – efter en snabb tysk kampanj till vilken de sovjetiska styrkorna anslöt sig den 17 september – medelst gräns- och vänskapsfördraget den 28 september. Misstanken kunde inte an-

²⁰ W a t t, op. cit., s. 366.

²¹ P. S a l m o n, 'Great Britain, the Soviet Union and Finland at the beginning of the Second World War', J. Hiden, & T. Lane (red.), *The Baltic and the outbreak of the Second World War* (Cambridge 1992), s. 95–123.

²² ADAP, serie D, vol. VII, 339, s. 286–288, Blücher till VLR Grundherr (26.8.39), samma fråga togs samtidigt upp i Berlin av Blüchers finska kollega Wuorimaa, ibid., 332, s. 282, anteckning av understatssekreterare Woermann, chef för den politiska avdelningen vid utrikesministeriet (26.8.39).

²³ Ibid., 297, s. 256 f., Woermanns rundtelegram (25.8.39), innehåller det cyniska hävdandet att paktens istället för att kränka någons intressen snarare skulle minska meningsskiljaktigheterna mellan Sovjetunionen och dess västra grannland.

nat än bli en övertygelse på finskt håll då man såg hur Stalin behandlade de baltiska staterna, som den ena efter den andra tvingades ingå ömsesidiga biståndspakter som skyldde över det faktum att de förlorat sin suveränitet i och med att de tillåt it gruppering av sovjetiska trupper på sina territorier. Då han såg Polen hastigt upplösas fortsatte Erkko att närma sig Blücher i avsikt att försäkra sig om tysk medling i de sovjetisk-finska förhandlingar som man i Helsingfors helt riktigt förmodade skulle äga rum mycket snart. Under samtal den 20 september och särskilt den 27 drog den finska utrikesministern upp riktlinjerna för regeringens ståndpunkt i eventuella förhandlingar.²⁴ Då Finland slutligen kallades till Moskva upprepade Erkko sina närmanden till Blücher. Emedan hans händer var bundna av klara instruktioner från ministeriet att inte ge efter för Finlands begäran om medling, repeterade den tyska ministern bara RAM (*Reichsaußenminister*) Joachim von Ribbentrops yttrande att Finland inte hörde till den tyska intressesfären, medan Wuorimaa samtidigt motarbetades av statssekreterare Weizsäcker.²⁵

Blüchers verkliga sinnesstämning återspeglas i hans försök att relatera Erkkos avsikter för sina överordnade och därmed förbättra Finlands förhandlingsutgångsläge. I två på varandra följande telegram den 10 oktober framhåller ministern uttryckligen att Tyskland "på något sätt" borde reagera för Finlands begäran om diplomatiskt stöd i Moskva och försöka begränsa Sovjetunionens territoriella krav på öarna i Finska viken.²⁶ Hans argumentering prioriterar de "tungt vägande följder" en sovjetisk expansion i Östersjöområdet skulle få för den tyska krigsekonomin. Finland och Tyskland hade i slutet av september ingått ett handelsavtal som tryggade den finska koppar- och framtida nickeexporten till Tyskland och erbjöd Finland tyska vapenleveranser från det polska krigsbytet.²⁷ Hitler gick emot detta bilaterala närmande i

²⁴ ADAP, serie D, vol. VIII, 106, s. 83 (20.9.39) och 147, s. 117 ff., den senare är Blüchers rapport till AA (27.9.39).

²⁵ Om samtalen mellan Erkko och Blücher, *ibid.*, 206, s. 180, Blüchers telegram till AA (6.10.39). I övrigt, 213, s. 186, riksutrikesministern till beskickningarna i Reval, Riga och Helsingfors (7.10.39) och 215, s. 188, Woermann till Helsingforsbeskickningen (7.10.39). Om finska försök i Berlin, 178, s. 151 f., statssekreterarens anteckning (2.10.39), 221, s. 193, statssekreterarens anteckning (nr 793, 9.10.39) och 223, s. 194, statssekreterarens anteckning (nr 795, 9.10.39).

²⁶ *Ibid.*, 226, s. 196 f. och 230, s. 198, Blüchers telegram till AA (10.10.39).

²⁷ PAAA, HaPol. Abt., Handakten Wiehl, R 106 143 (Finland 3.38–10.40), dokumenterar händelserna minutiöst. Jfr bl.a. Ueberschär, *op. cit.*, s. 90 f. (allmänt s. 40 ff.). M a n f r e d

mitten av oktober genom att kungöra ett totalstopp på vapenexport från Tyskland till Finland. Embargot förblev nästan helt och hållet i kraft tills Hitler småningom vände ryggen åt Sovjetunionen sommaren 1940.²⁸

Då det ekonomiska argumentet snart inte längre höll, försökte Blücher på olika sätt påverka den tyska Finlandspolitikens utveckling. Att en finsk delegation (ledd av Paasikivi) avreste till Moskva lämnade den finländska allmänheten – och till och med landets militärpolitiska elit – i ett tillstånd nära panik. Hotet om ett sovjetiskt anfall ledde till att privatpersoner hamstrade varor samt till allmänna krigsförberedelser såsom säkerhetsåtgärder för civilbefolkningen och mindre evakueringar, Mannerheims ”förtäckta allmänna mobilisering”.²⁹ På den politiska arenan framkallade situationen hos diverse tyskvänliga personer – ett helt skikt av den dock relativt begränsade finländska kulturella eliten under mellankrigstiden – de sista försöken att hindra Berlin från att överge Finland. Dessa i allmänhet rätt så konservativa och traditionellt tyskvänliga finländare, de flesta knutna till Tysk-finska sällskapet, sände en enorm mängd petitioner som förde Finlands sak till ett stort antal tyska myndigheter och privatpersoner. Fältmarskalk Göring, det främsta målet på grund av sitt skandofila rykte, mottog dussintals petitioner bland vilka flera personliga brev från friherrinnan Ruth Munck.³⁰

Trots att han avrådde professor Bernhard Wuolle, ordförande för Tysk-finska sällskapet, från att besöka Berlin, återgav Blücher i sina rapporter till mi-

Menger, *Deutschland und Finnland im Zweiten Weltkrieg. Genesis und Scheitern einer Militärallianz*, ((Öst-)Berlin 1988), s. 57.

²⁸ ADAP, serie D, vol. VIII, instruktion RAM (22.11.39) som Ueberschär, op. cit., s. 91, daterar till före den 17 oktober. Om Hitlers hemlighållande av vapenembargot till mitten av 1940 se Handakten Clodius, R 105 888 (Finnland 1.40–5.41), Führeranweisung (21.5.1940). Jfr Menger, op. cit., s. 71 ff. A. Upton, *Finland in Crisis 1940–1941. A study in small-power politics* (London 1964), s. 133 ff.

²⁹ ”Allgemeine Mobilmachung in verdeckter Form”, C. G. E. Mannerheim, *Erinnerungen* (Zürich/Freiburg i. Br. 1952), s. 334.

³⁰ PAAA, Pol. Abt. VI, R 104 769, Privata Finnland (1936–1939, 1940). Den mest markanta skrivelsen var en petition från Tysk-finska sällskapet till ”seine Exzellenz den Führer und Reichskanzler des Großdeutschen Reiches” vars tonfall karakteristiskt nog förefaller både extremt tyskvänligt och krypande. Jfr bl.a. Ueberschär, op. cit., s. 85, M. Jokipii, *Finnland und Deutschland im 20. Jahrhundert* (Kuopio 1994), s. 23, och M. Jakobson, *Finland survived. An account of the Finnish-Soviet Winter War 1939–1940* (Keuruu 1984), s. 223.

nisteriet mycket bestämt den växande allmänna bitterheten mot Tyskland.³¹ Utöver Otto von Zwehls, lokal representant för tysk handel och press, och militärattachéns, överste Rössings rapporter karakteriserade ministern den allmänna sinnesstämningen (och delvis även regeringens) som mycket Tysklandsfientlig, emedan Berlin uppfattades som en medbrottsling (Blücher: *Komplize*) eller bundsförvant (Rössing: *Bundesgenosse*) till Moskva och därför hastigt förlorade sin prestige i Finland.³² På det personliga planet led Blüchers relationer till den finländska eliten, speciellt den finländska regeringen, avsevärt, relationer som han hade skött med stor omsorg och känsla under många år och som nu fördärvades på några veckor på grund av utrikespolitiska beslut som det inte stod i hans makt att påverka. I slutet av oktober fortsatte ministern sitt yrkande på ett balanserat omdöme i Finlandsfrågan genom att kritiskt bedöma den tyska pressens hållning. I en längre rapport med titeln "Finnland in der deutschen Presse" angriper Blücher den tyska pressen för att den uteslutit Finland från sin rapportering, en implicit kritik av den officiellt sanktionerade likgiltigheten för Finland. Grundherr omfattar denna kritik i en anteckning några dagar senare.³³

Efter att Moskvaunderhandlingarna kört fast i början av november³⁴ koncentrerar sig Blüchers rapporter allt mer på stämningen i det finländska samhället. Ministern understryker tydligt finländarnas beslutsamhet att till varje pris motstå en eventuell sovjetisk invasion. Hans huvudmotiv är den enighet mellan folk och regering som uppstått ur krisen. I efterhand skriver Blücher

³¹ Här tillämpade Blücher en instruktion från RAM avsedd att hindra dylika resor, liksom i fallet Svinhufvud. ADAR serie D, vol. VIII, 232, s. 200, RAM till Blücher (10.10.39). Angående Wuolle se PAAA, Pol. Abt. VI, R 104 613 (Finnisch-Russischer Krieg), Blüchers telegram till AA (14.10.39).

³² PAAA, Pol. Abt. VI, R 104 613 (Finnisch-Russischer Krieg), Blücher till AA (6.11.39). Angående Rössing jfr U e b e r s c h ä r, op. cit., s. 91.

³³ Om Blüchers engagemang för Finland jfr bl.a. hans egen résumé i ett privat brev till Grundherr: PAAA, HaPo Abt., Handakten Wiehl, R 106 143, Blücher till Grundherr (7.9.39).

"Finnland in der deutschen Presse", ibid., Pol. Abt. VI, R 104 613 (Finnisch-Russischer Krieg), Blücher till AA (25.10.39). Om den tyska pressens hållning under konflikten i allmänhet jfr P e l t o v u o r i, op. cit., s. 155 ff.

PAAA, Pol. Abt. VI, R 104 613 (Finnisch-Russischer Krieg), Grundherrns anteckning (2.11.39).

³⁴ Den här uppsatsen kan inte behandla bristerna i den finska politiken under Moskvaförhandlingarna, för en kort beskrivning jfr bl.a. C. v a n D y k e, *The Soviet Invasion of Finland 1939–1940* (London/Portland, Or. 1997), s. 17 f.

den 6 november: "Det folk, som hittills varit delat i en finsk och en svensk del, slöt sig plötsligt samman... Ett litet folk på knappt 4 miljoner människor förberedde sig på att göra militärt motstånd mot ett folk på 180 miljoner." Efter att han optimistiskt redogjort för Finlands möjligheter till motstånd, behandlar Blücher den praktiska omöjligheten att underkuva Finland: "Det finska folket böjde sig inte heller under tsartiden för det ryska oket [sic!] utan försvarade sig med alla medel... Om ryssarna skulle försöka slå in på en imperialistisk politik gentemot Finland, så skall de för andra gången i sin historia erfa att det finska folket inte är assimilerbart. Den enda hållbara lösningen för det finsk-ryska förhållandet är att båda folken lever jämsides i oinskränkt självständighet och inom de historiska gränserna."³⁵ Blüchers sympati för Finland kan härav lätt utläsas. Såväl den traditionella russofobins styrka som finländarnas förmodade förmåga att motstå underkuvnin gen pekar oundvikligen på den diplomatiska lösningen som den enda kloka vägen ut ur krisen. Vidare tyder hans rapporter på att den antibolsjevistiska diplomaten – liksom även den finska regeringen och en överväldigande majoritet av den finländska allmänheten – förutsatte en total sovjetisering av Finland i händelse av en lyckad sovjetisk invasion.³⁶

Ministerns analys ifrågasätter implicit den tyska utrikespolitikens riktlinjer efter Hitler-Stalin-pakten. Den starkt pro-sovjetiska agendan – oavsett hur kortvarigt avsedd – karakteriserad av en total avsaknad av en Finlandspolitik

³⁵ "Das Volk, das sich bisher in den finnischen und schwedischen Teil schied, schloss sich plötzlich zusammen ... Ein kleines Volk von noch nicht 4 Millionen Menschen schickte sich an, einem 180 Millionen Volk militärisch Widerstand zu leisten." ... "Das finnische Volk hat sich schon in der Zarenzeit nicht dem russischen Joch [sic!] gebeugt, sondern mit allen Mitteln sein Eigenleben verteidigt ... Wenn die Russen versuchen sollten, Finnland gegenüber eine imperialistische Politik einzuschlagen, so werden sie zum zweiten Mal in ihrer Geschichte die Erfahrung machen, daß das finnische Volk nicht assimilierbar ist. Die einzige tragbare Lösung für das finnisch-russische Verhältnis ist [ein] Nebeneinanderleben der beiden Völker in uneingeschränkter Selbständigkeit und in den historischen Grenzen." PAAA, Pol. Abt. VI, R 104 613 (Finnisch-Russischer Krieg), Blücher till AA (6.11.39).

³⁶ PAAA, Pol. Abt. VI, 104 615 (Finnisch-Russischer Krieg), Blücher till AA (18.12.39). Detta antagande motsägs av bl.a. Molotovs omnämnan de till den ryska ambassadören Moskva, von der Schulenburg, att en annektering av Finland inte skulle höra till Moskvas målsättningar. Jfr ADAR, serie D, vol. VIII, 575, s. 558, Moskva-ambassadens anteckning (25.1.40). U e b e r s c h ä r, op. cit., s. 125, och mer specifikt I. F l e i s c h h a u e r, "Diplomatischer Widerstand gegen "Unternehmen Barbarossa", *Die Friedensbemühungen der Deutschen Botschaft Moskau 1939-1941* (Frankfurt a. M. 1991), s. 130.

kritiseras varsamt med referenser till ett äldre politiskt schema som Blücher indirekt uttrycker genom att återopa den nationalkonservativa ledaren Ludendorff: "Tillkomsten av ett självständigt Finland är det enda fullt tillfredsställande resultatet av världskriget." Mot bakgrunden av den sovjetiska invasionen konkluderar han i mitten av december 1939: "Tillkomsten av ett självständigt Finland är det enda fullt tillfredsställande resultatet av världskriget." (...) "Ifall det pågående kriget skulle kullkasta detta resultat, så kunde jag på grund av personlig kännedom om fältherren [Ludendorff] antaga att han, om han ännu levde, skulle beteckna ett uppgående av Finland i Ryssland inte bara som otillfredsställande, utan såsom ett starkt hot mot Tysklands politiska och strategiska ställning."³⁷

Det officiella Berlin

Berlins officiella hållning under vinterkriget skall inte ingående diskuteras här. Såväl Ueberschär som framför allt Peltovuori har behandlat frågan utförligt.³⁸ Den karakteriseras i grund och botten av en implicit prosovjetisk neutralitet och återspeglas i (sannolikt) Hitlers artikel i *Völkischer Beobachter* den 8 december. Artikeln resumerar de tysk-finska relationerna under 1930-talet och avslutas: "Det är naivt och tillika sentimentalt att vänta sig att det tyska folket i kampen för sin framtid nu plötsligt skall bistå alla de små stater, som tidigare inte nog kunde smäda och förolämpa Tyskland."³⁹

³⁷ "Falls der gegenwärtige Krieg dies Ergebnis annullieren sollte, so möchte ich auf Grund persönlicher Kenntnis des Feldherrn [Ludendorff] annehmen, daß er, wenn er noch lebte, ein Aufgehen Finnlands in Russland nicht nur als unbefriedigend, sondern als schwere Gefährdung der politischen und strategischen Stellung Deutschlands bezeichnen würde." Bara Zwehl uttrycker sina sympatier mer explicit då han den 18 oktober rapporterar att Finland är berett att utkämpa en "Heldenkampf bis zum Letzten". (Om Zwehl se PAAA, Pol. Abt. VI, R 104 613 (Finnisch-Russischer Krieg), Zwehl till Grundherr (18.10.39). PAAA, Pol. Abt. VI, R 104 615 (Finnisch-Russischer Krieg), Blücher till AA (18.12.39). Både Blüchers och Zwehls tämligen problematiska syn på de finsk-ryska relationernas historia har omtolkats av nyare forskning, för sammandrag jfr bl.a. O. Jussila, S. Hentilä & J. Nevakivi, *From Grand Duchy to Modern State. A Political History of Finland since 1809* (London 1999, ursprungligen på finska, Helsingfors 1995).

³⁸ Görings splittrande roll har nyligen belysts av Heikki Ylikangas och presenteras allmänt i författarens avhandling pro gradu, op. cit., s. 57 ff.

³⁹ "Es ist naiv und sentimental zugleich, zu erwarten, daß das deutsche Volk in dem Kampf um seine Zukunft nun plötzlich all den kleinen Staaten beistehen soll, die sich vorher nicht genug tun konnten, Deutschland zu schmähen und zu verunglimpfen." Artikel i *Völkischer Beobachter* via DNB, 8.12.39, bl.a. BA Berlin, R 43 II (Reichskanzlei), 1444 b (Beziehungen

Ministern Wipert von Blücher (1883–1963).

Vid ministeriet försökte RAM Ribbentrop oupphörligen hålla rättning på sin personal. Det var allmänt känt att partidiplomater såsom prins Wied i Stockholm utgjorde undantaget. Hitlers beslut att överlåta stora områden i Östeuropa till Stalin var ofrånkomligen som gjort för att skapa opposition bland både hängivna nationalsocialister och den antibolsjevistiska gamla eliten. Ribbentrop – i vilket fall som helst notoriskt missnöjd med de flesta av de gamla diplomaterna – försökte därför slå ner varje tecken på opposition. Hans instruktioner angående början av den sovjetiska invasionen be-lyses enligt följande: Statssekreterare Weizsäcker instruerade alla chefer för tyska beskickningar utomlands den 2 december ”...bei Gesprächen über finnisch-russischen Konflikt jede anti-russische Nuance zu vermeiden.”⁴⁰ Prosovjetiska argument anges: allmänt taget måste konflikten ses som en del av den stora revideringen av fördragen efter första världskriget. Mer bestämt skulle den finska utrikespolitiken genomgående ha undvikit Tyskland såsom uppenbarligen Finlands vägran att ingå en bilateral nonaggressions-

zu auswärtigen Staaten/Finnland, vol. 2, 8.36–6.42). Om huruvida artikeln är Hitlers, se M. Domarus, (red.), *Hitler. Reden und Proklamationen 1932–1945* (kommentiert von einem deutschen Zeitgenossen), 2 vol. (Wiesbaden 1973).

⁴⁰ Övers.: ”... att undvika varje anti-russisk nyans vid samtal om den finsk-ryska konflikten.” ADAP, serie D, vol. VIII, 411, s. 376, Runderlaß till statssekreteraren (2.12.39).

pakt våren 1939. Ribbentrop kompletterade personligen argumenten i en annan instruktion daterad den 5 december. Summariskt avslutar utrikesministern: "Tyskland har ingen del i dessa händelser. Vid samtal bör man ge uttryck för sympati med den ryska ståndpunkten. [sic!] Jag ber att man underlåter varje sympatyttring för den finländska ståndpunkten."⁴¹

Vidare illustreras den strikt neutrala hållningen och Berlins känslighet i förhållande till Moskva i ett antal beslut kring konfliktens utbrott. I ett svar på en begäran av Blücher på doyen för den diplomatiska kåren i Helsingfors, den danska ministern Lerches vägnar meddelar understatssekreterare Woermann att Berlin omöjlig kunde intervensera i Moskva i frågor som rörde Finland.⁴² Lerche hade – till följd av de sovjetiska bombningarna från och med den 30 november – bara begärt att informera Sovjetunionen om var de diplomatiska evakueringsutrymmena var belägna i Helsingfors omnejd. Det förblir oklart till vilken grad en kollektiv begäran från en diplomatisk kår utgör en enbart nationell fråga. Omedelbar begäran om tysk medling i Moskva från Stockholm, Oslo och Köpenhamn avböjdes naturligtvis också.⁴³ Att vapenleveranserna till Finland till en början fortsatte såsom flera svenska tidningar avslöjat i början av december 1939, utgör ett undantag som bekräftar regeln. Hitlers embargo i mitten av oktober hade avbrutit största delen av den direkta exporten, även om Sverige genast utvecklades till en transiteringssort för tyska vapen som på stående fot sändes vidare till Finland.⁴⁴ Vapenför-

⁴¹ "Deutschland ist an diesen Ereignissen unbeteiligt. In Gesprächen ist Sympathie mit russischem Standpunkt Ausdruck zu geben [sic!]. Jede Sympathieäußerung für finnischen Standpunkt bitte ich zu unterlassen." PAAA, Pol. Abt. VI, 104 615 (Finnisch-Russischer Krieg), RAM instruktion (5.12.39). ADAP, serie D, vol. VIII, 423, s. 388, statssekreteraren till Moskvaambassaden (6.12.39) och 429, s. 393, Runderlaß till RAM (7.12.39).

⁴² PAAA, Pol. Abt. VI, 104 614 (Finnisch-Russischer Krieg), understatssekreterare Woermann till Helsingfors (4.12.39). För flera belägg i liknande frågor se ADAP, serie D, vol. VIII, 416, s. 381, understatssekreterare Woermanns anteckning (4.12.39) och 417, s. 382 f., statssekreteraren till beskickningarna i Helsingfors och Stockholm (5.12.39).

⁴³ PAAA, Büro StS, Akten betreffs Finnland, 0230, understatssekreterare Woermann till beskickningarna i Stockholm, Oslo och Köpenhamn (3./4. 12.39).

⁴⁴ ADAP, serie D, vol. IX, 16, s. 26, anteckning om konferens på AA (28.3.1940). Se dessutom chefsens för handelsavdelningen [HaPo Abt.], Min. Dir. Wiehl, invecklade rapporter till riksutrikesministern: PAAA, HaPo Abt., Handakten Wiehl, R 106 143 (Finnland, 3.38–10.40), Wiehls undersökning (december 1939).

PAAA, Büro StS, Akten betreffs Finnland, 0230, OKW till AA (11.12.39) och Wiehls avslutande rapport, *ibid.* (11.12.39). För en mer ingående behandling se *U e b e r s c h ä t*, *op. cit.*, s. 90 f.

sändelser från det fascistiska Italien, en ytterst entusiastisk anhängare av Finland, stoppades och sändes tillbaka efter att Molotov aggressivt trätt emellan. Berlin var uppenbarligen, för att citera Ueberschär, "...eher bereit, seinen Achsenpartner vor den Kopf zu stoßen, als der Sowjetregierung einen Grund für Verärgerung oder Beschwerde zu liefern."⁴⁵ Trots att både folket och regeringen i allmänhet var vänligt stämde gentemot Finland,⁴⁶ pekade de politiska besluten i Berlin åt motsatt håll.

Försök att lösa konflikten: Blücher i vinterkrigsdiplomatien

I och med det utdragna slutet på Moskvaförhandlingarna i november 1939 och de sovjetiska styrkornas plötsliga anfall på Finland i slutet av samma månad hade Blüchers försök att övertala Berlin om att inta en medlande roll blivit ännu mer hopplösa. Det oaktrat fortsatte ministern oupphörligen att ifrågasätta Berlins officiella åsidosättande av Finland. Den 3 december underströk han nödvändigheten för Berlin att åter ingripa diplomatiskt, denna gång på ett sätt jämförbart med det gemensamma skandinaviska närmandet. Han upprepade detta råd blott två dagar senare i en rapport som är ett utmärkt exempel på det subtila mönstret i Blüchers argumentering; förutom att han betonar Finlands avgörande ekonomiska (och strategiska) betydelse för den tyska krigsinsatsen ger ministern en livfull och överdrivet detaljerad redogörelse för en antitysk bitterhet som våldsamt välldes fram i det finska samhället. Därtill betonar Blücher den sakkunnighet med vilken både den finländska regeringen och folket reagerade mot hotet om en sovjetisk ockupation. Han undviker noggrant att kritisera det tysk-sovjetiska samarbetet och citerar istället sina många finländska källor, av vilka en till och med före-

⁴⁵ Övers.: "... snarare beredd att slå sin axelpartner i huvudet än att ge sovjetregeringen orsak till föregelse eller besvär." ADAP, serie D, vol. VIII, 432, 435, 438–440 och 509 dokumenterar denna episod, liksom även U e b e r s c h ä r, op. cit., s. 114.

⁴⁶ Angående den tyska allmänheten se H. Boberach (red.), *Meldungen aus dem Reich. Auswahl aus den geheimen Lageberichten des Sicherheitsdienstes der SS 1939–1945* (Berlin 1965), s. 33 (rapport, 4.12.39) och s. 53 (rapport, 15.3.39). Om Hitler, Ribbentrop och den national-socialistiska chefsideologen Alfred Rosenberg, ordförande för *Nordische Gesellschaft*, jfr bl.a. N. von Below, *Als Hitlers Adjutant 1937–1945* (Mainz 1980), s. 217 f. Joachim von Ribbentrop, *Zwischen London und Moskau. Erinnerungen und letzte Aufzeichnungen* (utg. av Anneliese von Ribbentrop, Leoni 1953), s. 226. Alfred Rosenberg, *Das politische Tagebuch Alfred Rosenbergs 1934/35 und 1939/40* (utg. av H.-G. Seraphim, München 1964), s. 97 f. För en extensiv diskussion kring Hitlers inställning se U e b e r s c h ä r, op. cit., s. 119 ff.

slår en tysk motinvasion av Sovjetunionen vilken skulle göra Tyskland "...mit wenigen motorisierten Divisionen zum Herren Russlands."⁴⁷ Blüchers uppfattning om sovjetarmén skiljde sig från denna; han hade dock förutspått de svårigheter som den sovjetiska offensiven mötte och fortsatte att peka på dem i sin rapportering efter krigsutbrottet. "Es ist kein Blitzkrieg, den sie [i.e. *die Russen*] führen, sondern ein langwieriges, verlustreiches Unternehmen."⁴⁸

De ihållande sovjetiska bombningarna – en annan kritisk aspekt i Blüchers rapporter⁴⁹ – nödsakade Blücher att evakuera Finlands tyska (d.v.s. rikstyska) befolkning, 6000 till 8000 personer, liksom även hans beskickning, från Helsingfors centrum till stadens förorter.⁵⁰ De elementära kommunikationsmedlen fortsatte att fungera, om än på en lägre och betydligt långsammare nivå. Det största problemet för diplomaten var ändå hans närapå totala isolering efter krigsutbrottet. Hitlers strikta neutralitetspolitik hade minskat både Tysklands prestige, m.a.o. också Blüchers, och ministerns protyska umgängeskrets – hans politiska informatörer och delvis personliga vänner.⁵¹ Den militära eliten, som nästan helt och hållet bestod av tidigare jägare och därmed både starkt protyska och konservativt lagda personer,⁵² var ett av de få undantagen. Blücher gjorde allt han kunde för att bibehålla de få kontakter som den upptrappade situationen tillät. Han vidarebefordrade och gav sitt

⁴⁷ Övers.: "... med några få motoriserade divisioner till herre över Ryssland." PAAA, Pol. Abt. VI, 104 614 (Finnisch-Russischer Krieg), Blücher till AA (3.12.39), se även understatsekreterare Woermann negativt svar (3./4.12.39), ebda. ADAP, serie D, vol. VIII, 418, s. 383 f., Blücher till AA (5.12.39) [citat].

⁴⁸ Övers.: "Det är inget blixtrik, som de [dvs. ryssarna] för, utan ett långvarigt, förlustrikt företag." PAAA, Pol. Abt. VI, 104 617 (Finnisch-Russischer Krieg), Blücher till AA (18.12.39).

⁴⁹ Blücher ansåg, liksom många av hans finska informatörer, att Tyskland delvis var skyldigt till upptrappandet av våldet. Därför bör hans mycket kritiska redogörelse för de sovjetiska bombningarna ses som än en tyst vink till Berlin. Jfr bl.a. PAAA, Pol. Abt. VI, 104 615 (Finnisch-Russischer Krieg), bilaga till Blüchers politiska rapport (11 fotografier åskådliggör skadornas omfattning efter de sovjetiska bombningarna av Helsingfors, 18.12.39). PAAA, Büro StS, Akten betreffs Finnland, 0231, [privat] brev från Blücher till Grundherr (11.1.40). BA Berlin, R 901 (AA), Pol. Abt. VI, 61268 (Finnisch-sowjetischer Krieg, 1.40–3.40), Blücher till AA (15.1.40). PAAA, Pol. Abt. VI, 104 617 (Finnisch-Russischer Krieg), Blücher till AA (5.3.39).

⁵⁰ PAAA, Büro StS, Akten betreffs Finnland, 0229, Blücher till AA (utan datum, men med största säkerhet från början av december). Finlands riksarkiv, TB Blücher, 5.12.39. Blücher, op. cit. s. 157 f.

⁵¹ PAAA, Pol. Abt. VI, 104 615 (Finnisch-Russischer Krieg), Blücher till AA (11.12.39). Blücher, op. cit., bl.a. s. 160 f.

⁵² M e n g e r, op. cit., s. 30 f.

indirekta stöd till de petitioner som de tidigare jägarna sänt till de tyska myndigheterna. En del av hans rapporter och (halv-) privata brev till ministeriet återger dessa kretsars uppgivenhet till följd av den officiella tyska hållningen som om den var hans egen.⁵³ Blücher och den tyskvänliga militära eliten förnedades uppenbarligen av både en liknande politisk läggning och en gemensam föreställning om en blomstringstid för tysk-finska relationer i slutet av första världskriget.

Vid en sammanfattning av Blüchers olika försök att lindra krisen förefaller det uppenbart att nästan alla argument i hans rapportering hade såväl en funktionell som en helhjärtat känslomässig karaktär och representerade både diplomaten och personen. Hans argumentering presenterar skickligt krisens krigsekonomiska, geostrategiska och politiska aspekter⁵⁴ med en underliggande vädjan till mottagarens själsläggning. De olika hänvisningarna till konflikten historiska, sociologiska, och inte minst psykologiska innebörd för de tysk-finska relationerna var säkerligen avsedda för traditionalisterna vid utrikesministeriet, men var också ämnade att ha en mera allmän verkan. Det var faktiskt Hitler själv som av någon orsak använde sig av så gott som samma tema då han urskuldande reviderade sin politik flera år senare under vinterkriget, vid Mannerheims 75-årsdag den 4 juni 1942.⁵⁵

Öppen konflikt med Ribbentrop: Blücher och ministeriet

Trots att det inte kunde förändra den tyska utrikespolitikens mönster hade Blüchers rätt frispråkiga insisterande en viss effekt, som i efterhand förefaller begränsad. Hans synpunkter återspeglas ofta i både Grundherr och Weizäckers anteckningar. Med största säkerhet utgjorde de ett eko av en outtalad Finlandsvänlig sinnesstämning som delades av många av de äldre diplomaterna, även om det är klart onyanserat att tala om en ”enhällig op-

⁵³ BA Berlin, R 901 (AA), Pol. Abt. VI, 61 268 (Finnisch-sowjetischer Krieg, 1.40–3.40), jägarnas petition till Göring (18.1.40). Ebd., Blücher vidarebefordrar en av sina underordnades anteckningar till Grundherr (9.1.40). PAAA, Büro StS, Akten betreffs Finnland, 0231, utdrag ur ett brev från Blücher till Grundherr (11.1.40).

⁵⁴ Dessa aspekters betydelse sammankopplas ofta med hänvisningar till ett ökat brittiskt inflytande, förvisso en helt efterkrigsstida omstrukturering som skulle utlämna Finland åt västmakterna. Att inte driva Finland [ännu längre] i engelska händer utgör ett av Blüchers återkommande bekymmer. Jfr bl.a. PAAA, Pol. Abt. VI, 104 615 (Finnisch-Russischer Krieg), Blücher till AA (18.12.39).

⁵⁵ Jfr avskriften i Ahti Jäntti & Marion Holtkamp (red.), *Schicksalsschwere Zeiten. Marschall Mannerheim und die deutsch-finnischen Beziehungen 1939–1945* (Berlin 1997), s. 76–87.

position" mot det tyska utrikesministeriets officiella hållning.⁵⁶ Beträffande Grundherr och Weizsäcker, som annars strikt representerade det "officiella Berlin" (Ingeborg Fleischhauer), tyder samtida källor på en vändning vid årsskiftet. Statssekreteraren antecknar i efterhand den 3 mars 1940 i sin dagbok: "Gerade deshalb auch plädiere ich seit Neujahr für eine deutsche Vermittlung im finnisch-russischen Konflikt. Aber andere Überlegungen überwogen."⁵⁷ Grundherr citerar Blücher nästan ordagrant då han den 11 januari vidarebefordrar betraktelsen att det vore fatalt för utvecklingen i norra Skandinavien att ge efter för Sovjetunionen. Några dagar tidigare hade Blücher antecknat i sin dagbok att han och Grundherr började förstå varandra bättre och bättre: "Ich meine das nicht akustisch, sondern politisch."⁵⁸ Blüchers inflytande på Grundherrns ståndpunkt och uppträdande under konflikten är uppenbart. Emedan den sistnämnde tjänstgjort vid den tyska beskickningen i Helsingfors från augusti 1925 till juni 1934 och därmed var utrikesministeriets "Finland-expert" (Blücher), hyste avdelningschefen för Skandinavien och Baltikum i vilket fall som helst djupt vänskapliga känslor för Finland.

Liksom i Blüchers fall kompletterades Grundherrns sympatier för Finland av den häftigt antikommunistiska inställningen hos en wilhelmisk traditionalist.⁵⁹ Det var annorlunda med realpolitikern på ministeriet. Weizsäcker hade inget personligt tycke för Finland; inte heller motsatte han sig det sovjetisk-tyska närmandet. Hans bedömning av situationen förändrades småning-

⁵⁶ B. Martin, *Friedensinitiativen und Machtpolitik im Zweiten Weltkrieg 1939–1942* (Düsseldorf 1974), s. 192.

⁵⁷ Övers.: "Just därför också har jag sedan nyår pläderat för en tysk medling i den finsk-ryska i konflikten. Men andra överväganden vägde tyngre." Weizsäcker-Papiere, op.cit., 3.3.40, s. 192 (och utgivarens kommentar i fotnot, s. 525). Ang. Weizäckers tillämpning av Berlins neutralitetspolitik genom vilken han bl.a. upprepade gånger motarbetade Blüchers alternativa förslag jfr bl.a. ADAP, serie D, vol. VIII, dokument: 178, 201, 475, 500.

⁵⁸ Övers.: "Jag menar inte akustiskt utan politiskt." ADAP, serie D, vol. VIII, 525, s. 509 f., Reichsamtsleiter Scheidts protokoll (APA d. NSDAP, 11.1.40). Jfr dessutom Blüchers rapport, 18.12.40, op.cit., och hans brev till Weizsäcker: ADAP, series D, vol. VIII, 471, s. 435 f. Finlands riksarkiv, TB Blücher, 7.1.40.

⁵⁹ Om Werner von Grundherr zu Altenhann und Weyershaus (1888–1962), chef för avdelningen *Skandinavien und Randstaaten* inom pol. avd. (med ministerrang), se PAAA, Personalakte Grundherr (004939). Almanach de Gotha (1939). Blücher, op. cit., s. 12 f. Stockhorst, E., *Fünftausend Köpfe. Wer war wer im 3. Reich?*, Kiel 1985. Om Grundherrns misslyckade anhängan om medlemskap i NSDAP, se Döscher, op. cit., s. 70 f.

om i och med att hotet om ett engelsk-franskt ingripande i konflikten växte, en process som inte nödvändigtvis var helt utan samband med Blüchers återkommande varningar för ett potentiellt sovjetiskt eller alternativt brittiskt övertagande av området. Weizsäcker hyste å andra sidan medkänsla för Blüchers inte särdeles avundsvärda position i Helsingfors. Personligen rätt väl bekant med ministern kom han att bli Blüchers viktigaste beskyddare inom utrikesministeriet.⁶⁰ Statssekreterarens beskydd var såtillvida nödvändigt som Ribbentrop blev allt mer missnöjd med Blüchers beteende. I mitten av december övervägde Ribbentrop uppenbarligen att avlägsna ministern från hans post, men det verkar som om den pågående konflikten hindrat honom från att fatta det avgörande beslutet.⁶¹ Då han återkom till fallet efter det franska nederlaget i juni 1940 hade RAM för avsikt att avlägsna de – i hans ögon – mest störande diplomaterna bland den gamla eliten, en plan som var ämnad att tvinga utrikesförvaltningen till lydnad. Weizsäcker ingrep på var och en av dessa "svartlistade" diplomaters vägnar och skrev om Blücher följande: "Sändebudet von Blücher anses vara fennofil. Trots det har ryssarna inte besvärat sig över honom. Dessutom kan en inställning som Blüchers kanske inte vara till skada i den kommande politiska utvecklingen inom Östersjöområdet. [sic!] Blücher lutar starkt mot direkt språk i sin rapport. Det hänger samman med hans obetingat tillförlitliga karaktär. Blücher är ett bättre sändebud än prins Wied."⁶²

Två aspekter förbluffar i Weizäckers promemoria. För det första, hans politiska lyhördhet för de kommande förändringarna i Hitlers östernpolitik. Liksom i tidigare anteckningar förutspår statssekreteraren både den kvarvarande östeuropeiska buffertzonen oundvikliga närmande till Berlin, med Finland och Rumänien som de främsta militära exemplen, och offensiven mot Sovjetunionen den 22 juni 1941 (operation Barbarossa). För det andra, att Blücher i positiva ordalag jämförs med hans inkompetenta men hängivet

⁶⁰ Weizsäcker-Papiere, op.cit., 3.3.40, s. 192, och om det sovjetisk-tyska närmandet, mitten av oktober 1939, s. 175.

⁶¹ Bl.a. Weizsäcker, op. cit., s. 281.

⁶² "Gesandter von Blücher: gilt für finnophil. Trotzdem haben die Russen sich nie über ihn beschwert. Außerdem mag in der kommenden politischen Entwicklung im Ostseeraum eine Einstellung wie die Blücher'sche vielleicht nichts schaden [sic!]. Blücher neigt sehr zu direkten Sprache in seiner Berichterstattung. Das hängt mit seinem unbedingt zuverlässigen Charakter zusammen. Blücher ist ein besserer Gesandter als Prinz Wied." Ibid., s. 300 f. Halder/Kriegstagebuch, op. cit., 30.6.40, s. 375. Weizsäcker-Papiere, op. cit., 26.6.40, s. 210.

nationalsocialistiska kollega i Stockholm, prins Viktor zu Wied, inte bara stöder den föregående utan ifrågasätter implicit Ribbentrops agenda för omdandandet av ministeriet i enlighet med partiets linjer.⁶³

Statssekreteraren hade djupt avvikande målsättningar som bestod i att till varje pris bevara det nationalkonservativa inflytandet vid ministeriet.⁶⁴ Hans ingripande till Blüchers fördel måste därför ses mot en dubbel bakgrund: deras personliga förhållande⁶⁵ och ministerns politiska funktion för Weizsäcker och den grupp konservativa diplomater som omgav denne på utrikesministeriet.

I flera situationer visade sig Weizäckers stöd till Blücher värdefullt. På grund av hans allt mer framträdande ogillande av Berlins officiella hållning hade Blüchers uppträdande i Helsingfors säkert noggrant följts av RAM. I mitten av december, efter att Blücher redan hade insänt ett flertal rapporter som kritiserade Tysklands sovjetvänliga neutralitetspolitik, beslöt Ribbentrop att tydligt tillrättavisa sitt sändebud. Såsom ovan nämnts hade Blücher redan en viss tid kritiserat den tyska pressens hållning, tillsammans med den nyligen utnämnda press- och handelsattachén vid beskickningen. Otto von Zwehl, en veteran från von der Goltz *Ostseedivision* och Helsingforsbo sedan slutet av 1920-talet, var djupt irriterad över den avsiktliga förvrängningen av hans artiklar till följd av Goebbels propagandadirektiv. Sedan han upprepade gånger tagit upp frågan via olika kanaler närmade han sig Blücher i mitten av december. Blücher vidarebefordrade omedelbart klagomålet per telegram. I sitt klagomål kritiserade Zwehl den tyska pressen för att den förvrängde hans åsikter, underminerade hans anseende och samhällliga status i Finland, och

⁶³ Om hur Weizäckers anade Hitlers avsikter, se Weizsäcker-Papiere, 23.5.40, s. 204 f. (bl.a. "Im Osten wird es wohl noch eine Abrechnung geben."). Angående prins Wied, avskedad i början av 1920-talet p.g.a. inkompetens, medlem i NSDAP och personligt bekant med Ribbentrop, jfr D ö s c h e r, op. cit, s. 60 ff. och s. 147 f.

⁶⁴ Weizsäcker-Papiere, 20.2.38, s. 121, 5.3.38 (då han blev utnämnd till Ribbentrops statssekreterare), s. 121 f. och utan datum [i efterhand våren 1948], s. 434. Jfr allmänt R. B l a s i u s, *Für Großdeutschland – gegen den großen Krieg. Ernst von Weizsäcker in den Krisen um die Tschechoslowakei und Polen* (Köln/Wien 1981).

⁶⁵ Deras personliga förhållande fr.o.m. början av 1920-talet dokumenteras i statssekreterarens *privat-dienstlicher Schriftwechsel* i Blüchers privata brevväxling (för hänvisning se fotnot 7), och Weizäckers retrospektiva bedömning att, oförmögen som han var att ändra riktlinjen för den tyska utrikespolitiken, hade han åtminstone försökt stå Blücher nära på det personliga planet ("...wenigstens menschlich nah zu bleiben.") under vinterkriget (Weizsäcker, op. cit., s. 281).

hotade slutligen med att avgå från sin post. Efter att han beskrivit Zwehls olyckliga position i Helsingfors avslutade Blücher telegrammet genom att ge sitt öppna stöd till Zwehls ståndpunkter.⁶⁶

Svaret på Blüchers telegram kom direkt från ledningen. Ribbentrop hade uppenbarligen övertagit ärendet och svarade den 21 december med största stränghet:

Jag uttrycker härmed min förvåning över ert ställningstagande till den rapporterade inställningen hos DNB-företrädaren [dvs. Zwehl]. Representanten för DNB bör, liksom varje tysk i dag, göra sin plikt och, då hans återkallande nu inte är utrikespolitiskt opportunt, hålla ut på sin post. [...] Kritik eller klagomål över riksregeringens åtgärder passar sig inte för denne [DNB-representant] och är alls inte på sin plats. Jag hade väntat mig, att Ni självklart hade meddelat honom detta i all tydlighet då han klagade, utan att förfråga Er här eller i tysthet tillägna Er DNB-representantens inställning. [...] Skulle det i någon form i framtiden från därvarande DNB-representants sida föreligga en framstöt mot de för rikspolitiken givna riktlinjerna, så anmodar jag Er att anmäla det. Jag skall då omedelbart låta återkalla representanten för DNB.⁶⁷

Ribbentrops förargelse hade med största säkerhet ett samband med hans ansträngningar att tvinga ministeriet att följa regimens officiella linje och med hans misstänksamhet gentemot den gamla eliten inom utrikesförvaltningen. Blücher utgjorde ett frapperande exempel på den sistnämnda och förtjänade enligt RAM:s förvrängda uppfattning denna misstänksamhet på grund av sitt missnöje med en aspekt i den officiella linjen. Fallet Zwehl utvecklade sig under de följande veckorna till en affär av fulla mått. I detta

⁶⁶ PAAA, Büro StS, Akten betreffs Finnland, 0230, Blücher till AA (19.12.39), referens i ADAP, serie D, vol. VIII, 481, s. 384 (note 2). On Zwehl se bl.a. Finlands riksarkiv, TB Blücher, 11.1.40. U e b e r s c h ä r, op. cit., s. 121 (fotnot 390).

⁶⁷ "Ich drücke hiermit mein Befremden über ihre Stellungnahme zu[r] berichteten Einstellung des DNB-Vertreters [i.e. Zwehl] aus. Der DNB-Vertreter hat, wie jeder Deutsche heute, seine Pflicht zu tun und, da seine Abberufung derzeit außenpolitisch nicht opportunt ist, auf seinem Posten auszuhalten. [...] eine Kritik oder Beschwerde über die Maßnahmen der Reichsregierung steht diesem [DNB-Vertreter] nicht zu und ist völlig fehl am Platze. Ich hätte erwartet, daß Sie dies von sich aus, ohne hier rückzufragen oder geschweige sich die Einstellung des DNB-Vertreters zu eigen zu machen, diesem dies bei seiner Beschwerde in aller Form und Klarheit mitgeteilt hätten. [...] Sollte in irgendeiner Form in Zukunft seitens des dortigen DNB-Vertreters gegen die für die Reichspolitik gegebenen Richtlinien ein Verstoß vorliegen, so ersuche ich Sie um Meldung. Ich werde dann die sofortige Abberufung des DNB-Vertreters veranlassen." PAAA, Büro StS, Akten betreffs Finnland, 0230, riksutrikesministerns telegram till Blücher (21.12.39).

sammanhang sammanfattas den bara i sitt samband med Blüchers beteende.⁶⁸ Utan att låta sig skrämmas av Ribbentrops disciplinära hot beslöt Zwehl i början av januari 1940 lämna sin post och gå med i den finska armén som frivillig. Blücher kände till Zwehls planer och försökte på den inofficiella vägen flera gånger att hindra honom från att avgå. Han informerade inte sina överordnade om Zwehls tvehågsenhet men rådde istället sin handelsattaché att lämna Finland för semester.⁶⁹ Formellt följde ministern strikt Ribbentrops instruktioner. Efter Zwehls olagliga avgång rapporterade han om incidenten till utrikesministeriet. Dessutom förekom Blücher Ribbentrops omedelbara avsikt att straffa Zwehl den 23 januari genom att hänvisa till "den allvarliga politiska skada" ett sådant handlande skulle förorsaka. Den enda uppenbara följderna för Zwehl var att han berövades sitt tyska medborgarskap i slutet av januari. Till och med Hitler hade visat intresse för frågan. Ueberschär har pekat på en kommentar över Blüchers uttalande den 23 januari gjord av chefen för A.O., *Gauleiter* och statssekreterare (till rangen) Ernst Wilhelm Bohle, som avfärdade ministerns råd om försiktighet såsom ett "föräldrat slags politik" vars tid var ute ("Diese veraltete Art der Politik dürfte überholt sein").⁷⁰

Hemlig diplomati i Moskva och Helsingfors för avveckling av kriget

Blüchers försök att bereda marken för en diplomatisk lösning av konflikten skulle te sig ofullständiga om man inte beaktade ministerns kollega i Moskva, den tyska ambassadören Friedrich Werner von der Schulenburg. Själv en nationalkonservativ elitdiplomat var Schulenburg nära anknuten till den halvt oppositionella verksamheten vid utrikesministeriet och kom senare att bli en av de sammansvurna av den 20 juli 1944. Han var också en gammal vän till

⁶⁸ För en mer ingående behandling se författarens avhandling pro gradu, op. cit., s. 77 ff.

⁶⁹ Finlands riksarkiv, TB Blücher, 11.1.40. Blücher, op. cit., s. 171.

⁷⁰ Övers.: "Detta föräldrade slags politik borde ses över." PAAA, Büro StS, Akten betreffs Finnland, 0231, Blüchers telegram till AA om Zwehls avgång (10.1.40). Ibid., Büro des Chefs der A.O., Akten des Chefs der A.O. betreffs England, Estland, Finnland 1937–1940, Blücher till AA (23.1.40), observera Bohles handskrivna anmärkningar citerade ovan. Förutom att Zwehl berövades sitt medborgarskap begärde riksutrikesministern att han omedelbart skulle arresteras och deporteras till Berlin (jfr Blücher, op. cit., s. 172). Zwehl återfick sitt medborgarskap efter att Hitler vänt vapnen mot Sovjetunionen den 10 juni 1941, strax före *Barbarossa*; se Ueberschär, op. cit., s. 122 (fotnr 395), och Blücher, op. cit., s. 171 f. E. Kordt, *Wahn und Wirklichkeit. Die Außenpolitik des Dritten Reichs – Versuch einer Darstellung*, Stuttgart 1948 (andra utgåvan.), s. 229. Peltovuori, op. cit., s. 98.

Blücher.⁷¹ Inte olik den sistnämnde deltog Schulenburg i aktiviteter ämnade att åstadkomma en lösning ut ur kriget mellan Finland och Sovjetunionen. Schulenburgs utrikespolitiska visioner, som hade spelat en avgörande roll för tillkomsten av pakten mellan Hitler och Stalin i augusti 1939, syftade till en symbiotisk samexistens för Tyskland och Ryssland, men uteslöt dock krig som ett medel för territoriell utvidgning. Redan Paasikivi noterade hur Schulenburg plågades av Berlins officiella ståndpunkt under Moskvaförhandlingarna. Efter den sovjetiska invasionen försökte ambassadören och hans stab flera gånger sondera Moskvas villighet att återvända till förhandlingsbordet.⁷² Med liknande metoder som Blücher försökte även han övertala Berlin att axla medlarrollen i den uppseglade konflikten; men den föregående visade inte någon ombytlighet då han representerade den officiella positionen, varför Schulenburg varsamt lät sina åsikter sippra ut.⁷³

Ett första försök att skapa förutsättningar för en tysk medling arrangerades av Blücher i början av januari 1940. Sedan mitten av december hade ministern gett sitt stöd till flera finska närmanden till Berlin, bland andra avsändandet av förnämliga finländska delegationer. Dessa direkta närmanden lyckades inte det minsta. Finlands tidigare statsminister Kivimäki avvisades av Hitler och Ribbentrop i mitten av februari, liksom även en delegation kring den förre presidenten Svinhufvud i början av mars.⁷⁴ I ett samtal med

⁷¹ Schulenburg är en av Blüchers korrespondenter (hänvisning ovan); deras nära förhållande bekräftas av Hubert von Blücher, intervju 17.7.2001. Angående Schulenburg i allmänhet se bl.a. S. Wegner-Korffes, 'Friedrich Werner Graf von der Schulenburg, Botschafter Nazideutschlands und Mitverschwörer des 20. Juli 1944', O. Groehler (red.), *Alternativen. Schicksale deutscher Bürger* (Berlin/Ost 1987), s. 231–270 och av samma författare 'Graf von der Schulenburg – Mitverschwörer des 20. Juli 1944. Zur außenpolitischen Konzeption des Botschafters des faschistischen Deutschlands in Moskau', *ZfG* 32/1984, s. 681–699.

⁷² För en sammanfattande redogörelse för Schulenburgs politiska verksamhet se, trots den överdrivna titeln, Fleischhauer, op. cit., s. 121 ff.

⁷³ Vilhelm Assarsons, Sveriges minister i Moskva, dagbok berättar att Schulenburg i ett större sällskap sade: "...so lange der Krieg dauert, können wir uns nicht mit den Russen verkrachen." Assarson tolkade detta som en vink om en potentiell tysk aggression mot Sovjetunionen i framtiden. Citerat enligt Fleischhauer, op. cit., s. 131 (på basis av utdrag ur Assarsons dagbok). Blücher försäkrade statssekreterare Weizsäcker om sitt diplomatiska uppträdande i ett brev den 7 december: "Ich brauche Ihnen zu Schluß nicht zu versichern, daß ich mich in allen Unterhaltungen Dritten gegenüber streng an die gegebenen Instruktionen halte...", se ADAP, serie D, vol. VIII, 426, s. 390 f.

⁷⁴ BA Berlin, Reichskanzlei R 43 II, 1444 b, rikskansliets anteckning om Kivimäkis första och andra besök (20., resp. 23.2.40). Om Svinhufvuds besök se PAAA, Pol. Abt. VI, 104 617

utrikesminister Tanner den 4 januari övertalade Blücher Tanner att inofficiellt be Berlin om varsam medling med Moskva. Weizsäcker svarade entusiastiskt och vidarebefordrade genast begäran till Schulenburg.⁷⁵ Trots att Helsingfors, Berlin, Moskva och indirekt Rom involverades i diplomatin kring Tanners inofficiella begäran misslyckades försöket slutligen på grund av Hitlers negativa beslut bara två veckor senare. Blücher fick lov att informera en besviken Tanner, "...daß augenblicklich keine Aussichten für [eine] Beilegung [des] Konflikts beständen".⁷⁶ Under förvecklingarna hade Blücher upprepade gånger agiterat mot Berlins samarbete med Moskva. Den 9 januari jämförde han den tyska likgiltigheten gentemot Finland med Mussolinis enligt hans mening exemplariska politik. *Il Duce* hade klargjort sina antibolsjevistiska positioner i ett personligt brev till Hitler den 3 januari, vilket statssekreteraren uppfattade som "Wasser auf meine Mühle" ("vatten på min kvarn") på grund av de varningar det innehöll mot att ytterligare trappa upp kriget. Följande dag rapporterade Blücher om statsminister Rytis åsikt att de tysk-finska relationerna kunde normaliseras genom fortsatta ekonomiska förbindelser, ett nästan profetiskt uttalande med tanke på den bilaterala utveckling som skulle komma. Ett därpå följande brev till Weizsäcker kritiserade den tyska östpolitikens riktlinjer och föreslog en omdefiniering av axeln Berlin-Moskva. Sovjetunionen hade, liksom de senaste militära motgångarna i Finland visade, blivit irrelevant för den tyska utrikespolitikens framtida orientering. Mot denna bakgrund, menade Blücher, kunde man behandla den sovjetiska ledningen mer aggressivt.⁷⁷ I motsats till Schulenburg, som

(Finnisch-Russischer Krieg), Grundherrns anteckning (vidarebefordrad till Hitler, 10.3.40). Jfr. Ueberschär, op. cit., s. 138 f. och Peltovuori, op. cit., s. 61 ff. H. Ylikangas nyligen utkomna nytolkning *Tulkintani talvisodasta* (Helsinki 2001), särskilt vad beträffar Kivimäkis besök och Görings påstådda inblandning, diskuteras inte här.

⁷⁵ Finlands riksarkiv, TB Blücher, 4.1.40. ADAP, serie D, vol. VIII, 506, s. 481, Blücher till AA (4.1.40). Blücher, op. cit., s. 166 f. Tanner, *The Winter War*, s. 117 ff. Om Weizsäcker: Finlands riksarkiv, TB Blücher, 6.1.40.

⁷⁶ Övers.: "... att för ögonblicket inga utsikter förelåg för en biläggnig av konflikten." ADAP, serie D, vol. VIII, 547 resp. 548, s. 532, statssekreteraren till Helsingfors resp. Moskva (17.1.40). Episoden behandlas utförligt av bl.a. Fleischhauer, op. cit., s. 134 ff.

⁷⁷ Blüchers rapportering (9 och 10.1.40): PAAA, Büro StS, Akten betrëffs Finnland, 0230, och hans brev till Weizsäcker (11.1.40): ADAP, serie D, vol. VIII, 526, s. 510 f. Mussolinis brev till Hitler (3.1.40, mottaget 8.1.40): ibid., 504, s. 474-477. Weizsäcker, op. cit., s. 274 (samtidigt dokumenterat i Weizsäcker-Papiere, op. cit., 9.1.40, s. 187).

fortsatte att betrakta de sovjetisk-tyska relationerna som ett hållbart partnerskap, förutspådde hans antibolsjevistiska kollega i Helsingfors redan deras begravning. Detta synesätt delade han med många av beslutsfattarna i Berlin, inte minst Hitler själv.⁷⁸

Från och med den 24 januari fick ministern tillfälle att personligen föra sin talan i Berlin. Sedan Moskvaförhandlingarna hade han arbetat på att bli mottagen av Ribbentrop men Berlin hade upprepade gånger uppskjutit resan. RAM hade fruktat att det kunde ge felaktiga signaler till Helsingfors och framför allt till Moskva om han tog emot sändebudet under krigets första veckor. Blüchers kallelse till Berlin sammanträffade med ett ökat medvetande om de konsekvenser konflikten hade för den tyska krigsekonomin. Ministern hade försökt understöda sådant tänkande ända sedan början och upprepade med större eftertryck det ekonomiska argumentet i januari 1940.⁷⁹ Den här gången backades hans allmänna ståndpunkter upp på ministeriet, där klimatet höll på att ändra. Inte bara Weizsäcker och diplomater av lägre rang såsom Grundherr antog Blüchers synpunkter; att konflikten drog ut på tiden stärkte också äldre synpunkter som kunde stöda Finlands sak. Det främsta exemplet är i det här fallet Wiehl-rapporten, som redogjorde för de synnerligen negativa konsekvenser en långvarig konflikt i Östersjöområdet kunde ha för den tyska krigsekonomin. Säkert för att förödmjuka Blücher vägrade Ribbentrop under mer än två veckor att ta emot honom, två veckor under vilka ministern underhandlade med sina kolleger på utrikesministeriet, ”vom Staatssekretär abwärts” (från statssekreteraren nedåt), med högt uppsatta militärer i OKW (*Oberkommando der Wehrmacht*) och OKH (*Oberkommando des Heeres*) och med representanter för tysk industri och handel.⁸⁰ Därtill koordinerade han sin diplomatiska verksamhet med Schulenburg som besökte Berlin från den 5 till omkring den 18 februari.⁸¹ Blüchers retrospektiva påstå-

⁷⁸ Fleischhauer, op. cit., s. 136. Jfr Below, op. cit., s. 217 f.

⁷⁹ ADAP, serie D, vol. VIII, 506, s. 481, Blücher till AA (4.1.40). PAAA, Büro StS, Akten betreffs Finnland, 0230, Blücher till AA (10.1.40). Om Ribbentrops beslut att förbjuda Blüchers resa se PAAA, Büro StS, Schriftwechsel mit Beamten, vol. 3 (1.39–12.39, A–K): 1658, Grundherrns anteckning och Weizäckers brev till Blücher (2.1.40).

⁸⁰ Blüchers egna retrospektiva redogörelse (op. cit., s. 170) bekräftas av hans dagböcker: Finlands riksarkiv, TB Blücher, anteckningar 5, 6. och 7.2.40, och därtill av Halder/Kriegstagebuch, op. cit., 2.2.1940, s. 179. Jfr även Ueberschär, op. cit., s. 137.

⁸¹ Finlands riksarkiv, TB Blücher, 7.2.40. Blücher, op. cit., s. 174 f. Om Schulenburg se Fleischhauer, op. cit., s. 138.

ende att han fann ökad sympati för Finland i de kretsar han stod i förbindelse med under sin vistelse i Berlin förefaller trovärdigt.

Då RAM slutligen tog emot sitt sändebud den 12 februari inledde han med att beskylla honom för att "...höra till de tjänstemän som inte följde hans riktlinjer." Han fortsatte med att konstatera att Berlin på inga villkor kunde anta medlarrollen just då, men uteslöt inte möjligheten att revidera den ståndpunkten på begäran från Moskva eller på grund av förändrade omständigheter. Då han begrep de möjligheter som denna relativisering innebar, lyckades Blücher få Ribbentrops understöd för en extremt inofficiell medlingsaktion. Ministern instruerades att noggrant undersöka huruvida eller inte den finska regeringen skulle göra en inofficiell begäran till RAM att bereda marken för ett möte i Berlin mellan ett finskt sändebud, som kunde godtas av Moskva, och dennes sovjetiska kollega.⁸² Att detta initiativ reducerades till att gälla Ribbentrops person pekar på hans underliggande motiv. Uberschär har redan alldeles riktigt bedömt att RAM förhöll sig så positivt till Blüchers förslag för att han märkt vilken prestige han kunde vinna såsom "fredsstiftare". Oavsett vad som slutligen kunde ha inverkat på Ribbentrops beslut till fördel för den "hemliga diplomatins" mera traditionella medel, så var det just vad Blücher desperat hade varit ute efter: sina överordnades tillstånd, om än så tvivelaktigt, att utrona möjligheterna att bilägga konflikten.

Slutligen utan Berlin: Blücher och Moskvafreden

Då ministern återvände till Helsingfors den 16 februari kontaktade han omedelbart utrikesminister Tanner som kunde ta emot honom först följande dag, och inte, såsom Tanners memoarer uppger, några dagar efter att Blücher förgäves försökt få tag på honom.⁸³ Även om den på finländskt håll överdrivits, karakteriseras nog Tanners och den finska regeringens attityd av en viss likgiltighet mot det nya tyska närmandet. Under Blüchers frånvaro hade regeringen lyckats etablera en förbindelse till den sovjetiska ledningen via finska kommunistiska kretsar och den sovjetiska beskickningen i Stockholm och mer eller mindre direkt till Stalin. Nyckelpersonen var vid sidan om den finska

⁸² PAAA, Büro StS, Akten betreffs Finnland, 0231, Blüchers anteckning om samtalet med RAM (13.2.40). Finlands riksarkiv, TB Blücher, Blüchers protokoll över samtalet med RAM (12.2.40). Blücher, op. cit., s. 173 (citat).

⁸³ Angående kronologin för Blüchers Berlinresa se PAAA, Geldakte Blücher (001264, 1.40–1.45), dokumentering av Blüchers resa (25.1.40, 16.2.40, 16.4.40 och 18.6.40, den sista källan ger uppgifter om utgifterna under resan). Tanner, *The Winter War*, s. 165.

författaren Hella Wuolijoki den notoriska Mme Aleksandra Kollontaj. Härmed hade den finska regeringen råd att förhålla sig rätt så likgiltigt till det tyska initiativet. Det är intressant att observera hur Blücher i efterhand försöker framställa det som om han själv varit kontinuerligt väl underrättad om all hemlig diplomati. I sina memoarer hävdar ministern att han skulle ha anat det finska draget via Wuolijoki och Kollontaj redan vid årsskiftet. Detta står i strid med hans egen samtida rapportering till utrikesministeriet. Det är i dessa rapporter uppenbart att Blücher först i mitten av februari begrep hur viktiga Wuolijoki, "die typische Salonkommunistin" (Blücher), och hennes kontakter till Stockholm var. Ännu i början av mars hade Blücher inte fått någon officiell bekräftelse på dessa fristående förvecklingar. Eftersom han omedelbart underrättats av Berlin kunde Schulenburg erhålla en definitiv bekräftelse från Molotov.⁸⁴ Blücher blottar en annan gång sin okunskap beträffande de alternativa tongångarna i Helsingfors då han redogör för utvecklingen som ledde till att Moskvaförhandlingarna återupptogs den 11 mars. Ministern skriver: "Slutligen var den största och minst väntade överraskningen, att finnarna i hemlighet påbörjade förhandlingar med Kreml i slutet av februari, då allmänheten räknade med ett ingripande av västmakterna..."⁸⁵

Då den finska regeringen inte längre begärde tysk medling blev situationen rentav pinsam för Blücher. När ministern den 17 februari informerade Tanner om Tysklands plötsliga öppenhet för medling, nämndes Ribbentrop naturligtvis inte. Tanner lovade vidarebefordra frågan till kabinettet, ett svar som Blücher glatt delgav det tyska utrikesministeriet.⁸⁶ Trots att det varit för sent att etablera villkoren för en betydande tysk roll i fredsuppgörelsen generades Blücher ytterligare av Ribbentrops helomvändning bara två dagar senare. "Skrämd av sitt eget mod" instruerade RAM Blücher via sin ministerbyrå: "...bei weiteren Gesprächen mit Tanner sich völlig rezeptiv zu verhalten, um

⁸⁴ PAAA, Pol. Abt. VI, 104 617 (Finnisch-Russischer Krieg), Blücher till AA (15.2.40)[citat]. Ibid., Büro StS, Akten betreffs Finnland, 0234, Blüchers telegram till AA (3 resp. 4.3.40), delvis publicerat i ADAP, serie D, vol. VIII, 651, s. 667 f. Ibid., Schulenburgs telegram till AA (5.3.40).

⁸⁵ "Schließlich war es die größte und unvermutetste Überraschung, daß Ende Februar [sic!], als die Öffentlichkeit mit einem Eingreifen der Westmächte rechnete, die Finnen heimlich direkte Verhandlungen mit dem Kreml aufnahmen..." PAAA, Pol. Abt. VI, 104 617 (Finnisch-Russischer Krieg), Blücher till AA (11.3.40).

⁸⁶ ADAP, serie D, vol. VIII, 617, s. 612 f., Blücher till AA (17.2.40).

keine falschen Hoffnungen zu wecken."⁸⁷ Grundherr angav orsakerna till Ribbentrops ombytlighet per telefon. RAM hade ansatts av en känsla av osäkerhet dagarna efter sitt beslut att gynna Blüchers förslag, "...weil man [Ribbentrop] mit jemandem [Hitler] nicht gesprochen [hatte]".⁸⁸ Hitler motsatte sig då ännu all medling. På grund av Ribbentrops plötsliga tillbakadragande hade Blüchers ställning blivit ännu svårare. Han tvingades nu att hindra Tanner från att vidare ta ställning till frågan, en besvärlig uppgift som resulterade i ett samtal med Tanner den 20 februari, som båda upplevde som "kyligt" (Blücher) eller "lite på den kallare sidan" (Tanner). Ueberschär bedömer mycket riktigt den här scenen som den absoluta fryspunkten i de tysk-finska förbindelserna.⁸⁹ Den naturvidriga (Max Jakobson) absurditeten i Berlins linje hade slutligen färgat av sig på den "fennofila" tyska ministerns relationer till sitt värdlands regering. Trots nytolkningar av den tyska diplomatins roll i den hemliga diplomati som omgav avvecklingen av vinterkriget, förefaller det klart, på basis av tillgängligt källmaterial, att åtminstone Blücher inte var inblandad.

Även om han plågades av en intensiv samvetskonflikt som var nära att driva honom till att avgå från sin post,⁹⁰ uppträdde Blücher aldrig illojalt gentemot sina överordnade. Officiellt representerade han *Det Stortyska Riket* utan ombytlighet. Hans kritik, även om den klart uppfattades av många, var riktad inåt, och kom aldrig offentligt upp till ytan. Den alternativa politik han oavbrutet förespråkade påvisade de potentiellt katastrofala följderna av hans överordnades politik, sedd genom en tysk lins. Den var avsedd att hindra Berlin från att överge Finland och utgick från de traditionella ramarna för den tyska Finlandspolitiken under den sena kejsartiden. Den ambivalens

⁸⁷ Övers.: "... att vidare förhålla sig helt receptiv med Tanner för att inte väcka falska förhoppningar." Ibid., 620, s. 618, Büro RAM to Blücher (19.2.40). "...vor seiner eigenen Courage Angst bekommen.", en tolkning av Grundherr: Blücher, op. cit., s. 176 f.

⁸⁸ Övers.: "... Emedan man [Ribbentrop] inte hade talat med någon [Hitler]." Finlands riksarkiv, TB Blücher, telefonprotokoll över samtal mellan Blücher och Grundherr (26.2.40). Om Hitlers oförändrade motstånd mot all medling jfr bl.a. ibid., Blücher angående samtal med Schulenburg (6.2.40).

⁸⁹ Finlands riksarkiv, TB Blücher, 20.2.40. ADAP, serie D, vol. VIII, 622, s. 618 f., Blücher till AA (20.2.40), and Tanner, op. cit., s. 167. Jfr bl.a. Ueberschär, s. 138. Jakobson, op. cit., s. 208 ff, och Peltovuori, op. cit. s. 83 ff.

⁹⁰ Bl.a. PAAA, Nachlaß Blücher, NL 84: Lebensbeschreibung (Erinnerungen II/III).

som karakteriserar Blücher liksom även den nationalkonservativa eliten, trots dess uppenbara enkelhet, återspeglas väl i Tanners omdöme över honom: "I själva verket verkade han inte vara någon övertygad nazist, fastän han troget tjänade sina herrar."⁹¹ Att troget tjäna den tyska staten oavsett hur djupt den fördärvats av de överordnade var själva ryggraden i hans (och de flesta av hans kollegers) yrkesmässiga identitet. Två (bland många) aforismer som han skapade i en återblick på sin karriär är utmärkta exempel på detta. Angående den 20 juli skriver Blücher: "Diplomaten får inlåta sig på en sammansvärjning först då han har hela sitt folk som medsvurna." Och med en underförstådd hänvisning till hans eget beteende under Tredje Riket: "Då det inträffar oönskade politiska förändringar, som inte mera låter sig upphävas, måste diplomaten i rätt tid frivilligt inordna dem i sina kombinationer, det må vara att förlika sig med dem, eller att vid givet tillfälle dämna upp dem."⁹² Blücher försökte det senare, men utan större effekt, då han konfronterades med vad han uppfattade som ett oundvikligt *finis Finlandiae*.

⁹¹ "Actually he did not seem to be a convinced Nazi, though he faithfully served his masters." T a n n e r, op. cit., s. 117.

⁹² "Der Diplomat darf sich erst dann auf eine Verschwörung einlassen, wenn er sein ganzes Volk zu Mitverschworenen hat." (...) "Wenn unerwünschte politische Veränderungen eintreten, die sich nicht mehr rückgängig machen lassen, muß der Diplomat sie rechtzeitig freiwillig in seine Kombinationen eingliedern, sei es um sich mit ihnen abzufinden, sei es um sie bei gegebener Gelegenheit einzudämmen."

Wipert von Blücher, *Wege und Irrwege der Diplomatie*, Wiesbaden 1953, s. 168 f. (båda citaten). Blüchers dedikation i boken bekräftar ytterligare ovanstående citat: "Dies Buch ist gewidmet dem Märtyrer unter den deutschen Diplomaten, meinem verehrten alten Chef, dem früheren Reichsminister des Auswärtigen Konstantin Freiherr von Neurath."

GRANSKNINGAR

Den komplexa konsumtionen

Peder Aléx och Johan Söderberg (red.), *Förbjudna njutningar – spår från konsumtionskulturens historia i Sverige*, Ekonomisk-historiska institutionen, Stockholms universitet. 349 s., 2001.

Ekonomisk-historiska institutionen vid Stockholms universitet har gett ut en samling artiklar under rubriken *Förbjudna njutningar – spår från konsumtionskulturens historia i Sverige*, som belyser den svenska konsumtionskulturens historia under 1900-talet ur olika infallsvinklar.

Konsumtion är en del av vardagskulturen som har blivit föremål för ett allt vidare intresse i takt med att dess närvaro i det dagliga livet har ökat. Det vetenskapliga intresset väcktes först bland sociologer, antropologer och kulturforskare, historieforskningen har vaknat upp senare. Det gäller i synnerhet den delen av historisk konsumtionsforskning som greppar konsumtion som ett kulturellt fenomen. Denna forskning har i mycket varit inspirerad av just sociologisk och antropologisk forskning. Vissa namn som Theodor Adorno, Pierre Bourdieu, Mary Douglas, Karl Marx, Daniel Miller, George Simmel, Thorstein Veblen och Max Weber går igen i genren och dessa klassiker möter läsaren också i *Förbjudna njutningar*. Man kan säga att konsumtionen i dag är en allmänt accepterad del av såväl kulturforskning som historieskrivning, och att det generella sättet att behandla ämnet är just att betrakta konsumtion som en form av kultur. Det spänningsfält som uppstår mellan produkten, producenten och konsumenten ger möjligheter till att betrakta ekonomiska processer, men också samhällets värderingar och individernas positioner. Om detta ger *Förbjudna njutningar* en bra bild. Boken är faktiskt tematiskt sätt ovanligt koherent (eller kanske väl redigerad?) för att vara en artikelsamling.

Boken inleds med en omfattande presentation av forskningsläget både i Sverige och internationellt, skriven av Orsi Husz och Amanda Lagerkvist. Utgångspunkten är förhållandet mellan asketism och hedonism, ett begreppspar som har präglat både konsumismen som praktik och synen på densamma.

Det är också spänningen mellan dessa två begrepp som bildar den sammanbindande röda tråden för artiklarna. Det handlar om hur den invanda askesen gav vika för hedonismen under 1950-talet och om omgivningens därav föranledda reaktioner. Om detta handlar Peder Aléx' diskussion om behovens position i samhällsdebatten, Orsi Husz' betraktelse av den

shoppande kvinnan i varuhuset och Johan Söderbergs diskussion om hur den nya nöjeskulturen och den därmed förbundna användningen av kosmetika gav möjligheter till att skapa en egen "pörsenälliti". Söderberg beskriver också elitens uppgivenhet inför de otämjda massorna, ett tema som återkommer – fast med omvända förtecken – i Martin Gustavssons analys av en kulturpåverkare, Carl G. Laurins ensamma kamp mot den nya asketiska elitens frammarsch. Laurin försökte försvara en traditionell överklasshedonism med "nybrutna ostron" och "skönsjungande svenska operettsångerskor" och framhäva dess kvaliteter gentemot å ena sidan bokstavstrognare modernister och å andra sidan den nya hedonism som ett nymodigt läppstift kunde utgöra för en kontorsfröken i det moderna Sverige som var i danande.

Denna överflödets utbredning till massorna utgör bokens andra huvudtema. Övergången från asketiska till hedonistiska konsumtionsmodeller innebär att allt flera behov fick karaktären av nödvändighet snarare än lyx. Så också semesterresan som Aurora Lewen beskriver. Fram till 1960-talet hade – hemma och så småningom i utlandet – denna gjorts till en del av den svenska vardagsverkligheten med hjälp av reklam.

Marknadsföringen med sina budskap omformar och påverkar den kulturella miljön samtidigt som den har blivit en del av vardagens symbolvärld (se här framför allt Erving Goffmans studie *Gender Advertisements*). Marknadsföringen sprider upplysning genom att informera om nymodigheterna men samtidigt skapar den nya konsumtionsvanor och omdefinierar gränserna för det möjliga. Kenth Hermansson beskriver hur dessa förändrade konsumtionsmönster påverkade och påverkades av den svenska marknadsföringen som fick upp ögonen för de komplexa motiv som konsumenterna hade vid sidan om de rationella behoven, varornas användbarhet osv.

Ytterligare ett genomgående tema i boken utgörs av konsumtionens förhållande till genus. Könsperspektivet infinner sig naturligt eftersom konsumtionen ofta har uppfattats som en utpräglat kvinnlig verksamhet. Som ett uttryck för det könskontrakt som genusforskarna anser beteckna den traditionella medelklasskulturen av vilken konsumtionskulturen också är en del, har man något förenklat hävdad att medelklassmannen förtjänar och kvinnan konsumerar. Detta på grund av att så mycket av den privata konsumtionen berör kvinnan. Antingen i form av produkter som är riktade direkt till henne – och ökar hennes egen värde som ett konsumerbart objekt – eller i form av produkter som har att göra med hushållet, och alltså med den sfär som traditionellt uppfattats som kvinnlig. Till det stereotypa konceptet hör också att man betraktar den manliga konsumtionen som mera rationell: mannen inhandlar en vara när han behöver den, och där han vet att han får den. Kvinnan anses vara mera utsatt för sina impulser.

Detta förkönliggande återspeglar sig tydligt i marknadsföringen, t. ex. i hur olika föremål uppfattas som kvinnliga/manliga. Aurora Lewen ger i sitt bi-

drag exempel på föremål som plastfolie och konserver respektive tält och kamera i fråga om objekt som förknippas med semesterfirande och kön.

Problematiseringen av konsumtionens traditionella genusaspekt är central för såväl Orsi Husz som Johan Söderberg. Båda diskuterar den moderna konsumtionens förhållande till emancipationen. Söderberg sätter den hedonistiska konsumtionen i samband med den ökande individualismen. Det är i och för sig inte nytt, men det sätt på vilket Söderberg diskuterar t. ex. de kyrkliga kretsarnas syn på den nya fritidskulturen är intressant och absolut givande. Det känns också angeläget att läsa en text som anlägger ett genusperspektiv på båda könen, inte endast på kvinnan. Den manliga konsumenten är ännu tämligen outforskad bortsett från de redan bekanta dandyn och samlaren – de idealtypiska manliga konsumenterna. Husz låter skymta en ny manstyp som klär sig för att behaga kvinnan och står handfallen i varuhusets varudjungel. Han behöver hjälp av kvinnan som redan har anammat den nya rationalitet som varuhuskulturen kräver.

Amanda Lagerkvist anlägger ett mera uttalat kvinnoperspektiv när hon analyserar svenskarnas syn på USA och projicerar i synnerhet på kvinnan som en nationell ikon för det amerikanska konsumtionssamhället. Artikeln som bygger på svenska reseskildringar från tiden efter andra världskriget, amerikaniseringens genombrottsår, målar en bild av den stereotypa amerikanska (kvinnliga) konsumenten som bejakar sina hedonistiska behov till den grad att de blir rationella livsmål. Här kan man kanske se en förebild för dagens postmoderna konsument, oberoende av kön. Lagerkvist diskuterar också hurvida en del av den kritik som de svenska resenärerna riktade mot den amerikanska konsumtionskulturen bör läsas som uttryck för den rädsla som 50-talets svenskar kände för en feminisering av mannen genom konsumtionskulturen. Detta kan dagens besökare i megajärnhandlarna Biltema och Bauhaus eller läsare av de nyaste herrtidskrifterna fundera över.

Minna Sarantola-Weiss

Diakonihistorians ymnighetshorn

Hannu Mustakallio, *Palvelun poluilla Pohjois-Suomessa. Oulun Diakonissakoti 1896–1916* [I diakonins tjänst i norra Finland. Diakonisshemmet i Uleåborg 1896–1916], Oulun Diakonissalaitoksen tieteilisiä julkaisuja 2, Oulun Diakonissalaitoksen Säätiö, 672 s., Oulu 2001.

Docent Hannu Mustakallios undersökning om Diakonisshemmets i Uleåborg första 20 år är ett tungt vägande bidrag – såväl fysiskt som innehållsmässigt – till diakonins historia i Norden. Om man beaktar att det under de första 20 åren hann utdimitteras 121 kvinnor från den 1896 grun-

dade diakonissanstalten i Uleåborg, är verket med sina 672 sidor en betydande hedersbetygelse åt en liten grupp kvinnor och deras utbildare.

En granskning som enbart hade koncentrerat sig till Diakonisshemmet i Uleåborg hade oundvikligen varit mera kortfattad. Men Mustakallios ambition ligger på en annan nivå. Den omfattande undersökningen är inte en traditionell anstaltshistoria och såtillvida beskriver huvudrubriken (I diakonistjänst i norra Finland) verket mera träffande än den anspråklösa underrubriken Diakonisshemmet i Uleåborg 1896–1916. Studien omfattar såväl diakoniverksamhetens historia i Kuopio stift som sjukvårdens historia i Uleåborgs län, vilka å sin sida placeras i den evangelisk-lutherska kyrkans, fattigvårdens och sjukvårdens historiska kontext i Finland från 1890-talet till slutet av 1910-talet. Därtill knyter Mustakallio Uleåborgs Diakonisshem utomordentligt stramt till diakoniarbetets allmänna historia – speciellt till den nordiska diakoniverksamhetens olika riktningar.

Avhandlingens struktur avslöjar att servicens vägar har många sidostigar. Mustakallio använder mer än 120 sidor för att ge en bakgrund till diakonisshemmets grundande. Huvudkapitlet "Kuopion hiippakunta seurakuntadiakonian tiennäyttäjäksi Suomen kirkossa" [Kuopio stift som vägvisare för församlingsdiakonin inom Finlands kyrka] behandlar i enlighet med rubriken diakoniarbetets linjedragningar i Finland under 1800-talets senare hälft. Till bakgrunden hör såväl anstaltsdiakonins uppkomst på 1860-talet som 1880-talets emancipationsdiskussioner. Då frågan om diakonin aktualiserades på 1890-talet, är vi redan ganska nära grundandet av Diakonisshemmet i Uleåborg. Trots att stiftandet av diakonissanstalterna i Sordavala och Uleåborg skiljde sig från varandra, var de i många avseenden barn av samma 1890-talets diskussioner kring diakonin. Anstalten i Sordavala är lärarinnan Jenny Ingmans (senare Ivalo) barn, men i Uleåborg framstår anstaltens grundande betydligt klarare som ett kyrkligt och manligt projekt, vars hjälte är kyrkoherden Waldemar Wallin. Det underkapitel i vilket prästernas i Kuopio stift studieresor utomlands fr.o.m. 1880-talet noggrant granskas, ger en antydan om kyrkohistoriens benägenhet att betona prästernas verksamhet. Även om studieresorna är av intresse, hade det nog i detta sammanhang räckt med mindre för att övertyga om att prästerskapet aktivt letade efter utländska förebilder för att finna lösningar på fattigdomens och sjukdomens problem. Som en motvikt noterar Mustakallio de bildade uleåborgskvinnornas aktivitet som representanter för nya idéer och nya sociala lösningar. Då man iakttar på vilket sätt kvinnornas kristliga socialarbete var uppbyggt fr.o.m. 1880-talet, förefaller alla vägar att leda till Uleåborg.

Mustakallio anknuter sin beskrivning av Diakonisshemmets grundande till frågan om sjukvårdens ställning i Norra Finland. Kopplingen är befogad och frågan kan framförallt bindas till Diakonisshemmets läkare. Provincialläkaren Konrad Relander lyckades i lantdagen genomdriva en motion enligt vilken statsbidrag kunde utbetalas till ambulering sjuksköterskor på landsbygden. Själv favoriserade han diakonissor från Uleåborg, emedan han i egen-

skap av lärare bättre kunde lita på sina egna elever än på annorstädes utbildade sjuksköterskor. För anstalten i Uleåborg var anställandet av ambulerande sjuksköterskor en viktig faktor, som t.o.m. kunde medverka till elevernas motivation. Mustakallio visar att anstaltens elever i Uleåborg just inte avbröt sina studier. Däremot var det anmärkningsvärt många av diakonisseleverna i Helsingfors och Sordavala som lämnade sina studier. Under de första tjugo åren i Sordavala uppgick antalet elever som avbröt studierna till ca 45 procent, medan det i Uleåborg var ca 10 procent. Det skulle vara av intresse att veta huruvida systrarna i Uleåborg hade en klarare yrkesidentitet än systrarna i Sordavala, i vilkas utbildning stor uppmärksamhet fästes vid karaktärsfost-
ran och andlig tillväxt.

Det tredje huvudkapitlets tidsramar gestaltas av anstaltens ledarduo. Hösten 1903 blev pastor Uno Wegelius föreståndare och översköterskan Elin Smarin föreståndarinna. Smarin tjänade anstalten ända till 1920-talets slut, medan Wegelius trädde tillbaka år 1916, där även Mustakallios avhandling slutar. Wegelius och Smarins period präglades av ekonomiska svårigheter samtidigt som verksamheten stabiliserades. Då kyrkomötet under slutet av perioden, år 1913 beslöt, att till kyrkolagen foga ett stadgande som ålade kyrkoherdarna att inom församlingarna befrämja diakoniverksamheten, innebar detta ett godkännande av diakoniverksamheten som arbetsform. Detta kan ses som en betydelsefull händelse i den finländska diakoniverksamhetens historia. Mustakallio redogör omsorgsfullt för de skeden som gav diakonin status som en av kyrkans officiella verksamheter.

Under Wegelius och Smarins skede växte Diakonisshemmet i Uleåborg i betydelse. Mustakallio behandlar omsorgsfullt och ingående framförallt Wegelius roll och originella tankesätt. Efter att ha studerat källorna är man benägen att tro, att Uno Wegelius var en mera betydande auktoritet inom den finländska diakoniverksamheten än vad man hittills ansett. Hans verksamhet har också efterlämnat rikliga spår. Däremot är det betydligt svårare att fånga Elin Smarins tankar, eftersom källmaterial om henne nästan helt saknas. Om inte ens Hannu Mustakallio har kunnat finna Smarins skriftliga kvarläten-
skap, existerar en sådan säkert icke. I ett sådant skede borde forskaren dock lyfta sin analytiska blick från de skriftliga källorna och begrunda på vilka andra sätt man kunde analysera en människas verksamhet. De människor i det förgångna som efterlämnat en riklig skriftlig kvarlätenhet, bemäktigar sig lätt en hegemoni inom forskningen.

Mustakallio visar ovedersägligt, hur centralt de tongivande uleåborgska kvinnorna verkade till förmån för diakonin och den inre missionen. Det är kanske orimligt att fordra ytterligare tillägg i en redan omfattande avhandling, men själv hade jag gärna sett mera uppgifter om diakonissorna och deras erfarenheter. Förhållandet hade korrigerats såvida några frågor hade behandlats mindre ingående sedda ur anstaltens administrativa och mera utförligt ur vardagens synvinkel. Kvinnoforskningens diskussioner om könets betydelse hade å sin sida skärpt bilden om diakoniarbetets könade och könande karak-

tär. Inom dessa ramar hade också diakonissan i ledet och hennes livskrets placerat sig.

Mustakallios omfattande undersökning är såtillvida utomordentlig, att den med hjälp av originalkällor placerar temat i dess internationella och nationella kontext. I källförteckningen finner man de centrala svenska och norska diakonissanstälternas arkiv, domkapitlens, prosteriernas och provincialläkarnas arkiv liksom senatens, medicinalstyrelsens och talrika privatpersoners samlingar. Även de tryckta källor som ansluter sig till uppgiften har utnyttjats uttömmande. De har inte medtagits enbart för att pryda avhandlingen och dokumentera omfattande kunskaper, utan de har även utnyttjats. Det är otroligt att läsa en undersökning för vilken man gett sig tid att uppleta varje urkund, som kan tänkas vara relevant för forskningsuppgiften. Därtill utnyttjar Mustakallio källorna både pålitligt och samvetsgrant. Jag trodde mig ha funnit ett sakfel i boken, men insåg att jag själv misstagit mig. Det är omöjligt att slå Mustakallio med hans egna vapen.

Ett respektingivande forskningsarbete i arkiven kan dock också ha sina skuggsidor. Mustakallio skriver vidlyftigt och grundligt. Greppet är utomordentligt för en läsare som redan är färdigt intresserad av ämnet, men det kan vara svårt att övertyga en mindre insatt läsare om att ämnet är viktigt. Lojalitet gentemot källorna försvårar större linjedragningar, eftersom dessa är vanskliga att dokumentera lika ingående som mindre linjedragningar och för ämnet i och för sig viktiga detaljer. Det vore utmärkt om författaren på basis av sin utförliga och noggranna avhandling kunde författa en artikel som skulle behandla arbetets centrala resultat, en artikel som åtminstone skulle rikta sig till en nordisk, men eventuellt kanske också till en vidare internationell läsekrets. Bokens svensk- och tyskspråkiga referat är en förtjänstfull öppning i den riktningen. En artikel som ytterligare skulle problematisera resultaten vore ett betydelsefullt inlägg i forskningen kring den nordiska diakonins historia som, med undantag av Island, expanderat kraftigt fr.o.m. 1990-talet. Denna forskning har påverkats både av kvinnoforskningens expansion och kyrkohistorikernas inriktning på nya problemställningar.

Ett speciellt tack förtjänar Mustakallios avhandling för sin omsorgsfulla bildredigering. Kartor, tidningsurklipp och protokollsutdrag belyser och åskådliggör verkets tema. Personbilderna lyfter fram både anstaltens grundare och de kvinnor och män som deltagit i dess ledning och direktion. De mångsidiga och talrika illustrationerna ökar bokens användbarhet och ger också andra än yrkeshistoriker en bild av det material på vilket forskarna bygger sina avhandlingar.

Pirjo Markkola

En stark stat och ett fritt folk

HENRIK LUNDBAK, *Staten stærk og folket frit. Dansk Samling mellem fascisme og modstandskamp 1936–47*, Museum Tusculums Forlag, 728 s., Københavns universitet 2001.

HENRIK LUNDBAKS avhandling *Staten stærk og folket frit* om partiet Dansk Samling och dess karismatiske ledare Arne Sørensen (1906–1978), hänför sig till den räckva av böcker om andra världskriget med Holocaust och den danska motståndsrörelsen som främsta teman, vilka under de senaste åren utgetts av Museum Tusculums Förlag vid Köpenhamns universitet. Det grundades 1975 som ett oavhängigt icke-kommersiellt förlag, med målsättningen att utge upplysande böcker och högklassiga vetenskapliga verk. Bland förlagets produktion som tangerar ovannämnda teman kan nämnas bl.a. Sofie Lene Baks *Jødeaktionen oktober 1943. Forestillinger i offentlighed og forskning* (2001), Hedda Lunds *Ikke noget theseselskab: Var vi terrorister? Om en gruppe kvinder i modstandskampen* (2001), Lis Mellemgaards *Pige i modstandskampen* (1998) och Lone Rünitz *Danmark og de jødiske flygtninge 1933–40* (1999) samt två nyheter utgivna av John T. Lauridsen från år 2002: *Samarbejde og modstand. Danmark under den tyske besættelse 1940–45. En bibliografi* och *'Førerer har order!' Frits Clausen om sig selv og DNSAP*. På danskt håll har forskningen sålunda inte tvekat att ta upp till behandling de svåra frågor som den danska regeringens hållning till den tyska ockupationen av Danmark 1940–45 innebar.

Det skall först som sist konstateras att Henrik Lundbak, i det civila museiintendent vid Frihedsmuseet i Köpenhamn, har ästadkommit ett imponerande arbete, inte bara till sin omfattning utan även med tanke på källmaterial, analys och slutsatser. Avhandlingen som försetts med hårda pärmar är ganska rikt illustrerad och den enda nackdelen är att den ej duger som lektyr på nattduksbordet, endast en muskelbyggare klarar nämligen av att läsa den i liggande ställning. Boken är tryckt på AKA Print i Århus. Avhandlingen innehåller tre bilagor, av vilka den första upptar Danska Samlings (DS) medlemmar 1937–42 fördelade på fem tabeller enligt bl.a. anslutningsår, kön, ålder, arbete, socialgrupp samt region (enligt amt). Den andra bilagan innehåller DS:s medlemsantal och dess geografiska fördelning åren 1942–44. Bilaga 3 upptar partiets ledning med förmannen Arne Sørensen i spetsen åren 1936–47. Boken har även försetts med ett utmärkt namn- och sakregister.

Lundbak stöder sig på ett imponerande käll- och arkivmaterial. Arkivöversikten upptar material i bl.a. danska justieministeriets, utrikesministeriets och Frihedsmuseets arkiv samt i Danmarks Rigsarkiv och i Det Kongelige Bibliotek. Dansk Samlings arkiv finns bevarat i Frihedsmuseets samlingar. En särskild avdelning utgör Arne Sørensens bibliografi, som till en stor del för åren 1936–1947 består av tidningsartiklar i bl.a. partiets egen veckotid-

ning *De Danskes Vej*, som började utkomma fr.o.m. ingången av år 1938, samt i *Politiken*, *Det tredje Standpunkt*, *Nyt fra Dansk Samling*, *Vort Værn* och *Morgenbladet*. Förteckningen över använd litteratur synes täckande, där Erik Halvorsens Sørensen-biografi *Et moderne menneske I-II* (1982–83) intar en central ställning. Såväl i fråga om källkritik som akribi fyller Lundbaks avhandling alla mått och nothänvisningarna är både noggranna och relevanta.

Dansk Samling var en mycket intressant och komplex rörelse, inte minst för att partiet i sin ideologi förenade både nationalistiska och kristna element, där de senare hämtade inspiration från grundtvigianismen. Under andra världskriget ingick partiet i motståndsrörelsen mot tyskarna och kunde utgående från denna sin insats överleva som ett kristligt-demokratiskt parti efter kriget, även om det inte längre i valet 1947 lyckades få någon representant invald i folketinget. Arne Sørensen lämnade själv partiet i början av år 1949, fortsatte sitt författarskap och flyttade småningom med sin familj till Förenta Staterna. Han återvände till Danmark i mitten av sextioalet och avled våren 1978. Dansk Samling kvarlevde inom Danmarks efterkrigstida politik som ett kristligt nationellt parti, men utan några större valframgångar.

Henrik Lundbak har i sin undersökning fokuserat enkannerligen på Dansk Samling som parti, inte på Arne Sørensen som politiker och partiledare, vilket är en lyckad lösning med tanke på att Halvorsens Sørensen-biografi redan föreligger. Lundbaks perspektiv är i första hand inrikespolitiskt, men han gör även internationella, främst nordiska komparationer. DS sammanslöt sig i juni 1939 med Victor Pürschels Nationalt Samvirke, efter att Pürschel fört separata underhandlingar med både DS och Dansk Folkefælleskab. Sistnämnda parti, som var jämgammalt med DS, hade uppstått genom en splittring av Danmarks National-Socialistiske Arbejder-Parti, DNSAP, i maj 1936 och leddes av pastor Anders Malling och grosshandlaren Johannes Sørensen. Partiet tog avstånd från det av Frits Clausen ledda moderpartiets tyska nationalsocialism, vilken man beskyllde för att undergräva Danmarks nationella suveränitet. Trots att DS år 1939 sammanslöt sig med Nationalt Samvirke, dock med bibehållandet av sitt eget namn, så hade man mycket gemensamt med Dansk Folkefælleskab, eller som man sade inom sistnämnda parti, DS:s folk var "af samme ånd som vi". Redan vid årsskiftet 1937–38 hade man försökt sammanknyta olika högergrupper, bland vilka förutom de nämnda även fanns LS (Landbrugernes Sammenslutning) och KU (Konservativ Ungdom), till en "nationell liga", men försöket misslyckades och gav i stället upphov till att den konservative folketingsmannen Victor Pürschel grundade ett eget parti Nationalt Samvirke.

Dansk Samling föll alltså ur folkettinget i valen 1947, då partiet erhöll endast 1,2 % av rösterna. Därförinnan deltog DS i folketingsvalen 1939, 1943 och 1945. År 1939 fick man nöja sig med 0,5 % av rösterna och blev utan representation i folkettinget. Men våren 1943 gjorde DS ett framgångsrikt val. Partiet tillhörde de sex "danske og anstændige" partier som en av mot-

ståndsrelsens förgrundsgestalter i Danmark, Konservative Folkepartis ledare Christmas Møller i sina radiotal över BBC uppmanade danskarna att rösta på, till skillnad från de två "förräddarpartierna" DNSAP och Bondepartiet. DS erövrade 1943 2,2 % av de avgivna rösterna och vann tre platser i folketinget. Denna position kunde partiet förstärka i det första valet efter fredsslutet som anordnades i oktober 1945. Då erövrade DS 3,1 % av rösterna och fick fyra representanter i folketinget, ett bevis på att folket uppskattat partiets deltagande i motståndskampen, där DS bland annat ingått som en av organisationerna bakom Danmarks Frihedsråd och även blivit representerat i den första efterkrigstida regeringen, där partiet erhållit två ministerposter, av vilka den ena var kyrkoministern Arne Sørensen.

Redan före den tyska ockupationen av Danmark beskyldes Dansk Samling för att företräda en nationalsocialistisk ideologi. Enligt Henrik Lundbak uppfattade sig emellertid partiet samtidigt som både ett alternativ och en parallell till nazismen. Med utgångspunkt i begreppet fascism visar Lundbak, att fastän DS var en antiparlamentarisk rörelse och dess hållning till demokrati och statsmakten tagit intryck från antidemokratiska miljöer i Tyskland och Italien, så skiljde sig partiet i mycket från de nazistiska och fascistiska rörelserna i Europa, och kan närmast, med Lundbaks ord karaktäriseras som "gammelliberal". Bl.a. omfattade DS inte tanken på en sammansmältning av stats- och partimakt, vilket t.ex. skett i det nationalsocialistiska Tyskland. Också i fråga om sin ideologi skiljde sig DS från den kontinentala nationalsocialismen och fascismen. Partiet utgick ifrån en kristen grundtvigiansk uppfattning vilket gjorde att dess nationalitetsuppfattning var en helt annan än Hitlers deterministiska. Denna grundtvigiska orientering, som bl.a. innehöll en social förpliktelse gentemot de som hade det svårt i samhället, kommer klart till synes i Arne Sørensens böcker, främst *Det moderne mennesket* från 1936.

Den tyska ockupationen av Danmark den 9 april 1940 aktualiserade omedelbart frågan om Dansk Samlings framtida politik. Åren 1939–40 var partiet stätt i upplösning efter den uteblivna väljarresponsen i folketingsvalet 1939. Samgången med Nationalt Samvirke var ett försök att rädda situationen. Arne Sørensen var omedelbart på det klara med att en nyorientering var av nöden och han uppgav 1945 att han redan den 10 april 1940 samlat ledande förtroendemän kring sig för att dryfta möjligheterna till ett väpnat motstånd mot tyskarna. I maj hade Sørensen situationen klar för sig: "...klar som dagen, og nu skal vi til for alvor at arbejde. Men det må blive i små kredse, og det må blie personligt, opdragelsemæssigt, trosræssigt." Sørensens nyorientering kom också till synes i broschyren *Dansk Samling Nu* som utsändes den 28 maj 1940. Här tog han avstånd från nationalsocialismens människouppfattning och krävde bevarandet av en dansk tillvaro skild från tyskarnas. Han utlyste danskt mod, handlingskraft och offervilja under den svåra tid som skulle följa. Sørensen ville t.ex. inte samarbeta med Niels Erik Wilhelmsens grupp "Den nationale Fagstat" emedan Wilhelmsen rest till

Berlin och där fört underhandlingar med tyskarna om en dansk naziregering med DNSAP-ledaren Frits Clausen i spetsen.

Henrik Lundbak visar hur Dansk Samling småningom 1940–41 utvecklades från "ett genrejserparti" till ett rekryteringsparti för den spirande danska illegala motståndsrörelsen varvid samarbetet med dr Vilh. la Cour fick central betydelse. La Cour hade sommaren 1940 inträtt i DS och hans tidning *Grænsevagten* gav bl.a. Sørensen en möjlighet att uttrycka sig offentligt. Tidningen var ett språkrör för den danska Grænseforeningen i Sydslesvig, men den blev indragen av myndigheterna i början av år 1941. I januari samma år hade la Cour gett ut broschyren *Om at sige Ja – og Nej*, ja till danskheten, nej till den tyska nazismen. Detta samarbete mellan Sørensen och la Cour fastslog definitivt Dansk Samlings politiska kurs under krigsåren, där partiet först åren 1941–42 balanserade mellan lojalitet mot den danska regeringen och provokation mot ockupationsmakten för att sedan år 1942 småningom ta steget ut och inleda ett samarbete med den illegala danska motståndsrörelsen. Bl.a. samarbetade DS med fallskärmsagenter från den brittiska organisationen SOE (Special Operations Executive).

Det finns många intressanta avsnitt i Henrik Lundbaks fylliga avhandling som består av totalt 27 kapitel. Speciellt intressant är avsnittet "Dansk Samling mellem forhandlingspolitik og motstand" som behandlar perioden 1940–43, d.v.s. före DS tagit steget fullt ut och blivit ett motståndsparti, vilket senast kan anses ha varit fallet i slutet av augusti 1943 då Arne Sørensen gick under jorden. Under de första åren av den tyska ockupationen använde sig DS av olika strategier för kollaboration med tyskarna, i syfte att både skydda det ockuperade Danmark och säkra ett självständigt politiskt svängrum för partiet. En modell var marskalk Pétains Vichyregering i Frankrike. I Danmark fanns sålunda både kung och regering kvar som en garant för den nationella styrelsen, men i de ockuperade grannländerna Holland och Norge hade regeringarna gått i exil och de tyska rikskommissarierna Arthur Seyss-Inquart och Josef Terboven utövade makten. Dessa använde sig av nationella samarbetsorganisationer i respektive länder, i Holland Nederländse Unie och i Norge Fedrelandslaget, den sistnämnda grundad redan 1925 som en borgerlig samlingsrörelse mot kommunismen. I Norge fick senare Vidkun Quislings parti Nasjonal Samling bilda en norsk nationell regering.

Men de första tre ockupationsåren visade med all tydlighet för Sørensen och DS att kollaborationspolitiken inte varit framgångsrik. Den tyske riksbefullmäktigade i Danmark, diplomaten Cecil von Renthe-Fink, senare Hitlers personlige sändebud hos Pétain i Frankrike, framlade ännu i slutet av sin vistelse i Danmark sommaren 1942 för utrikesminister Erik Scavenius kravet på Dansk Samlings upplösande. Sålunda ledde ockupationstiden för DS till en utveckling från ett högerextremt till ett antifascistiskt motståndsparti, utan att, vilket Lundbak påpekar i sitt slutkapitel, partiets grundläggande ideologi förändrades. Partiets acceptering av parlamentarisk demokrati innebar samtidigt paradoxalt att dess roll som ett reellt politiskt alternativ var slutspelad,

en allmän antifascistisk hållning var inte tillräckligt, och resultatet av folketingsvalet 1947 utgjorde en bekräftelse på denna utveckling.

Henrik Lundbaks avhandling *Staten stark og folket frit* är en mycket gedigen undersökning och den fyller i alla avseenden de vetenskapliga kriterierna för en akademisk avhandling. Trots sin omfattning kan det tilläggas att avhandlingen i högsta grad är läsvärd även för andra än historiker av facket. Den kan också ses som ett äreminne över de danskar som vägrade att ge tappt under de tunga ockupationsåren, en okuvlighet som symboliseras av Dansk Samlings utveckling under krigsåren från ett marginellt högerradikalt parti till en av organisationerna i Danmarks Frihetsråd och partiets medverkan i den s.k. Befrielse-regeringen 1945.

Lars-Folke Landgrén

DISKUSSION

Hur många ingermanländare flydde från Finland till Sverige?

I *Finland i krig 1940–1944*, andra delen (red. av Henrik Ekberg), finns en uppgift som inte kan lämnas opåtalad. Det gäller antalet ingermanländare som flydde från Finland till Sverige vid krigsslutet. Det är en uppgift som är av stor betydelse för denna lilla folkgrupp i Sverige.

Uppgifterna om ingermanländarna varierar bland dem som intresserat sig för frågan. Som regel har man angett tal från 4000 till 5000.¹ Handboken *Det mångkulturella Sverige* uppger antalet till ca. 4000 plus "ett tusental".² Frågan har blivit aktuell nu sedan Erik Appel i en faktaruta i *Finland i krig 1940–1944* skrivit om ingermanländarna att "Endast 7 438 lyckades fly till Sverige". Det är ett sensationellt högt tal och det skulle, om det var korrekt, starkt förändra uppfattningen om den ingermanländska folkgruppens storlek i Sverige.

Tyvärr finns inga källhänvisningar i boken/faktarutan. Enligt muntlig uppgift av författaren, Erik Appel (per telefon, 30 maj 2001), hade han dylika men förlaget strök dem. På min förfrågan om källan till det höga och exakta antalet 7 438 så angav Appel att källan var Niilo Lappalainens bok *Aselevon jälkeen*.⁴ På sidan 211 i denna bok återfann jag uppgiften men där visar sig den ha en annorlunda innebörd än den Appel anger. Lappalainen skriver att "Vain 7 438 jäi Suomeen tai pakeni Ruotsiin". (Endast 7 438 av ingermanländarna blev kvar i Finland eller flydde till Sverige.) Appel har tydligen missat det lilla ordet *tai*, "eller", eller så har han förmodat att alla flydde till Sverige.⁵

Då återstår två frågor: dels varifrån Lappalainen fått det så exakta talet 7 438 och dels frågan om hur många som blev kvar i Finland och därmed också hur många som kom till Sverige. Svaret på den första frågan återfinns på s. 208 i Lappalainens bok. Där står att det i slutet av november 1944 fanns

¹ I. Peterson (red.), *Sverigeingermanländarnas historia* (Borås 2000), s. 43.

² I. Svanberg & H. Runblom (red.), *Det mångkulturella Sverige* (Gidlunds bokförlag 1988), s. 160.

³ *Finland i krig 1940–1944*, andra delen (Schildt 2000), s. 202.

⁴ Niilo Lappalainen, *Aselevon jälkeen* (WSOY 1997), s. 211.

⁵ Tack till Vera Lif för hjälp med översättningen och fyndet av nyckelordet/felet.

63 211 ingermanländare i Finland. Fram till och med 15.1.1945 återsändes 55 773 till Sovjet. Subtraherar man det första talet med det senare så har man talet 7 438. Talet är i sig någorlunda rimligt korrekt, men det har ingenting att göra med antalet ingermanländare som flytt till Sverige.

Enligt Pekka Nevalainen (1989)⁶ var det fortfarande 5 815 ingermanländare kvar i Finland i mars 1946. I så fall skulle endast 1 623 (7 438 – 5 815 = 1 623) ha flytt till Sverige intill denna tidpunkt – ett anmärkningsvärt lågt tal, som dock är i någorlunda samklang med den svenska uppgiften om att antalet i februari 1946 var 1 533 personer.⁷ (Det bör påpekas att flykten fortsatte efter mars 1945 och att det då rörde sig om minst ett tusental, ev. om ett par tusen.⁸)

Något exakt antal lär aldrig gå att fastställa eftersom det inte fördes någon tillförlitlig statistik över flyktingarna.⁹ Sverige för heller inte någon statistik över etnicitet eller språk, utan andra världskrigets ingermanländare återfinns bland de f.d. sovjetiska medborgarna/födda i Sovjet eller i en del fall bland de statslösa och bland finländarna. Det förekom nämligen att ett (okänt) antal ingermanländare fick hjälp med att byta sina identitetshandlingar till finska i Finland och en del av dessa personer flydde sedan till Sverige.¹⁰

I Finland med sin, jämfört med Sverige, i dessa avseenden bättre statistik kan man bland dem som var födda i Sovjetunionen skilja de rysk- och finsktalande åt (se E. De Geer, 1994 s. 6–7, 17–18).

Det är en kommande forskningsuppgift, att genom arkivgenomgångar i görligaste mån söka fastställa hur många ingermanländare som kommit till Sverige och hur många som sedan fortsatte till främst Kanada. Gruppen är inte större än att en i det närmaste fullständig inventering borde försöka göras nu även om källäget är komplicerat.¹¹ Den internationella politiska situationen är numera sådan, att dessa politiska flyktingar inte längre borde anse sig behöva vara på sin vakt och hålla sig undan, något som för många del var fallet till rätt nyligen.

Eric De Geer

⁶ Pekka Nevalainen, *Inkeriläinen siirtoväki Suomessa 1940-luvulla* (1989), s. 430.

⁷ UD, 1920 års dossier, P 68, Riksarkivet. Se även Eric De Geer, *The Finns from Ingermanland*, ICCM Conference, Tallin, Aug. 1993 (Uppsala 1994), s. 19–21.

⁸ E. De Geer, a.a. samt Anders Berge, *Flyktingpolitik i stormakts skugga* (1992), s. 33.

⁹ *Sverigeingermanländarnas historia*, s. 42.

¹⁰ V. Lif, muntlig uppgift (2000).

¹¹ Den under denna tid bristfälliga statistiken beträffande politiska flyktingar var till gagn för många av dem som inte ville kunna spåras av främmande makts representanter, men ställer till problem för forskningen. Det går inte att spåra dem i den svenska statistiken eftersom den här relevanta statistiska variabeln var medborgerskap (eller brist på dylikt = statslöshet). Därtill kommer att först betydligt senare har uppgifter om födelseland publicerats för län och kommuner.

Genmäle till Antti Kujala

Jag finner det en aning märkvärdigt att Antti Kujala (i *HTF* 4/2001) reagerade så kraftigt på min recension av hans bok *Miekka ei laske leikkiä*. Jag anser ju inte att hans bok är dålig, tvärtom är det ett värdefullt arbete, vilket jag också säger i den allra sista meningen i min recension.

Kujalas kommentarer får mig dock inte att ändra mina åsikter. Jag tycker fortfarande att Kujalas problemställning är oklar och att han ibland är svårtolkad. Varför kommer det inte i inledningen tydligt fram att hans avsikt är att ge en helhetsbild av krigstiden före stora ofreden? Varför problematiserar han inte överhuvudtaget det andra huvudkapitlet "Kriget?". Kujala redogör inte heller för varför han anser att det är motiverat att ingående beskriva krigshändelserna.

Ett översiktsverk kan naturligtvis ha separata frågeställningar som nödvändigtvis inte har någon gemensam nämnare. I min recension efterlyste jag inte en enda frågeställning. Jag frågade mig endast vilken Kujalas huvudfrågeställning är. Kujala säger ju i sitt inlägg att frågeställningarna hör ihop. Om så är fallet skulle det väl ha varit lätt att lyfta fram undersökningens röda tråd. Kujalas ambition har alltså varit att hitta en sammanhängande länk, men jag anser att han inte riktigt har lyckats med detta. Så som jag ser det består boken egentligen av ett flertal delundersökningar.

Jag framhåller dock gärna att Kujalas tre huvudfrågeställningar är relevanta, intressanta och väl motiverade. Som jag nämnde i min recension av hans bok (*HTF* 3/2001), är det första huvudkapitlet, "Samhället", innovativt, inspirerande och ett mycket viktigt och efterlängtat bidrag till forskningen om Finland under stora nordiska kriget. Däremot är kapitlet som berör kriget inte lika intressant. Krigshändelserna beskrivs alltför ingående och detaljerat. Om avsikten var att visa hur illa kriget fördes, varför har detta inte problematiserats i inledningskapitlet?

Jag tycker att det är direkt banalt av Kujala att angripa mig för svårbegriplighet i detta sammanhang och förstår inte vad det har att göra med min recension av hans bok. Eftersom han har tagit upp saken blir jag väl i alla fall tvungen att försvara mig. Frågan om skatteenheten, mantalets ursprung, var inte ett centralt ämne i min avhandling. Jag antog där att man använde de svenska jordeboksmantalen som grund när de första skatterna år 1713 utskrevs. Då jag närmare undersökte saken för artikeln i *Verotushistoria 2* visade det sig att så inte var fallet. I not 40 i artikeln skriver jag att jag i avhandlingen felaktigt hade antagit att skatterna utskrevs med det svenska jordeboksmantalet som bas. Det framgår alltså tydligt vilken information Kujala kunde ha litat på. Det är väl inte ovanligt att forskningsresultaten revideras när man går på djupet i vissa frågor.

Jag finner det också en smula löjligt när Kujala skriver att "de forskare som

tidigare har recenserat min bok är något erfarnare än Kuvaja". Jag håller definitivt med Kujala att E i n o J u t i k k a l a som recenserade boken i *Historiallinen aikakauskirja* är en mera erfaren forskare. Men vad har nu detta för betydelse i sammanhanget? Menar Kujala att eftersom jag är mindre erfaren är det lätt för mig att missförstå och feltolka det som står i hans bok, eller vill han poängtera att äldre och etablerade forskares ord väger tyngre än mindre erfarna forskares ord?

Jag är glad över att Kujala tycker att min avhandling är "synnerligen bra". Det samma kan man säga om hans bok. Diskussionen är för min del avslutad.

Christer Kuvaja

FRÅN FÄLTET

Historiska samfundet i Åbo 2001

Samfundets årsmöte hölls den 8 februari 2001. Närvarande var 8 personer. Årsmötet valde följande styrelse för år 2001: Ordförande FD Christer Kuvaja, viceordförande professor Åsa Ringbom, styrelsemedlemmar fil.stud. Marika Kivinen och FM Benedict Sandelin, revisorer FL John Hackman och FL Johan Nikula. Som sekreterare har fungerat FM Benedict Sandelin och som kassör FL Laura Hollsten. Samfundet hade vid utgången av år 2001 sammanlagt 46 medlemmar. Medlemsavgiften för år 2001 bestämdes till 60 mark.

Samfundet har under året haft följande verksamhet:

- 8.2. Professor Peter Aronsson från Växjö universitet höll ett föredrag med rubriken *Regionernas roll för rikets utveckling och kunskapsökande*. Föredraget åhördes av 8 personer.
- 12.3. FD Sven-Erik Klinkmann höll ett föredrag om den amerikanska populär- och ungdomskulturen – *Elvis Presley och begreppet coolness i femtiotalets USA*. Föredraget åhördes av 9 personer.
- 9.4. FD Leon Jespersen från Danmark behandlade i sitt föredrag statsmakt och finanser i den tidigmoderna danska monarkin. Föredraget hade rubriken, *Glistrup-effekt i Danmark på 1500- och 1600-talet? Bördor på utlänningar och på borgare i det tidigmoderna Danmark – samfund, statsfinanser och skatter*. 10 åhörare bevistade föredraget.
- 20.4. Historiska samfundet ordnade tillsammans med historiska institutonen en exkursion till Tammerfors konstmuseum där en omfattande utställning om Inkakulturen pågick under våren. Intresset var lamt.
- 8.10. FM Benedict Sandelin höll ett föredrag om den tidiga organiserade idrotten i Åbo ur ett lokal- och kulturhistoriskt perspektiv. Föredraget åhördes av 11 personer.
- 12.11. Docent Lars Westerlund höll ett föredrag som anknöt till hans färskaste bok om politisk kultur och förvaltning i Egentliga Finland

under autonomin. Föredraget, *Norr- och Söderfinne, Åbolandet, Västra Finland, Sydvästfinland, Egentliga Finland -landskapets identiteter under 700 år*, åhördes av 17 personer.

- 10.12. FD Kaj Sandberg, som under hösten disputerade vid historiska institutionen med en avhandling om det republikanska Roms legislativa praxis, höll ett föredrag med rubriken, *Bröd och vatten. Miljonstaden Roms försörjning under kejsartiden*. Föredraget åhördes av 10 personer.

Christer Kuvaja & Benedict Sandelin

Historiska föreningen r.f. 2001

Historiska föreningens verksamhet har under det åttiosjunde verksamhetsåret år 2001 fortgått enligt tidigare riktlinjer. *Historisk Tidskrift för Finland* utkom med sin åttiosjätte årgång. Föreningen har under året sammankommit till två möten och åtta föredragnings- och diskussionsaftnar. Styrelsen har sammankommit sex gånger. Deltagarantalet vid föreningens möten och program har varierat mellan 13 och 40 personer med ett medeltal på 23 personer (27 personer föregående år). Föreningens möteslokal har varit Vetenskapernas hus i Kronohagen. Under året har följande program anordnats:

- 1.2 Föredragsafton på Vetenskapernas hus, prof. Peter Aronsson, *Makten över minnet. Författare och historiker i kamp och samverkan: exemplen Vilhelm Moberg och Elin Wägner*. (13 personer)
- 10.2 Programblock vid De II Finska historiedagarna i Lahtis, *Litteraturen som instrument i nationsbygget*, i samarbete med Historiska samfundet i Åbo och Svenska litteratursällskapet i Finland. Föredrag av fil. mag. Henrika Tandefelt, prof. Pertti Lassila, prof. Clas Zilliacus och fil. lic. Henry Rask. Paneldebatt under ledning av docent Henrik Meinander. (40 personer)
- 16.2 Seminarium på Vetenskapernas hus, *Återkomst eller förnyelse?* Paneldiskussion kring konservatismen som historiskt och samhälleligt fenomen i Sverige och Finland. Paneldeltagare: prof. Matti Klinge, docent Vesa Vares, publicist Anders Björns-son, fil. dr Nils Erik Forsgård, chefredaktör Erik Wahlström och kulturredaktör Erik Wallrup. (35 personer)

- 28.3 Programafton på Vetenskapernas hus kring historiprojektet *Tre historiska scener. Sveaborg, Senatstorget och Järnvägstorget*. Hum. kand. Eva Ahl, fil. stud. Aapo Roselius och fil. stud. Pia Österman presenterade projektet som genomfördes i samband med Helsingfors kulturstadsår och 450-årsjubileum. (29 personer)
- 17.4 Föredragsafton på Vetenskapernas hus, fil. dr Cecilia af Forselles-Riska, *Carl Enckell – från industri till utrikespolitik*. (22 personer)
- 19.9 Programafton kring *Teknik och historia*. Besök på Kraftverksmuseet. Presentation av forskare Jari Harju, *Gammelstaden och den tidiga industrin i Finland*. (15 personer)
- 23.10 Föredragsafton på Vetenskapernas hus kring temat *Huvudstadens nya historia*. Föredrag av docent Laura Kolbe under rubriken *Att utforska huvudstaden* samt av docent Panu Pulma, *Där utvecklingen drar fram – om otrevliga saker i en bok om huvudstadens framsteg*. (15 personer)
- 28.11 Föredragsafton på Vetenskapernas hus, fil. mag. Sofia Gustafsson, *Svenskt järn i sydliga vatten. Järnexport från Sverige till Portugal i slutet av 1700-talet*. (14 personer)

Föreningens medlemsantal var vid verksamhetsårets utgång 237 aktiva och 204 understödande medlemmar. Totalt 441 medlemmar (431 föregående år).

Föreningens intäkter i form av medlemsavgifter har i sin helhet överförts till *Historisk Tidskrift för Finland*, utgörande medlemmarnas prenumerationsavgifter. Kostnaderna för föreningens ordinarie verksamhet (möteskostnader, kontorsutgifter och representation) har täckts av de frivilliga stödavgifter de aktiva medlemmarna erlagt i samband med medlemsavgiften.

Föreningens styrelse har haft följande sammansättning: ordförande fil. lic. Henry Rask, viceordförande fil. dr Alexandra Ramsay, sekreterare fil. mag. Peter Stadius, ekonom fil. stud., studentmerkonom Lars Karhunen, ledamot fil. lic. Annette Forsén, ledamot fil. mag. Mikael Nyholm, ledamot fil. mag. Kristina Ranki.

Ur *Fonden till Gunnar Mickwitz minne* utdelades det tionde Gunnar Mickwitz-priset till en ung forskare ur föreningens led. Årets pris tillföll fil. mag. Sofia Gustafsson för hennes examensavhandling *Järnets resa söderut. Stockholms järnvaruexport till Porto åren 1780–1800*. Priset utdelades 5.11 av rektor Kari Raivio vid en ceremoni i Helsingfors universitet.

Genom en donation av professor emeritus Gösta Mickwitz kunde föreningen inrätta en ny fond, *Bröderna Gösta och Gunnar Mickwitz fond för historisk och ekonomisk historisk vetenskap*. Enligt donators önskemål har en kommitté tillsatts för att utarbeta förslag till användning av fondens medel.

Som medlem av Vetenskapliga Samfundens Delegation har föreningen

under året haft tillgång till arbetsbord med ADB-utrustning i Vetenskapernas hus vid Kyrkogatan 6, 00170 Helsingfors.

Historiska föreningen utger *Historisk Tidskrift för Finland*. Den åttiosjätte årgången omfattade fyra nummer om sammanlagt 626 sidor (560 år 2000). Innehållet fördelade sig på 16 uppsatser, 6 översikter och meddelanden, två diskussionsinlägg, en forskarprofil, samt 9 rapporter från fältet. (17 uppsatser, två översikter och meddelanden, ett diskussionsinlägg och 8 rapporter från fältet år 2000). Sammanlagt medverkade 49 forskare i årgången med ett eller flera bidrag (47 år 2000); 17 bidrag var översatta från finskan (17 år 2000). Tidskriftens redaktion har bestått av ansvarige redaktören docent Lars-Folke Landgrén och redaktionssekreteraren fil. mag. Stefan Nygård. Tidskriftens skattmästare har varit hum.kand., studentmerkonom Lars Karhunen.

Utgivningen har främst finansierats genom anslag av Finlands Akademi, Svenska litteratursällskapet i Finland, Expertkommittén för översättning av finsk facklitteratur till svenska, samt prenumerations- och medlemsavgifter. Tidskriftens redaktion finns på historiska institutionen vid Helsingfors universitet.

Kim Björklund

Större gåvor och depositioner till Handskriftsavdelningen och bildsamlingarna vid Åbo Akademis bibliotek under år 2001

Privatpersoner

- Aaltonen, Else*, Pyhärinta: fotografier
Ahlbäck, Tore, Åbo: Ragna Ahlbäcks manuskript, forskningsmaterial m.m.
Engblom, Nora, Åbo: fotografier från Svenska Bildningens Vänner i Åbo
Enkvist, Nils Erik, Helsingfors: tillägg till egen samling
Ericsson, Christoffer H., Helsingfors: Ernst Gustav Julius Thitz brevkonceptbok
Grönblom, Rolf, dödsbo, Helsingfors: diasamling med bilder från bl.a Indien, Egypten, Etiopien
Forssell, Tryggve, Åbo: tillägg till Karl-Erik Forssells samling
Haartman, Brita von, Helsingfors: brev, biografica, släktutredningar rörande släkten Fortelius
Hamberg, Lars, Helsingfors: tillägg till egen samling
Hellberg, Håkan o. Marita, Esbo: Verner Söderströms brev, manuskript, predikningar etc.
Hoffman, Christian, Åbo: tillägg till Willy Baers samling
Huldén, Karl-Johan, dödsbo, Åbo: fotoalbum, tillägg till J.J. Huldéns samling
Huldén, Lars, Helsingfors: tillägg till egen samling
Koponen, Brita, Kuopio: grafik, teckningar, oljemålning
Lindholm, Doris, Helsingfors: tillägg till Otto Bruuns samling
Mustelin, Olof, dödsbo, Åbo: tillägg till OMs samling
Pensar, Anita, Åbo: fotografier, postkort
Portin, Göran, Grankulla: material om Petter och Oskar Portin
Reuterswärd, Michaëla, Solna, Sverige: tillägg till Göran Topelius samling (dagböcker)
Selroos, Birger, dödsbo, Karis: BS' tal, predikningar m.m.
Sundström-Söderholm, Gunlög, dödsbo, Helsingfors: fotografier, vykortsalbum m.m.
Wrede, Petra, Pargas: fotografier

Föreningar

- Tillägg till *släktföreningen af Hällströms* arkiv
 Tillägg till *Svenska Klubben i Åbo r.f.s* arkiv
Svensk Finlands specialpedagogiska förening r.f.s arkiv

Finländsk historisk litteratur 2000 i bibliografiskt urval

KIRSTI ANTIN

Bibliografier och arkivförteckningar

Brummer-Korvenkontio, Markus, *Lapsuuden kirjat Suomessa 1799–1899 = Barndomens böcker i Finland 1799–1899 = Children's books in Finland 1799–1899*. – Helsinki, 2000. – xxxviii, 686 s. – (Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja ; 66).

Hirvonen, Maija, *Salanimet ja nimimerkit* [Pseudonymer och signaturer]. – Helsinki, 2000. – 910 s. – (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjaston julkaisuja ; nro 16).

Kari Selénin kirjallista tuotantoa [Kari Seléns litterära produktion]. // *Snellmanin ja Mannerheimin välissä : kirjoituksia sodasta, rauhasta ja isänmaan historiasta*. 2000, s. 271–276.

Koillinen, Perttu, *Vakka-Suomen bibliografia 1900–1999* [Bibliografi över Egentliga Finland 1900–1999]. – Raisio, 2000. – 153 s.

Laine, Tuija, *Englantilaisperäinen hartauskirjallisuus Suomessa Ruotsin vallan aikana : bibliografia = English devotional literature in Finland during the Swedish era : bibliography*. – Helsinki, 2000. – 189 s. – (SKS ; 778).

Mattila, Ulla-Maija, *Bibliography of Finnish population research 1999*. // *Yearbook of population research in Finland*. 36 (2000), s. 198–213.

Suomen kansallissilmografia. 9 : 1981–1985 : vuosien 1981–1985 suomalaiset kokoillan elokuvat [Finlands nationalfilmografi. 9 : 1981–1985 : finländska helaftonsfilmer från åren 1981–1985] / [utg.: Suomen elokuvaarkisto ; [redaktionsrådet: Sakari Toiviainen ... et al.]. – Helsinki, 2000. – 628 s.

Turunen, Terttu, *Yrjö Kaukiaisen julkaisutoiminta ja radio-ohjelmia* [Yrjö Kaukaiens publikationsverksamhet och radioprogram]. // *Keulakuvia ja peränpitäjiä : vanhan ja uuden yhteiskunnan rajalla*. 2000, s. 369–388.

Böcker, fristående publikationer och uppsatser

Aarnio, Jouni, Vanhat kartat kruununmetsien historian tutkimuksessa. // *HAik.* 98 (2000), s. 128–133. – Abstract: The role of old maps in historical research into Crown forests.

Abo – Suomen metropoli : 1600-luku Turussa [Abo – Finland's metropol : 1600-talet i Åbo] / red. Simo Tuomola. – Turku, 2000. – 127 s. – Osa 2, Turku-sarja.

Ahlström, Christian, *Viestejä syvyyksien sylistä*. – Ökad och kompl. uppl. – Håmeenlinna, 2000. – 175 s. – Orig.:s titel: *Sjunkna skepp*. – Utk. tidigare med titeln: *Syvyyksien sylistä*.

Ahonen, Sirkka, Historiakulttuuri yhteisön muistin rakentajana. // *Haik.* 98 (2000), s. 305–311. – Abstract: History as the builder of collective memory.

Ahtokari, Reijo, *Salat ja valat : vapaamuurarit suomalaisessa yhteiskunnassa ja julkisuudessa 1756–1996*. – Helsinki, 2000. – 389 s. (BH ; 54). – Resumé: "Hemligheterna och ederna" : frimurarna i det finska samhället och i offentligheten 1756–1996. – Summary: Secrets and oaths : freemasonry in Finnish society and public record 1756–1996. – Zusammenfassung: Geheimnis und Gelöbnis : die Freimaurer in der finnischen Gesellschaft und in der Öffentlichkeit 1756–1996.

Aitamurto, Arno, *Urho Kekkonen vasemmalta nähtynä* [Urho Kekkonen sedd från vänster]. – Kuopio, 2000. – 38 s. – (Arkistojulkaisu / Snellman-instituutti; 2/2000).

Ala, Juha, Historiallisten prosessien dynamiikka ja psykohistoria // *HAik.* 98 (2000), s. 142–151. – Abstract: Psychohistory and the dynamics of historical processes.

Alenius, Ele, *Salatut tiet : muistelmat* [Dolda vägar : memoarer]. – Helsinki, 2000. – 378 s.

Alenius, Kari, Virolaisten Suomi-kuva 1800-luvulta toiseen maailmansotaan. // *Faravid.* 24 (2000), s. 105–121. – Summary: The image of Finland in the eyes of the Estonians from the 19th century to the Second World War.

Alexis Stenvall – A. Kivi : *asiakirjoja arkistoista* [Alexis Stenvall – A. Kivi : urkunder ur arkiven] / saml. av Hannes Sihvo. – Nurmijärvi, 2000. – 142 s.

Alitalo, Ilkka, Puutiaisesta savusiikaan : vuosisata suomalaista eläinlääketiedettä // *Hippokrates.* 17 (2000), s. 83–101. – Summary: Ticks and whitefish : a century of Finnish veterinary medicine.

Allardt, Erik, Yhteiskuntatieteet [Samhällsvetenskaperna]. // *Suomen tieteen historia.* 2 : Humanistiset ja yhteiskuntatieteet. Porvoo, 2000, s. 477–535.

Antila, Kimmo & Nenonen, Marko, Relief works, the World Bank and private business : building highways in Finland. // *SEHR.* 48 (2000) : 2, s. 47–71. – Abstract.

Arffman, Kaarlo, Katolisesta lähetyalueesta Ruotsin luterilaisen kirkon osaksi : keskiaika ja uskonpuhdistus [Från katolskt missionsområde till en del av Sveriges lutherska kyrka : medeltiden och reformationen]. // *Kristinuskon historia* 2000. [3] : *Kristinuskon Suomessa*. 2000, s. 8–51.

Arffman, Kaarlo, Luterilaisuuden vakiintumisesta Ruotsin vallan loppuun : puhasoppisuuden ja valistuksen aika [Från lutherdomens stabilisering till svenska väldets slut : ortodoxins och upplysningens tid]. // *Kristinuskon historia* 2000. [3] : *Kristinuskon Suomessa*. 2000, s. 52–97.

Beaivi mánát : saamelaisten juuret ja nykyaika [Samernas rötter och nutid] / red. Irja Seurujärvi-Kari. – Helsinki, 2000. – 285 s. – (Tietolipas ; 164).

Bergholm, Tapio, *Kovaa peliä kuljetusalalla : kuljetusalan ammatityhdistystoiminta vuosina 1960–1990* [Högt spel inom transportbranschen : transportbranschens fackföreningsverksamhet 1960–1990]. – Helsinki, 2000. – 624 s.

Bergholm, Tapio, Satamatyöläiset etsivät liittolaisia [Hamnarbetarna söker bundsförvanter]. // *Keulakuvia ja peränpitäjiä : vanhan ja uuden yhteiskunnan rajalla*. 2000, s. 311–330.

Beyond the mainstream : the emergence of religious pluralism in Finland, Estonia and Russia / edited by Jeffrey Kaplan. – Helsinki, 2000. – 386 s. – (SH ; 63).

Björn, Ismo, *Kaikki irti metsästä : metsän käyttö ja muutos taigan reunalla itäisimmässä Suomessa erätaloudesta vuoteen 2000*. – Helsinki, 1999. – 268 s. – (BH ; 49). – Summary: Capitalizing on the forest : use, users and change in the forest in the wilderness economy on the edge of the taiga in Eastern Finland through the year 2000.

Björn, Ismo, Takeover : the environmental history of the coniferous forest. // *SJH*. 25 (2000) : 4, s. 281–296.

Carlson, Tom, *Partier och kandidater på väljarmarknaden : studier i finländsk politisk reklam*. – Åbo, 2000. – 219 s. – Summary: Parties and candidates in the electoral market : studies of Finnish political advertising.

Degerman, Henrik, Från Vinnitsa till Tours : den finska ätten Stålhanas sista öden. // *HLS*. 75 (2000), s. 365–372. (SSLF; nr 624).

Eilola, Jari, Paholaisen rakastajattaret [Djävulens älskarinnor]. // *Rikos historiassa*. 2000 (JHA ; vol. 5), s. 181–228.

Ekhholm, Kai, *Kielletyt kirjat 1944–1946 : yleisten kirjastojen kirja-poistot vuosina 1944–1946*. – Jyväskylä, 2000. – 300 s. – Abstract: The banned books of 1944–1946 : books withdrawn from public libraries in 1944–1946. – Résumé.

Elfvengren, Eero, *Laajasta johtoosikunnasta Mannerheimin yleisöosikunnaksi : yleisöosikunnan organisaatio vuosina 1925–1939*. – Helsinki, 2000. – 214 s. – (Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian laitoksen julkaisusarja. 1 ; n:o 3). – Summary: From an enlarged command echelon to the general staff of Mannerheim : the organization of the general staff of Finland during 1925–1939.

Elo maa, Hanna, På jakt efter en idyll: Oskar Hultman och byggan-
det av finlandssvenskheten. // *HTF*. 85 (2000), s. 309–331

Elo ranta, Jari, Harmaa alue: puolustuslaitoksen luominen, talou-
delliset väärinkäytökset ja intressiverkostot itsenäisen Suomen alkuvuosina
[En grå zon: skapandet av försvarsväsendet, ekonomiska missbruk och in-
tressenätverk under de första åren av Finlands självständighet]. // *Rikos histo-
riassa*. 2000 (JHA; vol. 5), s. 321–369.

Eng man, Max, Farbror Antti och finnarna i Alexandrovsk. // *HTF*.
85 (2000), s. 371–407.

Eng man, Max, Finländare i Moskva, Odessa, Kazan och Baku. //
HTF. 85 (2000), s. 440–465.

Eng man, Max, Legionärer och jägare: skapandet av en nationell
officerskår i mellankrigstidens nya stater. // *Snellmanin ja Mannerheimin väl-
issä: kirjoituksia sodasta, rauhasta ja isänmaan historiasta*. 2000, s. 29–55.

Eng man, Max, Pigutvandringen från Finland till Danmark och söd-
ra Sverige vid förra sekelskiftet. // *Scandia*. 66 (2000): 1, s. 91–118, 183. –
Summary: Emigration of maidservants from Finland to Denmark and south-
ern Sweden around 1900.

Eriksson, Lars D., Finländsk "rättsrealism"? : realism på ett liter
annat sätt. // *Jäljillä: kirjoituksia historian ongelmista*. 1. 2000, s. 377–391.

Fagerlund, Bengt & Laamanen, Pentti, *Mannerheim-
ristin ritarit: miehet ja aseet* [Riddarna av Mannerheim-korset: männen och
vapnen]. – Helsinki, 2000. – 335 s.

Fagerlund, Rainer & Villstrand, Nils-Erik &
Jern, Kurt, *Kuninkaita ja alamaisia: Suomen historia 1523–1809*. –
[Espoo], 2000. – 448 s. – Orig.:s titel: *Finlands historia*. II.

Fell man, Susanna, Affärsmäns utländska studieresor 1880–1939.
// *Keulakuvia ja peränpitäjiä: vanhan ja uuden yhteiskunnan rajalla*. 2000,
s. 251–268.

Fell man, Susanna, *Uppkomsten av en direktörsprofession: industri-
ledarnas utbildning och karriär i Finland 1900–1975*. – Hfors, 2000. – (Bi-
drag till kännedom av Finlands natur och folk; 155). – Summary: The emer-
gence of a managerial profession: the educational and career background of
industrial managers in Finland 1900–1975.

Finland i krig. Andra delen: 1940–1944 / [författare: Kai Brunila ... et
al.]; [redaktör: Henrik Ekberg]. – Esbo, 2000. – 283 s.

Flink, Toivo, *Maaorjuuden ja vallankumouksen puristuksessa: Inke-
rin ja Pietarin suomalaisten sivistys-, kulttuuri- ja isetuntopyrkimyksiä vuosina
1861–1917*. – Turku, 2000. – 456 s. – (Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C.
Scripta lingua Fennica edita; 150). – Summary: In clutches of serfdom and
revolution. – Rezjume: V tiskah krepostnogo prava i revolúcii.

Forsgård, Nils Erik, Tattarmossmysteriet: kring motupplys-
ningens idéhistoria i 1930-talets Finland. // *HTF*. 85 (2000), s. 466–486.

Fält, Olavi K., Lehdistö globalistumisen välittäjänä 1850-luvulta

1990-luvulle. // *Faravid.* 24 (2000), s. 141–153. – Summary: The press as a medium of globalisation from the 1850s to the 1990s.

Gardberg, C. J. & Heininen, Simo & Welin, P. O., *Ecclesia Aboensis : Turun tuomiokirkko 1300–2000* [Åbo domkyrka 1300–2000]. – Helsinki, 2000. – 522 s.

Gardberg, C. J. & Heininen, Simo & Welin, P. O., *Nationalhelgedomen : Åbo domkyrka 1300–2000*. – Helsingfors, 2000. – 384 s. – Orig.:s titel: *Kansallispyhäkkö : Turun tuomiokirkko 1300–2000*. – English summary: *Turku Cathedral*.

Gardberg, C. J., *Gamla staden i Borgå : bebyggelse och sociala miljöer intill mitten av 1800-talet*. – Helsingfors, 2000. – 174 s. – (SSLF ; nr 625)

Gender and vocation : women, religion and social change in the Nordic Countries 1830–1940 / Pirjo Markkola (ed.). – Helsinki, 2000. – 245 s. – (SH ; 64)

Grönqvist, Marianne, *Glädjeflickor och bordeller : den reglementerade prostitutionen i Åbo kring sekelskiftet 1900*. // *HLS.* 75 (2000), s. 283–332. (SSLF ; nr 624).

Haimi, Olavi, *Yhteiskuntasuunnittelun pitkä marssi : suomalaisen sosiaalipoliittisen suunnittelun kehitys : tapaus kuntien valtiosuus uudistus*. – Helsinki, 2000. – 318 s. – (Tutkimuksia / Helsingin yliopisto, sosiaalipoliittikan laitos ; 2/2000). – Sammandrag: Samhällsplaneringens långmarsch : utvecklingen av den finländska socialpolitiska planeringen : fallstudie kommunernas statsandelsreform. – Abstract: Planning through the ages : the development of social policy planning in Finland : a case study of the reform in central government grant for local authorities.

Hakala, Pertti, Snellman och kvinnorna. // *Snellmanin ja Mannerheimin välissä : kirjoituksia sodasta, rauhasta ja isänmaan historiasta*. 2000, s. 241–256.

Harle, Vilho & Moisio, Sami, *Missä on Suomi? : kansallisen identiteettipoliittikan historia ja geopolitiikka* [Var är Finland? : den nationella identitetspolitikens historia och geopolitik]. – Tampere, 2000. – 304 s.

Heikkilä, Juhana, *Suomi suurvaltablokkien välisellä vyöhykkeellä : vuosi 1955 Suomen kansainvälisen aseman kehityksen taitekohtana* [Finland i zonen mellan stormaktblocken : året 1955 som vändpunkt för utvecklingen av Finlands internationella ställning]. // *Ajankohta : poliittisen historian vuosikirja*. 2000, s. 160–195.

Heikkilä, Markku, *Teologia* [Teologin]. // *Suomen tieteen historia*. 2 : Humanistiset ja yhteiskuntatieteet. 2000, s. 17–63.

Heikkilä, Tuomas, *Alexander Cannelin, suomenkielisen menrenkulluoperuksen tuntematon uranuurtaja* [Alexander Cannelin, en okänd banbrytare inom den finskspråkiga sjöfartundervisningen]. // *Keulakuvia ja peränpitäjiä : vanhan ja uuden yhteiskunnan rajalla*. 2000, s. 21–38.

Heikkinen, Sakari, *Papper ut i världen : Finska pappersbruksföre-*

ningen – *Finnpap 1918–1996*. – Helsingfors, 2000. – 528 s. – Orig.:s titel: *Paperia maailmalle*.

Heino, Iris, *Hinnalla hengen ja veren : suomalaisten vapaaehtoisten sotaturmat Virossa vuonna 1919*. – Helsinki, 2000. – 93 s. – (Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja ; 16). – English summary: The personal losses of the Finnish expeditionary force in Estonia, 1919.

Heinonen, Visa, Kolme ”mainosmestaria” ja modernin mainonnan alku Suomessa [Tre ”reklamästare” och den moderna reklamens början i Finland]. // *Keulakuvia ja peränpitäjiä : vanhan ja uuden yhteiskunnan rajalla*. 2000, s. 331–346.

Helminen, Soili, Työväenkustantajan vaaran vuodet : Kustannusosaakeyhtiö Tammen asema sodanjälkeisessä kustannuskentässä vuosina 1944–1948 [Arbetsförläggares farliga år : Förlagsaktiebolaget Tamms läge på det efterkrigstida förläggarfältet åren 1944–1948]. // *Ajankohta : poliittisen historian vuosikirja*. 2000, s. 102–128.

Helo, Arto, Lyhyt oppimäärä republikanismista. // *HAik*. 98 (2000), s. 56–60. – Abstract: A short course on republicanism.

Hentilä, Marjaliisa, Kansannaisen tie marthakonsulentiksi [En allmogekvinnas väg till marthakonsulent]. // *Keulakuvia ja peränpitäjiä : vanhan ja uuden yhteiskunnan rajalla*. 2000, s. 181–196.

Hentilä, Seppo, Derkut ja ’me’ : Suomea ja suomalaisia koskevasta aineistosta entisen DDR:n arkistoissa [DDR och ’vi’ : om materialet rörande Finland och finländare i arkiven i det förra DDR]. // *Järljellä : kirjoituksia historian ongelmista*. 1. 2000, s. 301–326.

Hentilä, Seppo, *Poliittisen historian opiskelijan opas* [Vägledare för studeranden av politisk historia]. – Helsinki, 2000. – 166 s.

Hentilä, Seppo, Säätyjen vallasta kansan valtaan. // *Suomen eduskunta : kansanvaltaa eilisestä huomiseen*. 2000, s. 9–45. – Också på följande språk:

Från ständernas envælde till folkvälde. // *Finlands riksdag : folkets röst förr och nu*. 2000, s. 9–45.

From the power of estates to the power of the people. // *The Parliament of Finland : the voice of the people past, present and future*. 2000, s. 9–45.

Von der Ständemacht zur Volksmacht. // *Das finnische Parlament : Demokratie gestern, heute und morgen*. 2000, s. 9–45.

Du pouvoir des états au pouvoir du peuple. // *Le parlement de Finlande : de la démocratie hier et aujourd’hui*. 2000, s. 9–45.

Del poder de los Estados al poder del pueblo. // *El Parlamento finlandés : la democracia, ayer, hoy y mañana*. 2000, s. 9–45.

Herdaminne för Ingermanland. II : De finska och svenska församlingarna och deras prästerskap 1704–1940 / Georg Luther. – Helsingfors, 2000. – 620 s. – (SSLF ; nr 620). – Deutsches Referat.

Herlin, Ilkka, Kulttuurintutkimus [Kulturforskningen]. // *Suomen tieteen historia*. 2 : Humanistiset ja yhteiskuntatieteet. 2000, s. 140–175.

Herranen, Timo, Metropolin tuskallinen kasvu : ympäristö ja yhteisö eurooppalaisessa suurkaupungissa 1800–1914. // *HAik*. 98 (2000), s. 23–33. – Abstract: The painful growth of a metropolis : environment and community in a European metropolis 1800–1914.

The history of Finnish economic thought 1809–1917 / by Sakari Heikkinen ... [et al.]. – Helsinki, 2000. – 249 s. – (The history of learning and science in Finland 1828–1918 ; 17 a).

The history of linguistics in the Nordic countries / Even Hovdhaugen, Fred Karlsson, Carol Henriksen, Bengt Sigurd. – Helsinki, 2000. – 672 s.

Honkala, Antti, *Mikkolanmäki-Uittamo-Ruohonpää : siamilaistykkipatterit Turussa : Turun ilmatorjunta talvi- ja jatkosodan aikana* [De siamesiska kanonbatterierna i Åbo : lufvärnet i Åbo under vinter- och fortsättningskriget]. – Turku, 2000. – 439 s.

Horjutettu tasapaino ja kadotettu harmonia : maaseutuyhteisö, ympäristö ja muutos [Undergrävd balans och förlorad harmoni : landsbygdssamfund, miljö och förändring] / red. Kimmo Jalonen. – Turku, 2000. – 193 s. – (Julkaisuja / Turun yliopisto, historian laitos ; 57).

Huhtamies, Mikko, Dyra knektersättare : avlöning av legokarlar under svensk stormaktstid. // *HTF*. 85 (2000), s. 141–154.

Huldén, Lena, Berättelsen om Malin Jöransdotter : ett barnamordsfall i 1600-talets Pälkjärvi. // *HTF*. 85 (2000), s. 410–425.

Huttula, Tapio, *Nauloilla laadittu laki : työväentalojen sulkemiset 1929–1932*. – Helsinki, 2000. – 443 s. – (BH ; 55). – Summary: A law nailed down with force : the shutting down of labour halls in 1929–1932.

Hyvärinen, Pekka, *Suomen mies : Urho Kekkosen elämä* [En finländsk man : Urho Kekkonens liv] / expert: Hannu Rautkallio. – Helsinki, 2000. – 377 s.

Hårdstedt, Martin, Finska kriget 1808–09 och dess förutsättningar : nya perspektiv på en vattendelare i svensk-finsk historia. // *Historisk tidskrift*. – Stockholm. 2000 : 4, s. 587–608. – Summary: The Finnish War 1808–09 : new perspectives on a watershed in Swedish-Finnish history.

Hämeen käräjät. I : Hämmäläiset harjastukat ; Suomi ja Häme, Häme ja Satakunta ; Hämeen ristiretki ; Häme ja Kivi [Ting i Tavastland. I : De tavastländska borsthåriga ; Finland och Tavastland, Tavastland och Satakunta ; korståget i Tavastland ; Tavastland och Kivi] / red. Jukka Peltovirta. – Hämeenlinna, 2000. – 310 s. – På titelblad också: Hämeen ristiretki 750 vuotta 1999 [Korståget i Tavastland 750 år 1999].

Hämeenlinnan ensimmäinen rippikirja vuosilta 1678–1690 = Tavastehus första kommunionbok för åren 1678–1690 / toimittaja = redaktör: Ahti Laine. – Hämeenlinna, 2000. – 87 s. – (Hämeenlinnan sukututkimusseuran julkaisuja ; no 2).

Hämäläinen, Johanna, Pirtukuninkaan viimeinen matka : kielolakirikollisuuden ulottuvuudet 1920-luvun Suomessa [Spritkungens sista

färd : dimensioner i förbudslagskriminalitet i Finland på 1920-talet]. // *Rikos historiassa*. 2000 (JHA ; vol. 5), s. 371–404.

Hölsä, Martti, *Itäkarjalaisopettajia Suomessa jatkosodan aikana : Itä-Karjalan sotilashallintoosikunnan opettajaleiri 1941–1944* [Östskarelska lärare i Finland under fortsättningskriget : militärförvaltningsstabens i Östskarelen lärarläger 1941–1944]. – Helsinki, 2000. – 179 s. – (Opetus-, kasvatus- ja koulutusalojen säätiö – Okka-säätiön julkaisuja).

Inkinen, Kai, *Diffuusio ja fuusio : osuuskauppainnovaation levinneisyys ja sen dynamiikka 1901–1998 : alueellisesti tulostuva näkökulma suomalaisen osuuskauppatoiminnan kehitykseen ja sisällön muutokseen*. – Helsinki, 2000. – 558 s. – (Acta Universitatis oeconomicae Helsingiensis. A ; 181). – Summary: Consumer cooperative societies in Finland : diffusion of an innovation and its dynamics 1901–1998.

Jacob Tegengren : poet, arkeolog, ornitolog... / [redaktörer: Kjell Herberts och Tatiana Sundgren]. – Vasa, 2000. – 141 s. – (Skrifter utgivna av Svensk-österbottenska samfundet ; nr 62). – (Österbotten ; 2000).

Jalagin, Seija, Kovaa maata : suomalaiset lähetystyöntekijät 1900-luvun alun Japanissa. // *Faravid*. 24 (2000), s. 123–139. – Summary: "Soil hard to culture" : Finnish missionaries in early 20th century Japan.

Jalava, Mauri A., Pehr Kalm, first contact (1749–1750). // *Journal of Finnish studies*. Toronto. 4 (2000) : 1, s. 4–16.

Jalonen, Timo, Varsinais-Suomen linja-autoliikenteen alkuvaiheet [Busstrafikens första skeden i Egentliga Finland]. // *Sata lasissa*. 2000 (THA ; 54), s. 59–70.

Jansson, Torkel, Två stater, en kultur : Sverige och Finland efter 1809. // *Historisk tidskrift*. – Stockholm, 2000 : 4, s. 677–699. – Summary: Two states, one culture : Sweden and Finland after 1809.

Jensen-Eriksen, Niklas, Väliirauhan väliinpuotoajat : Suomessa asuneet saksalaiset Valpon varjossa 1944–1947 [Förlorarna i preliminärfreden : de i Finland boende tyskarna i skuggan av Valpo 1944–1947]. // "Serakkain kotipolku" : Erkki Kouri ja yleinen historia. 2000, s. 333–354.

Johansson, Anette, För den stora fosterländska sakens skull : lärarinnekall och förlovning i Minna Forss' memoarer. // *HTF*. 85 (2000), s. 265–284.

Jokiaho, Mika, Suvun, perheen ja kotitalouden kunnian tähden : seksuaalisuus ja sivilisoituminen uuden ajan alussa Pohjanmaalla (1540–1690) [För släktens, familjens och hushållets ära : sexualitet och civilisering i Österbotten i början av nya tiden (1540–1690)]. // *Rikos historiassa*. 2000 (JHA ; vol. 5), s. 117–179.

Jokipii, Mauno, Hämeen ristiretki [Korståget till Tavastland]. // *Hämeen käräjät*. I. 2000, s. 232–279.

Jokipii, Mauno, Suomalaisen SS-pataljoonan yhdystoimisto ja Waffen-SS:n sotasensuuri Berliinissä [Den finska SS-bataljonens förbindelsebyrå och Waffen-SS:s krigscensur i Berlin]. // *Snellmannin ja Mannerheimin*

välissä : kirjoituksia sodasta, rauhasta ja isänmaan historiasta. 2000, s. 109–127.

Julkunen, Jaro & Perna, Ville, Tiede, politiikka ja maan etu : sovjetologian ja kehitysmaatutkimuksen mähinnousu Suomen puoluettomuuspolitiikan katveessa [Vetenskap, politik och landets fördel : sovjetologins och u-landforskningens landsstgning i skuggan av den finländska neutralitetspolitiken]. // *Jäljillä : kirjoituksia historian ongelmista.* 2. 2000, s. 61–89.

Junila, Marianne, *Kotirintaman aseveljeyttä : suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkainelo Pohjois-Suomessa 1941–1944.* – Helsinki, 2000. – 385 s. – (BH ; 61). – Zusammenfassung: Das Zusammenleben der finnischen Zivilbevölkerung und der deutschen Truppen in Nordfinnland in den Jahren 1941–1944. – Summary: Coexistence between the Finnish civilian population and the German troops in Northern Finland in 1941–1944.

Jussila, Osmo & Hentilä, Seppo & Nevakivi, Jukka, *Finlands politiska historia 1809–1999.* – 2. omarb. uppl. – Esbo, 2000. – 441 s. – Orig.:s titel: *Suomen poliittinen historia 1809–1999.*

Jutikkala, Eino, Mielipiteiden kirjo juhannuskriisin 1944 aikana [Åsikternas mångfald under midsommarkrisen 1944]. // *Snellmanin ja Mannerheimin välissä : kirjoituksia sodasta, rauhasta ja isänmaan historiasta.* 2000, s. 129–136.

Jäljillä : kirjoituksia historian ongelmista [På spåret : uppsatser om historiens problem] / redaktionsråd: Pauli Kettunen, Auli Kultanen, Timo Soikkainen. – Turku, 2000. – 2 delar (517, 377 s.). – Festskrift för Jorma Kalela på hans 60-årsdag 12.11.2000.

Järvi, Petteri, *Heraldiikka ja historia : heraldisten tunnusten ymmärtäminen sekä niiden käyttö historiantutkimuksessa* [Heraldik och historia : att förstå heraldiska emblem och deras användning i historieforskningen]. – Turku, 2000. – 96 s.

Kaarninen, Mervi & Harjula, Minna & Sipponen, Kauko, *Murros ja mielikuva : Tampereen yliopisto 1960–2000* [Brytning och föreställning : Tammerfors Universitet 1960–2000]. – Tampere, 2000. – 424 s.

Kaitanen, Juha & Salmi, Hannu, "Autohurjastelua – suulliset seuraukset" : autoliikenteen uhka Varsinais-Suomessa 1911–14 ["Därkörning – sorgliga följder" : hotet från biltrafiken i Egentliga Finland 1911–14]. // *Sata lasissa.* 2000 (THA ; 54), s. 37–50.

Kajanti, Caius, *Koskettavia naiskohtaloita Suomen historiasta* [Rörande kvinnoöden ur Finlands historia]. – Hämeenlinna, 2000. – 317 s.

Kakkuri-Knuutila, Marja-Liisa, Eliminaation menetelmä ja päättely parhaaseen selitykseen historiantutkimuksessa [Elimineringsmetoden och slutledning som bästa förklaring i historieforskningen]. // *Jäljillä : kirjoituksia historian ongelmista.* 1. 2000, s. 135–164.

Kalela, Jorma, *Historiantutkimus ja historia* [Historieforskning och historia]. – Helsinki, 2000. – 270 s. – (Hanki ja jää).

Kalela, Jorma, *Yksin vai/ja yhdessä? ajatuksia historiantutkijoiden organisoitumisesta* [Ensam eller/och tillsammans? : tankar om historieforskarnas organisering]. // *Snellmanin ja Mannerheimin välissä : kirjoituksia sodasta, rauhasta ja isänmaan historiasta*. 2000, s. 257–266.

Kallio, Anni, *Räätälimestari yhteisönsä jäsenenä Turussa vuosina 1625–65* [Skräddarmästaren som medlem i sitt samfund i Åbo 1625–65] / red. Petri Karonen. – Jyväskylä, 2000. – 121 s. – (Suomen historian julkaisuja / Jyväskylän yliopisto, historian laitos ; 27).

Kallioinen, Mika, *Kauppias, kaupunki, kruunu : Turun porvari yhteisö ja talouden organisaatio varhaiskeskiajalta 1570-luvulle*. – Helsinki, 2000. – 344 s. – (BH ; 59). – Summary: The merchant, the town and the crown : the burgher community of Turku and economic organization from the early Middle Ages to the 1570's.

Kangas, Urpo & Tiitta, Allan, *Oikeustieteet* [Juridik]. // *Suomen tieteen historia*. 2 : Humanistiset ja yhteiskuntatieteet. 2000, s. 612–661.

Kangaspuro, Markku, *Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta : nationalismi ja suomalaiset punaiset Neuvostoliiton vallankäytössä vuosina 1920–1939* [Sovjet-Karelen kamp för självstyrelse : nationalism och de finländska röda inom maktutövningen i Sovjetunionen 1920–1939]. – Helsinki, 2000. – 402 s. – (BH ; 60). – Summary.

Karjalainen, Tapio, *Puutavarayhtiöiden maanhankinta ja -omistus Pohjois-Suomessa vuosina 1885–1939*. – Oulu, 2000. – 339 s. – (Acta Universitatis Ouluensis. Series B. Humaniora ; 36). – Abstract: Land acquirement and ownership by timber companies in Northern Finland 1885–1939.

Karjalan monet kasvot [Karelen många ansikten] / [förf.: Aarne Ahonen ... et al.]. – Helsinki, 2000. – 352 s.

Karlsson, Birgitta, "God frejd och dramatisk begåvning" : svensk skådespelarutbildning i Finland 1908–1979. // *HLS*. 75 (2000), s. 151–217. (SSLF; nr 625).

Karlsson, Fred, *E. N. Setälä vaarallisilla vesillä : tieteellisen vallankäytön, käyttäytymisen ja perinteen analyysi* [E. N. Setälä på farliga vatten : en analys av en vetenskaplig maktutövning, ett beteende och en tradition]. – Helsinki, 2000. – 309 s. – (SKS ; 765).

Karonen, Petri, "Kunnes kuolema meidät erottaa" : yhteisö ja "suunniteltu" henkirikos Turussa vuonna 1643 ["Tills döden skiljer oss åt" : samfundet och det "planerade" brottet mot liv i Åbo 1643]. // *Rikoshistoriasa*. 2000 (JHA ; vol. 5), s. 55–86.

Karonen, Petri & Lamberg, Juha-Antti & Ojala, Jari, *Yritykset muuttuvat, muuttuuko historiantutkimus?* // *HAik*. 98 (2000), s. 47–55. – Abstract: Businesses are changing, what about historiography?

Kartta historian lähteenä [Kartan som källa i historieforskningen] / Heikki Rantatupa (red.). – Jyväskylä, 2000. – 143 s. – (Julkaisusarja / Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunta; 55).

Katainen, Elina, *Naiset ja suomalainen historiankirjoitus ennen toista maailmansotaa* [Kvinnor och historieskrivning i Finland före andra världskriget]. // *Jäljillä : kirjoituksia historian ongelmista*. 2. 2000, s. 317–315.

Katajisto, Kati, *Vale-Jaakko : suomalainen huijaritarina 1700-luvulta* [Sken-Jaakko : en finsk svindlarberättelse från 1700-talet]. – Helsinki, 2000. – 241 s.

Katermaa, Aino, *Käskystä kaupunki : Hämeenlinnan kaupungin perustaminen 1639*. // *HAik*. 98 (2000), s. 33–46. – Abstract: A town by command: the founding of Hämeenlinna in 1639.

Kekkonen, Urho, *Sanka-rillinen Känä : Urho Kekkonen tie politiikkaan 1921–1939* [Den hjältemodige Känä : Urho Kekkonens väg till politiken 1921–1939] / red. Ari Uino. – Helsinki, 2000. – 397 s.

Kettunen-Hujanen, Eija, *Elämän pakkoraossa vai matkalla vaurauteen? : Savosta, Pohjois-Karjalasta ja Kainuusta 1918–1930 muuttaneiden siirtolaisten sopeutuminen Kanadaan*. – Helsinki, 2000. – 235 s. – (BH; 58). – Summary: A wretched life or a journey to wealth : adaptation of immigrants from Savo, North Karelia and Kainuu to Canada in 1918–1930.

Kettunen-Hujanen, Eija, *A wretched life or a journey to wealth : adaptation of immigrants from Savo, North Karelia and Kainuu to Canada 1918–1930*. // *Journal of Finnish studies*. Toronto. 4 (2000) : 2, s. 49–59.

Keulakuivia ja peränpitäjiä : vanhan ja uuden yhteiskunnan rajalla [Galjonsbilder och akterseglade : på gränsen mellan det gamla och nya samhället] / Riitta Oittinen och Marjatta Rahikainen (red.). – Helsinki, 2000. – 391 s.

Kilkki, Jaana, *Kyläyhteisöstä nukkulalähiöksi : Kontiorannan varuskunta suomalaisen elämäntavan muutoksen kuvastajana* [Från bysamfällighet till sovstad : Kontioranta garnison som återspeglare av förändringen i finländska levnadsvanor]. // *Snellmanin ja Mannerheimin välissä : kirjoituksia sodasta, rauhasta ja isänmaan historiasta*. 2000, s. 137–153.

Kilpeläinen, Hannu, *Valamo – karjalaisten luostari? : luostarin ja yhteiskunnan interaktio maailmansotien välisenä aikana*. – Helsinki, 2000. – 524 s. – ([SKS; 799]). – Summary: Valamo – monastery of the Karelians? : interaction between the monastery and society in the period between the two World Wars.

Kirjeitä mylläriille 1956–1981 [Brev till mjölnaren 1956–1981] / Pekka Lähteenkorva, Jussi Pekkarinen. – Helsinki, 2000. – 541 s.

Kirveennummi, Anna & Räsänen, Riitta, *Suomalainen kylä kuvattuna ja muisteltuna* [En finländsk by i bild och minne]. – Helsinki, 2000. – 283 s. – (SKS; 777).

Kivistö, Markus, *Kasvava katu : autoliikenne ja modernisaatio*

Turussa [Den växande gatan : biltrafik och modernisation i Åbo]. // *Sata lasissa*. 2000 (THA ; 54), s. 91–104.

Klinge, Matti, *Eurooppaa päiväkirjastani 1999–2000* [Europa ur min dagbok 1999–2000]. – Helsinki, 2000. – 303 s.

Klinge, Matti, Genealogia, verkostot, sukulaisuuden merkitysvaihtelut. // *Genos*. 71 (2000) : 3, s. 101–107, 161–162. – Referat: Genealogi, nätverk, variationer i fråga om släktskapets betydelse.

Koivuniemi, Jussi, *Tehtaan pillin tabdissa : Nokian rehdsyhdyskunnan sosiaalinen järjestys 1870–1939*. – Helsinki, 2000. – 263 s. – (BH ; 64). – Summary: Social order in the factory community of Nokia, 1870–1939.

Konttinen, Riitta & Laajoki, Liisa, *Taiteen sanakirja* [Konstens ordbok] / red. Kaarina Turtia. – Helsinki, 2000. – 508 s.

Korhonen, Markus H., Viktoriaaninen loma Pohjolassa : lordeja Oulujoen koskissa. // *Faravid*. 24 (2000), s. 27–60. – Summary: A Victorian holiday in the North : lords in the rapids of the River Oulu. – Utk. också som särtryck: Rovaniemi, 2000. – S. 27–63.

Korkiasaari, Jouni & Tarkiainen, Kari, *Suomalaiset Ruotsissa* [Finnarna i Sverige]. – Turku, 2000. – 546 s. – (Suomalaisen siirtolaisuuden historia ; 3).

Koski, Miia-Susanna, Akka ratissa : naisten autoilu 1920-, 1930- ja 1990-luvuilla [En käring vid ratten : kvinnornas bilism på 1920-, 1930- och 1990-talen]. // *Sata lasissa*. 2000 (THA ; 54), s. 129–140.

Korpijaakko-Labba, Kaisa, *Saamelaisten oikeusasemasta Suomessa : kehityksen pääpiirteet Ruotsin vallan lopulta itsenäisyyden ajan alkuun* [Om samernas rättsställning i Finland : utvecklingen i huvuddrag från slutet av svenska tiden till början av självständigheten]. – Kautokeino, 2000. – 235 s. – (Diedut ; 1/1999).

Kosma, Jari, Suomen automarkkinat 1920-luvulla [Bilmarknaden i Finland på 1920-talet]. // *Sata lasissa*. 2000 (THA ; 54), s. 71–90.

Kostet, Juhani, *Från Åboråd till tingsrätt : det aboensiska rättsväsendets skeden från medeltiden till slutet av det andra årtusendet*. – Åbo, 2000. – 154 s. – Orig.:s titel: *Turun raadista käräjäoikeuteen*.

Kristinuskon historia 2000. [3] : *Kristinusko Suomessa* [Kristendomens historia 2000. [3] : Kristendomen i Finland] / [... förf.: Heikki Hanka ... et al.] ; [red.: Anssi Mäkinen, ansvarig red....]. – Espoo, 2000. – 272 s.

Kujala, Antti, The breakdown of a society : Finland in the Great Northern War 1700–1714. // *SJH*. 25 (2000) : 1–2, s. 69–86.

Kujala, Antti & Malinen, Ismo, Brottslighet mot liv i Finland i början av 1700-talet. // *HTF*. 85 (2000), s. 426–439.

Kukkonen, Einari, *Savonmuuan Hilima : suomalaisen levylautun vaiheita 1935–39* [Grammofonsångens skeden i Finland 1935–39]. – Helsinki, 2000. – 524 s.

Kulha, Keijo K. *Kuilun partaalla : suomalainen pankkikriisi 1991–*

1995 [Vid avgrundens rand : bankkrisen i Finland 1991–1995]. – Helsinki, 2000. – 317 s.

Kuningas matkustaa [Kungen reser] / [red.: Irma Savolainen]. – Helsinki, [2000]. – 125 s.

Kuusterä, Antti, Verkostot ja A. Gust. Skogsterin nousu suurkauppiaaksi [Nätverken och A. Aug. Skogsters väg till storköpman]. // *Keulakuvia ja peränpitäjiä : vanhan ja uuden yhteiskunnan rajalla*. 2000, s. 217–237.

Kyntäjä, Timo, The Lutheran ascetism : does Weber tally with Finland? // *Jäljillä : kirjoituksia historian ongelmista*. 2. 2000, s. 195–218.

Kähkölä, Paavo, *Urho Kekkonen 1900–1986 : kansanmies ja ruhtinas* [Urho Kekkonen 1900–1986 : en folkets man och furste]. – Jyväskylä, 2000. – 295 s. – 2. uppl. 2000.

Laamanen, Hilikka, *Kenen koulu, sen kansa : lehdistökeskustelu kansakoulun muodosta ja sisällöstä kansakouluasetuksesta piirijakoasetukseen (1866–1898)* [Vars skola, dess folk : pressdebatten om folkskolas form och innehåll från folkskolestadgan till kretsindelningsstadgan (1866–1898)]. – Vantaa, 2000. – 240 s. – (Koulu ja menneisyys). – (Suomen kouluhistoriallisen seuran julkaisuja). – Summary.

Lackman, Matti, *Suomen vai Saksan puolesta? : jääkäreiden tuntematon historia : jääkäri liikkeen ja jääkäripataljoona 27:n (1915–1918) synty, luonne, mielialojen vaihteluita ja sisäisiä kriisejä sekä niiden heijastuksia itsenäisen Suomen ensi vuosiin saakka* [För Finland eller Tyskland? : jägarnas okända historia : jägarrörelsens och 27:e jägarbataljonens uppkomst, karaktär, växlingar i sinnesstämningar och inre kriser samt deras återspeglings under de första åren av Finlands självständighet]. – Helsinki, 2000. – 879 s.

Lagerspetz, Kari, *Biologiset tieteet* [De biologiska vetenskaperna]. // *Suomen tieteen historia*. 3 : Luonnontieteet, lääketieteet ja tekniset tieteet. 2000, s. 190–267.

Laine, Tuija, *Ylösherätys suruttomille : englantilaisperäinen hartauskirjallisuus Suomessa Ruotsin vallan aikana*. – Helsinki, 2000. – 403 s. – (SKS ; 775). – Abstract: English devotional literature in Finland during the Swedish era

Laitinen, Ahti, *Suomalaisen rikollisuuden vaihtelut aikojen saatossa* [Kriminalitetens växlingar i Finland genom tiderna]. // *Jäljillä : kirjoituksia historian ongelmista*. 1. 2000, s. 429–445.

Lamberg, Juha-Antti, *Case-tutkimus ulkomaankaupan pelisääntöjen muotoutumisesta : Suomen taloudelliset suhteet Espanjan kanssa 1920–30-luvulla*. – Jyväskylä, 2000. – 116 s. – (Suomen historian julkaisuja / Jyväskylän yliopisto, historian laitos ; 26). – English summary: The Spanish-Finnish trade relations 1918–1939.

Lamberg, Marko, *Keskiaikainen oikeudenkäyntipöytäkirja kulttuurituotteena* [Ett rättegångsprotokoll från medeltiden som kulturprodukt]. // *Rikos historiassa*. 2000 (JHA ; vol. 5), s. 21–53.

Lambert, Marko, Finnar, svenskar eller främlingar? : inblickar i den finska befolkningsdelens status i det svenska riket under senmedeltiden. // *Historisk tidskrift*. Stockholm. 2000 : 4, s. 497–520. – Summary: Finns, Swedes or aliens? : glimpses at the status of the Finnish part of the population in late medieval Sweden.

Landgrén, Lars-Folke, ”Herr Hitler är en förolämpning” : en översikt av pressopinionerna i de nordiska länderna från maktövertagandet till riksdagsvalets efterdyningar 30.1–20.3.1933. // *HLS*. 75 (2000), s. 17–92. (SSLF; nr 624).

Lappalainen, Mirikka, Den lokala eliten och uppkomsten av maktstaten : egenmäktiga ämbetsmän och svag kunglig överhöghet i det tidiga 1600-talets Finland. // *HTF*. 85 (2000) : 1, s. 1–30.

Lassila, Pertti, *Runoilija ja rumpali : luonnon, ihmisen ja isänmaan subteista suomalaisen kirjallisuuden romanttisessa perinteessä* [Diktaren och trumslagaren : om relationen mellan naturen, människan och fosterlandet i den romantiska traditionen i Finlands litteratur]. – Helsinki, 2000. – 133 s. – (Tietolipas ; 166).

Launonen, Leevi, *Eettinen kasvatusajattelu suomalaisen koulun pedagogisissa teksteissä 1860-luvulta 1990-luvulle*. – Jyväskylä, 2000. – 366 s. – (Jyväskylä studies in education, psychology and social research ; 168). – Abstract: Ethical thinking in Finnish school's pedagogical texts from the 1860s to the 1990s.

Legnér, Mattias, 1700-talets ortsbeskrivningar : nationellt projekt eller lokalt identitetsskapande? : en undersökning av svenska och finska stadsbeskrivningar. // *Historisk tidskrift*. Stockholm. 2000 : 4, s. 527–552. – Summary: Eighteenth-century topographies : a national project or the shaping of local identity? : a study of Swedish and Finnish town descriptions.

Lehti, Marko, Kansojen kilvoittelu kunniasta. // *HAik*. 98 (2000), s. 226–240. – Abstract: The international struggle for glory.

Lehtikuvan aika : suomalaisen kuvajournalismin vuodet = Pressbildens epok : finska pressbilder genom tiderna / red. Jorma Komulainen. – Helsinki, 2000. – 376 s. – (Suomen lehtikuvaajat ry:n julkaisu ; n:o 3).

Lehtikuvan aika : suomalaisen kuvajournalismin vuodet = The era of the press photograph : Finnish press photography over the years / red. Jorma Komulainen. – Helsinki, 2000. – 376 s. – (Suomen lehtikuvaajat ry:n julkaisu ; n:o 3).

Lehto, Olli, Matemaattiset tieteet [De matematiska vetenskaperna]. // *Suomen tieteen historia*. 3 : Luonnontieteet, lääketieteet ja tekniset tieteet. 2000, s. 18–79.

Lehtola, Veli-Pekka, Saamelaispolitiikan alkuvaiheet Suomessa. // *Faravid*. 24 (2000), s. 155–174. – Sammanfattning: Början av organiserad samepolitik i Finland.

Lehtola, Vesa, Puuta ja politiikkaa : vientikauppa Suomesta Britanniaan 1945–1960 [Trä och politik : exporten från Finland till Britannien

1945–1960]. // *"Se rakkain kotipolku": Erkki Kouri ja yleinen historia*. 2000, s. 387–398.

Lehtonen, Tuomas M. S., *Hopeamarkkojen evankeliumi : kirjoituksia sydänkeskiajan kulttuurihistoriasta* [Silvermarkens evangelium : uppsatser om högmedeltidens kulturhistoria]. – Helsinki, 2000. – 274 s.

Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa, *Luistari. 4 : Luistari – a history of weapons and ornaments*. – Helsinki, 2000. – 310 s. – (SMYA ; 107).

Leikola, Anto, *Sikiävätkö hyttyset itsestään* [Avlas myggorna av sig själv]. – Helsinki, 2000. – 270 s.

Leino-Kaukiainen, Pirkko, Saariston äänetön kevät : luonnonsuojelijat löysivät Uudenmaan saariston [Skärgårdens tysta vår : naturbeskyddarna fann Nylands skärgård]. // *Keulakuvia ja peränpitäjiä : vanhan ja uuden yhteiskunnan rajalla*. 2000, s. 97–113.

Lempa, Heikki, Historia, tunteet ja instituutiot : lähtökohtia tunteiden historiaan [Historia, känslor och institutioner : utgångspunkter för känslornas historia]. // *Jäljillä : kirjoituksia historian ongelmista*. 1. 2000, s. 167–185.

Lempiäinen, Pentti, *Nuortuu vanhetessaan : merimieskirkot muutosten puhureissa* [Den blir yngre när den åldras : sjömanskyrkor i förändringens vindar]. – Helsinki, 2000. – 403 s.

Letto-Vanamo, Pia, Ennen suurta muutosta : oikeudenkäyntipe-rinnettä viime vuosisadalta. // *Lakimies*. 98 (2000) : 7–8, s. 1073–1084. – Summary: Before the change : reminiscences of the courts in the 20th century

Liene, Timo, *Käsi kalvan kavvassa : suomalaisen upseerikoulutuksen lyhyt historiikki* [Handen på svärdets fäste : den finländska officersutbildningens korta historik]. – Helsinki, 2000. – 83 s. – (Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian laitoksen julkaisuja).

Lindgren, Liisa, *Monumentum : muistomerkkien aatteita ja aikaa* [Minnesmärkenas idéer och tid]. – Helsinki, 2000. – 287 s. – (SKS ; 782).

Lindström, Varpu, Utopia for women? : the Sointula experiment, 1901–1905. // *Journal of Finnish studies*. Toronto. 4 (2000) : 2, s. 4–25.

Luukkanen, Tarja-Liisa, *B. O. Lille ja kirkkohistorianopetuksen alkuvaiheet Aleksantherin yliopiston teologisessa tiedekunnassa* [B. O. Lille och det första skedet av kyrkohistoriens undervisning i teologiska fakulteten vid Alexanders Universitet]. – Helsinki, 2000. – 208 s. – (HT ; 207).

Lybeck, Jari, "Nyrkki on lyhennetty meriläki" : hierarkia, kuri ja karkaaminen purjelaivoilla 1800-luvun jälkipuoliskolla ["Knytnäven är en förkortad sjölag" : hierarki, tukt och flykt på segelfartyg under senare hälften av 1800-talet]. // *Keulakuvia ja peränpitäjiä : vanhan ja uuden yhteiskunnan rajalla*. 2000, s. 39–61.

Lähteenmäki, Maria, Sota-ajan sosiaalhistoriaa : Suomen Lapin asema vuosina 1939–45 [Krigstida socialhistoria : det finska Lapplands ställning åren 1939–45]. // *Ajankohta : poliittisen historian vuosikirja*. 2000, s. 90–101.

Lähteenmäki, Maria, Taudin merkitsemä pohjoinen perhe : tuberkuloosin ehkäisy rahvaan elämäntapojen muokkaajana [Den av sjukdomen märkta nordliga familjen : hämmandet av tuberkulosen som bearbetare av allmogens levnadsvanor]. // *Keulakuvia ja peränpitäjiä : vanhan ja uuden yhteiskunnan rajalla*. 2000, s. 147–162.

Löfström, Jan, Aromeja aistien historiallisesta antropologiasta : tutkimusaiheena hajut ja tuoksut. // *HAik*. 98 (2000), s. 5–22. – Abstract: Aromas from an anthropological history of senses.

Maasalo, Erkki, Ulkoministeri Henrik Ramsayn verkostot ja toiminta jatkosodan rauhanteon alkuvaiheessa 1943 [Utrikesminister Henrik Ramsays nätverk och verksamhet i början av fortsättningskrigets fredsprocess 1943]. // *Ajankohta* : poliittisen historian vuosikirja. 2000, s. 277–311.

Majander, Mikko, Yrjö Koskisen suuri kertomus Suomen kansan historiasta : postmoderni luenta [Yrjö Koskinens stora berättelse om finska folkets historia : en postmodern läsning]. // *Jäljillä : kirjoituksia historian ongelmistä*. 1. 2000, s. 497–517.

Manninen, Juha, Johan Arckenholz Eurooppapolitiikan luonnostelijana vuonna 1732 [Johan Arckenholz som skisserare av Europa-politiken år 1732]. // *Snellmanin ja Mannerheimin välissä : kirjoituksia sodasta, rauhas- ta ja isänmaan historiasta*. 2000, s. 57–92.

Manninen, Juha, Kuningatar Kristiinan jäljissä ikuiseen kaupunkiin : matkakertomus vuosilta 1729–1730. // *Faravid*. 24 (2000), s. 7–26. – Summary: Travelling to Rome in the footsteps of Queen Christina : a diary from the year 1729–1730.

Manninen, Juha, *Valistus ja kansallinen identiteetti : aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjolasta* [Upplysning och nationell identitet : en idéhistorisk undersökning om Norden på 1700-talet]. – Helsinki, 2000. – 263 s. – (HT ; 210).

Manninen, Markus, *Viapori : merilinnoitus ensimmäisessä maailmansodassa 1914–1918*. – Helsinki, 2000. – 127 s. – Summary: The sea fortress of Sveaborg during the first world war.

Manninen, Ohto, Kollaan raistelut talvisodassa neuvostolahteiden valossa [Striderna i Kollaa under vinterkriget i ljuset av sovjetiska källor]. // *Snellmanin ja Mannerheimin välissä : kirjoituksia sodasta, rauhas- ta ja isänmaan historiasta*. 2000, s. 155–182.

Markkanen, Tapio, Fysikaaliset tieteet [De fysikaliska vetenskaperna]. // *Suomen tieteen historia*. 3 : Luonnontieteet, lääketieteet ja tekniset tieteet. 2000, s. 80–153.

Markkola, Pirjo, The calling of women : gender, religion and social reform in Finland, 1860–1920. // *Gender and vocation : women, religion and social change in the Nordic Countries 1830–1940*. 2000, s. 113–145.

Markkola, Pirjo, Promoting faith and welfare : the deaconess movement in Finland and Sweden, 1850–1930. // *SJH*. 25 (2000) : 1–2, s. 101–118.

Marttila, Jukka, Satavuotisen autoilun alkuvaiheet Turussa [Den hundraåriga bilismens första skeden i Åbo]. // *Sata lasissa*. 2000 (THA ; 54), s. 13–24.

Mattila, Aarne, *Kunnat työmarkkinapolitiikassa : Kunnallinen työmarkkinalaitos 1970–2000* [Kommunerna i arbetsmarknadspolitikens : Kommunala arbetsmarknadsverket 1970–2000]. – Helsinki, 2000. – 414 s.

Meinander, Henrik, Den ungfinnska hembygden : om revitaliseringen av Helkafesten i början av 1900-talet. // *HTF*. 85 (2000), s. 332–354.

Menger, Manfred & Putensen, Dörte, Finnlandkundliche Traditionen der Universität Greifswald. // *Jäljillä : kirjoituksia historian ongelmista*. 2. 2000, s. 37–59.

Mikkilä, Timo, *Pohjanmaan patriootti : Artturi Leinonen eteläpohjalaisena vaikuttajana ennen talvisotaa*. – Jyväskylä, 2000. – 206 s. – (SHJ ; 59). – Abstract: The Ostrobothnian patriot : Artturi Leinonen and the formation of public opinion in the 1930s.

Moring, Beatrice, Familjestrategier i det förindustriella Finland. // *Keulakuvia ja peränpitäjiä : vanhan ja uuden yhteiskunnan rajalla*. 2000, s. 117–134.

Muiluvuori, Jukka, *Akava 1950–2000 : oma ja yhteinen etu* [Akava 1950–2000 : egen och gemensam fördel]. – Helsinki, [2000]. – 441 s.

Muistomerkki : puusta perinnöksi : juhlakirja Pekka Kärjelle 16.4.2000 [Minnesmärke : från träd till arv : festskrift till Pekka Kärki 16.4.2000] / [huvudred.: Marja Terttu Knapas]. – Helsinki, 2000. – 199 s.

Mustakallio, Joh., *Matka Jäämeren rannalle kesällä 1882* [En resa till Ishavet sommaren 1882]. – Faksimiluppl. – Jyväskylä, 2000. – 121, [3] s. – (Kairauksia kansallisen kirjallisuuteen ; 4). – Orig. utk.: Kuopio, 1883.

Mäkelä-Alitalo, Anneli, *Käsialakirja : arkistojen aarteiden tulkintaa 1500-luvulta 1700-luvulle* [En handstilsbok : tolkning av arkivens skatter från 1500-talet till 1700-talet]. – Helsinki, 2000. – 196 s.

Mäkelä, Jukka L., *1944*. – Helsingfors, 2000. – 361 s., [30] kuvas. – Innehåll: Den 9 juni 1944 kl. 05.55. – Orig.:s titel: *Teräsvyöry Kannaksella ; Eld upphör! 4.9.1944 kl. 07.00*. – Orig.:s titel: *Teräsvyöry murtuu*.

Mäkelä, Petteri, *Pitkoksilta pikiteille : Lapin tiepiiri 75 vuotta* [Från spångar till beckvägar : Lapplands vägdistrikt 75 år]. – Rovaniemi, 2000. – 268 s. – (Tiemuseon julkaisuja ; 18).

Mäkelä, Päivi, ”Eikö meillä vieläkään jakseta herätä?” : lohkoja professori Allan Serlachiuksen oikeuspoliittisesta ajattelusta [”Orkar man ännu heller inte vakna upp hos oss?” : stycken av professor Allan Serlachius rättspolitiska tänkande]. // *Ajankohta : poliittisen historian vuosikirja*. 2000, s. 249–276.

Mäkelä, Päivi, Miten tehdä oikeutta moniaineksisuudelle? : alustavia ajatuksia eklektisyydestä oikeushistoriantutkimuksessa [Hur göra rättvisa åt mångfaldighet? : förberedande tankar om eklekticism i rättshistorisk historieforskning]. // *Jäljillä : kirjoituksia historian ongelmista*. 1. 2000, s. 393–409.

Mäkinen, Anne, *Suomen valkoinen sotilasarkkitehtuuri 1926–1939*. – Helsinki, 2000. – 257 s. – (BH ; 53). – Summary: "White" military architecture in Finland, 1926–1939.

Mäntylä, Ilkka, *Brottsstatistik från slutet av 1700-talet : en bortglömd rättshistorisk källa*. // *HTF*. 85 (2000), s. 45–61.

Naurava työläinen, naurettava työläinen : näkökulmia työväen huumoriin [Skrattande arbetare, löjlig arbetare : aspekter på arbetarnas humor] / red. Joni Krekola, Kirsti Salmi-Niklander och Johanna Valenius. – Helsinki, 2000. – 220 s. – (Väki voimakas ; 13).

Neittaanmäki, Petri, *Valtapolitiikka osana suomalaista päätöksentekoa : tutkielma Suomen keskustan poliittisesta päätöksentekoprosessista EU-ky-symyksessä 1989–1994* [Maktpolitiken som en del av beslutsfattande i Finland : en undersökning om beslutsfattningsprocessen inom finska centern rörande EU-problemet 1989–1994]. – Jyväskylä, 2000. – 160 s.

Nelsson, Bertil, *Duncker och Savolaxbrigaden : Finska kriget 1808–09*. – Lund, 2000. – 267 s.

Nevakivi, Jukka, *Apu jota ei annettu : länsivallat ja Suomen talvisota 1939–1940* [Hjälpen som inte gavs : västmakterna och Finlands vinterkrig 1939–1940]. – Porvoo, 2000. – 366 s.

Niemi, Juhani, *100 vuotta ja 10000 teosta : Kariston kustannusliikkeen vaiheita* [100 år och 10000 böcker : bokförlaget Karistos skeden]. – Hämeenlinna, 2000. – 236 s.

Niiniluoto, Ilkka, *Filosofia* [Filosofin]. // *Suomen tieteen historia*. 2 : Humanistiset ja yhteiskuntatieteet. 2000, s. 176–223.

Niiranen, Pekka, *Kekkonen ja kirkko : tasavallan presidentti Urho Kekkosen ja Suomen evankelis-luterilaisen kirkon suhteet vuosina 1956–1981*. – Helsinki, 2000. – 327 s. – Abstract: Kekkonen and the Church : the relations between President of Republic Urho Kekkonen and the Finnish Evangelical-Lutheran Church in the years 1956–1981.

Nousiainen, Jaakko, *Demokratin i Finland*. // *Finlands riksdag : folkets röst förr och nu*. Helsingfors, 2000, s. 47–85.

Kansanvalta Suomessa. // *Suomen eduskunta : kansanvaltaa eilisestä huomi-seen*. 2000, s. 47–85.

Democracy in Finland. // *The Parliament of Finland : the voice of the people past, present and future*. 2000, s. 47–85.

Demokratie in Finnland. // *Das finnische Parlament : Demokratie gestern, heute und morgen*. 2000, s. 47–85.

La démocratie en Finlande. // *Le parlement de Finlande : de la démocratie hier et aujourd'hui*. 2000, s. 47–85.

La Democracia en Finlandia. // *El Parlamento finlandés : la democracia, ayer, hoy y mañana*. 2000, s. 47–85.

Nupponen, Terttu, *Arkkitehdit, sota ja yhdyskuntasuhteiden hallinta : Alvar Aallon Kokemäenjokilaakson aluesuunnitelma tilansäätelyprojektina*. – Helsinki, 2000. – 304 s. – (BH ; 52). – Summary: Architects, war, and the

governance of socio-spatial relationships in localities : a study of Alvar Aalto's Kokemäenjoki River Valley regional plan as a project of the regulation of space.

Nyberg, Klas, *Brittisk teknik, svensk överföring och finländskt mottagande? : textilindustrin i Sverige och Finland 1809–1870 : exemplet ylleindustrin. // Historisk tidskrift.* Stockholm. 2000 : 4, s. 615–641. – Summary: Technology transfer from Sweden to Finland? : the example of the woollen industry, 1809–1870.

Nygård, Toivo, *Etnisen vähemmistön rikos [En etnisk minoritets brott]. // Rikos historiassa.* 2000 (JHA ; vol. 5), s. 267–283.

Ojala, Jari, *Kerran porvareita : suomalaisten kauppiassukujen sosioekonomisen aseman muutos [En gång borgare : förändring i den socioekonomiska ställningen i finländska köpmanssläkter]. // Keulakuvia ja peränpitäjiä : vanhan ja uuden yhteiskunnan rajalla.* 2000, s. 199–216.

Ojala, Jari, *Päämies-agentti -asetelman testaus : merimiesten karkaiminen 1700–1800-luvulla [Testandet av konstellationen huvudman-agent : sjömäns rymning på 1700–1800-talet]. // Rikos historiassa.* 2000 (JHA ; vol. 5), s. 285–320.

Olin, K.-G., *Afrika-feber.* – Jakobstad, 2000. – 279 s. – Innehåll: s. 205–262: Namnlistan : en lista med närmare tvåtusen namn och korta personnotiser om finländare som har haft kontakt med södra Afrika ca. 1880–1910.

Oulun kirkkohistoria. 1 : Kirkko keskellä kaupunkia [Uleåborgs kyrkohistoria. 1 : Kyrkan mitt i staden] / Ari-Pekka Palola. – Oulu, 2000. – 285 s. – Innehåll: Vuoteen 1870 [Till år 1870].

Paasikivi, J. K., *"Olen tullut jo kovin kiukkuseksi" : J. K. Paasikiven päiväkirjoja 1914–1934 [”Jag har redan blivit mycket ilsken : J. K. Paasikivis dagböcker 1914–1934] / Kauko Rumpunen (red.).* – Helsinki, 2000. – 339 s.

Paasto, Päivi, *Historian ja filosofian asemasta lainopin käsitteistössä : esimerkkinä omistusperustelu [Om historiens och filosofins ställning i juridikens begrepp : som exempel argumenteringen för ägande]. // Jäljillä : kirjoituksia historian ongelmista.* 1. 2000, s. 359–375.

Paavonen, Tapani, *Miksi taloushistoria on "kuivaa"? [Varför är ekonomisk historia "torr"?]. // Jäljillä : kirjoituksia historian ongelmista.* 1. 2000, s. 463–482.

Panschin, Vladimir, *Kasvottomien miesten sota : Päämajan valvontaosaston toiminta jatkosodassa.* – Helsinki 2000. – 182 s. – (Julkaisusarja / Maanpuolustuskorkeakoulu, sotahistorian laitos ; n:o 7). – English summary: The Control Department of the Finnish General Headquarters in the Continuation War 1941–1944.

Pantti, Mervi, *"Kansallinen elokuva pelastettava" : elokuvapoliittinen keskustelu kotimaisen elokuvan tukemisesta itsenäisyyden ajalla.* – Helsinki, 2000. – 520 s. – (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia ; 774). –

(Suomen elokuva-arkiston julkaisuja). – Summary: "National cinema must be saved": the debate of subsidising domestic film production during the period of independence.

Parland-von Essen, Jessica, "Upphör inte med arbetet för hjärtats och tankens daning": Heinrich Freses edukativa brev till dottern Helena 1794–1799. // *HLS*. 75 (2000), s. 219–281. (SSLF; nr 624).

Peltonen, Matti, Kieli, kulttuuri ja arki. // *HAIk*. 98 (2000), s. 203–211. – Abstract: Language, culture and everyday life.

Peltonen, Matti, Ledtrådar, marginaler och monader: förhållandet mellan mikro- och makronivå i historieforskningen. // *HTF*. 85 (2000), s. 251–264.

Peltonen, Matti, Between landscape and language: the Finnish national self-image in transition. // *SJH*. 25 (2000): 4, s. 265–280.

Peltovuori, Risto, *Sankarikansa ja kavaltajat: Suomi kolmannen valtakunnan lehdistöissä 1940–1944*. – Helsinki, 2000. – 262 s. – (HT; 208). – Zusammenfassung: Finnlandbild in der Presse des Dritten Reiches 1940–1944.

Pernaa, Ville, Reaalipolitiikan pelimerkkejä: tieteen ja kulttuurin suomalais-neuvostoliittolaisen valtiollisen yhteistyön synty [Realpolitikens spelmarker: uppkomsten av det statliga samarbetet mellan Finland och Sovjetunionen inom vetenskap och kultur]. // *Ajankohta: poliittisen historian vuosikirja*. 2000, s. 196–218.

Perälä, Anna, *Suomen typografinen atlas 1642–1827 = Finsk typografisk atlas 1642–1827 = Typographischer Atlas Finlands 1642–1827*. Osa I = Del I = Erster Teil / [neuvottelukunta = redaktionskommitté = wissenschaftlicher Beirat: ... Esko Häkli ... et al.]. – Helsinki, 2000. – 702 s. – (Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja; 64).

Perälä, Anna, *Suomen typografinen atlas 1642–1827 = Finsk typografisk atlas 1642–1827 = Typographischer Atlas Finlands 1642–1827*. Osa II = Del II = Zweiter Teil / [neuvottelukunta = redaktionskommitté = wissenschaftlicher Beirat: ... Esko Häkli ... et al.]. – Helsinki, 2000. – 597 s. – (Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja; 65).

Pesola, Matti, Puoluesihteeri Unto Varjonen, taisteleva sosiaalidemokraatti [Partisekreterare Unto Varjonen, en kämpande socialdemokrat]. // *Ajankohta: poliittisen historian vuosikirja*. 2000, s. 312–341.

Petersson, Inga-Lisa, Finländskt i den svenska Läsebok för folkskolan 1868: val och bortval av finlandssvensk litteratur. // *Historisk tidskrift*. Stockholm. 2000: 4, s. 647–671. – Summary: Finland in the Swedish elementary school reader of 1868: the inclusion and exclusion of Finland-Swedish literature.

Pihkala, Erkki, Taloustietect [De ekonomiska vetenskaperna]. // *Suomen tieteen historia*. 2: Humanistiset ja yhteiskuntatietect. 2000, s. 536–611.

Pitkonen, Mika, Uppfostran som grund för människans värde och

samhällets väl : Jacob Tengströms uppfostringsideal. // *HTF*. 85 (2000), s. 155–173.

Pitkänen, Kari, Myrskyluodon Maijan vaarallinen maailma : hukumiskuolemat Ahvenanmaalla 1800–1950 [Stormskär-Majas farliga värld : drunkningsdöda på Åland 1800–1950]. // *Keulakuvia ja peränpitäjiä : vanhan ja uuden yhteiskunnan rajalla*. 2000, s. 79–96.

Pohjan tähteet : populaarikulttuurin kuva suomalaisuudesta [Populärkulturens bild av finskheten] / red. Hannu Salmi & Kari Kallioniemi. – Helsinki, 2000. – 344 s.

Pohjonen, Juha, *Maanpetturin tie : maanpetoksesta Suomessa vuosina 1945–1972 tuomitut* [Landsförrädarens väg : de för landsförräderi dömda i Finland åren 1945–1972. – Helsinki, 2000. – 543 s. – 2. p. 2000.

Polvinen, Tuomo, Paasikiven "hirmuiset vuodet". // *HAik*. 98 (2000), s. 99–104. – Abstract: Paasikivi's terrible years.

Pylkkänen, Ali, Petsamon rajavartioston sotilaallinen tehtävä 1921–1939 [Gränsbevakningens militära uppgift i Petsamo 1921–1939]. // *Snellmanin ja Mannerheimin välissä : kirjoituksia sodasta, rauhasta ja isänmaan historiasta*. 2000, s. 93–107.

Pyykkö, Pekka, Kemia [Kemin]. // *Suomen tieteen historia*. 3 : Luonnontieteet, lääketieteet ja tekniset tieteet. 2000, s. 154–189.

Pärssinen, Leena, "Albo corvo rarior" : A. E. Nordenskiöldin kartografisen ja maantieteellisen kirjallisuuden kokoelma = "Albo corvo rarior" ; A. E. Nordenskiöld's samling av kartografisk och geografisk litteratur. // *Terra Cognita : maailma tulee tunnetuksi*. 2000, s. 156–186.

Qvist, Per Olov & Bagh, Peter von, *Guide to the cinema of Sweden and Finland*. – Westport, CT, 2000. – 308 s. – (Reference guides to the world's cinema).

Rahikainen, Marjatta, Yhteisöjen nurja puoli : nimittely ja pilkkaaminen maalaispitäjässä [Samfundens aviga sida : skäll och hån i en landssocken]. // *Keulakuvia ja peränpitäjiä : vanhan ja uuden yhteiskunnan rajalla*. 2000, s. 163–179.

Ranki, Risto, *Haltia vai haltija? : Harri Holkerin hallituksen talouspoliittinen ministerivaliokunta* [Det ekonomiskpolitiska ministerutskottet i Harri Holkeris regering]. – Helsinki, 2000. – 408 s. – Sammanfattning. – Abstract.

Rantala, Jukka, Läraren Frans Nummi och inbördeskriget : förhållandet mellan folkskolläraren och direktionen. // *HTF*. 85 (2000), s. 285–308.

Rantala, Jukka, Opettajien arvokasvatuksen kritiikki. // *HAik*. 98 (2000), s. 311–317. – Abstract: Critique of the values propagated by school-teachers.

Reinhold Hausen (1850–1942) : kansallisen arkiston rakentaja [Reinhold Hausen (1850–1942) : anläggaren av det nationella arkivet] / red. Elisa Orrman ; [utg.:] Kansallisarkisto. – Helsinki, 2000. – 109 s. : kuv., kartt.

Renessanssin tiede. / Timo Joutsivuo & Heikki Mikkeli (toim.). – Helsinki, 2000. – 446 s. – (SKS, Tietolipas 167).

Rikos historiassa / red. Olli Matikainen. – Jyväskylä, 2000. – 415 s. – (JHA ; vol. 5). – Summary: Crime in history.

Ristin ja Olavin kansaa : keskiajan usko ja kirkko Hämeessä ja Satakunnassa [Korsets och Olofs folk : medeltidens tro och kyrka i Tavastland och Satakunda] / red. Marja-Liisa Linder, Marjo-Riitta Saloniemi, Christian Krötzl. – Tampere, 2000. – 301 s. – (Tampereen museoiden julkaisuja ; 55).

Roinila, Mika, *Finland-Swedes in Canada : migration, settlement and ethnic relations.* – Turku, 2000. – 265 s. – (Migration studies. C ; 14). – Akad. avhandling för University of Saskatchewan 1997 med titel: *The migration settlement and ethnic relations of Finland-Swedes in Canada.*

Roinila, Mika, Finland-Swedes of British Columbia. // *Journal of Finnish studies.* Toronto. 4 (2000) : 1, s. 17–36.

Ruotsila, Markku, Suojeluskunta-aatteen vastineet englantia puhuvissa maissa. // *HAik.* 98 (2000), s. 318–331. – Abstract: Parallels to the civil guard movement in English-speaking countries.

Ruutu, Martti, *Me uskoimme Suomeen : sotapäiväkirja 1941–44* [Vi trodde på Finland : krigsdagböcker 1941–44] / red. Ilkka Seppinen. – Helsinki, 2000. – 208 s.

Ruutu, Yrjö, *Valtio-opin historiaa Platonista nykyaikaan Y. Ruudun tulkitsemana* [Statslärans historia från Platon till nutiden tolkad av Y. Ruutu] / Olavi Borg (red.). – Tampere, 2000. – 315 s.

Räisänen, Tarja, Leskenelämää Valkealassa 1800-luvun puolivälissä [Änkeliv i Valkeala i mitten av 1800-talet]. // *Keulakuvia ja peränpitäjiä : vanhan ja uuden yhteiskunnan rajalla.* 2000, s. 135–146.

Sahlström, André, *Under blåsvarta färger : den estniska konstitutionella krisens verkningar i de finsk-estniska relationerna åren 1934–1938.* – Helsinki, 2000. – 322 s. – (BH ; 51). – Zusammenfassung.

Salimäki, Harri, *Isänmaan ja urheilu-uskon mies : Lauri Pihkala modernin urheiluaatteen esitaistelijana.* – Helsinki, 2000. – 426 s. – (BH ; 62). – Summary: The patriotic man with a sports religion : Lauri Pihkala, the champion of modern sports ideology.

Salmi, Hannu, Nauru menneisyydelle : historiankirjoitus ja huumori [Skratt åt det förflutna : historieskrivning och humor]. // *Jäljillä : kirjoituksia historian ongelmista.* 1. 2000, s. 187–201.

Salminen, Esko, *Suomi-kuva Venäjän ja EU:n lehdistössä 1990–2000.* – Helsinki, 2000. – 193 s. – (SKS ; 788). – Summary: Finland's new image in Europe in the 1990s : spectacular peak appearances within a low overall profile.

Salo, Unto, Suomi ja Häme, Häme ja Satakunta : katsaus Kokemäenjokialueen varhaiseen asutus- ja organisoitumishistoriaan [Finland och Tavastland, Tavastland och Satakunda : en översikt över den tidiga bebyggel-

se- och organiseringshistorien i Kumo älv-området]. // *Hämeen käräjät*. I. 2000, s. 18–230.

Salomaa, J. E., *Historia ja nykyaika : historianfilosofian ääriäiviöj* [Historia och nutid : historiefilosofins konturer]. – Jyväskylä, 2000. – 289 s. – (Julkaisusarja / Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunta ; 56).

Sami folkloristics / edited by Juha Pentikäinen ; in cooperation with Harald Gaski ... [et al.]. – Åbo, 2000. – 280 s. – (NNF publications, ; nr 6).

Sammon säkeniä : valtakunnallisten kotisentupäivien esitelmät Suomussalmella 4.–8.8.1999 [Sampos gnistor : föredrag från de riksomfattande hembygdsdagarna i Suomussalmi 4.–8–8–1999] / red.: Kyösti Julku. – Rovaniemi, 2000. – 191 s. – (SHS ; 38).

Sandelin, Benedict, Dygd, krig och idrott : den finska motståndsrörelsens mobiliseringsförsök 1899–1907. // *HTF*. 85 (2000), s. 174–212.

Sappinen, Eero, *Arkielämän murros 1960- ja 1970-luvuilla : tutkimus suomalaisen työväestön elämäntavoista ja niiden paikallisista raumalaisista piirteistä*. – Helsinki, 2000. – 509 s. – (Kansatieteellinen arkisto ; 46). – English summary: Change in everyday life in the 1960s and 1970s : a study of workers' ways of life in Finland and local Rauma traits.

Sarasti-Wilenius, Raija, *"Noster eloquendi artifex" : Daniel Achrelius' Latin speeches and rhetorical theory in seventeenth-century Finland*. – Helsinki, 2000. – 284 s.

Sata lasissa [Gasen i botten] / red. Ismo Vähäkangas. – Turku, 2000. – 156 s. – (THA ; 54).

Screen, J. E. O., *Suomalaiset tarkk'ampujat : Suomen "vanha sota-väki" 1881–1901*. – Helsinki, 2000. – 254 s. – (Sotilasperinteen seuran julkaisusarja ; no 4). – Orig.:s titel: The Finnish army 1881–1901.

"Se rakkain kotipolku" : Erkki Kouri ja yleinen historia ["Den allra käraste hemstigen" : Erkki Kouri och den allmän historien] / red.: Kustaa Multamäki, Markku Peltonen och Hannes Saarinen. – Helsinki, 2000. – 453 s. – (Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja ; 15).

Seppänen, Anne, *Populaarikulttuuri sosiaaliturvaväylänä : Tampereen työväestön julkiset huvit 1860-luvulta vuoteen 1917*. – Tampere, 2000. – 230 s. – (Acta Universitatis Tampereensis ; 786). – Summary: Popular culture as a way of integrating into society : the public entertainments of the working class in the city of Tampere from the 1860s to the year 1917.

Sevander, Meimi, *Vaeltajat* [Vandrarna]. – Turku, 2000. – 249 s.

Sihvola, Jouko, *Inkerin kansan 60 kohtalon vuotta* [60 ödesår för Ingermanlands folk]. – Helsinki, 2000. – 287 s.

Sihvola, Juha, Globalisaatio, eurooppalaiset arvot ja suomalainen identiteetti. // *HAik*. 98 (2000), s. 291–304. – Abstract: Globalization, European values and Finnish identity.

Siiddastallan : siidoista kyliin : luontosidonnainen saamelaiskulttuuri ja sen muuttuminen [Från siida till byar : den naturbundna samekulturen och dess

förändring] / [huvudred.:] Jukka Pennanen, Klemetti Näkkäljärvi. – Oulu, 2000. – 285 s. – (Inarin saamelaimuseon julkaisuja ; n:o 3).

Siiskonen, Harri, *Myrkyttäkää, ruiskuttakaa, hävittäkää... : ruotsalaisten ja suomalaisten maatalouden ammattilehtien kasvinsuojeluvallistusta 1940–1980* [Förgifta, bespruta, förstör... : växtskyddsupplysningen i lantbrukets facktidningar i Sverige och Finland 1940–1980]. – Helsinki, 2000. – 211 s. – (HT ; 209).

Siren, Vesa, *Aina poltti sikaria : Jean Sibeliuksen aikalaisten silmin* [Alltid rökande cigarr : Jean Sibelius med samtida ögon]. – Helsinki, 2000. – 735 s.

Sjöstrand, Per Olof, Kolmas ristiretki = Det tredje korståget. // *Pyhtää ristiretkiä jasta nykypäivään : Strukan silmäsoljesta Pyhtään kirkon vaiheille, Ahvenkosken kartanoon ja raja-asemalle*. 2000, s. 27–62.

Smeds, Astrid Marie-Louise, *Finska krigsbarns minnesbilder av språkväxlingar i olika kontext*. – Vasa, 2000. – 264 s. – (Rapporter från Pedagogiska fakulteten vid Åbo Akademi ; nr 21). – Abstract: Finnish children war evacuees' recollections of language switches in different contexts.

Smolander, Jyrki, Kannattaako Suomea ja Ruotsia vertailla keskenään? : vertailun problematiikkaa historian tutkimuksessa [Lönar det sig att jämföra Finland och Sverige med varandra? : jämförelsens problematik i historieforskningen]. // *Jäljillä : kirjoituksia historian ongelmista*. 2. 2000, s. 303–315.

Smolander, Jyrki, Pohjoismainen oikeisto, hyvinvointivaltio ja edistyksen myytti. // *HAik*. 98 (2000), s. 105–127. – Abstract: The Nordic right, the welfare state and the myth of progress.

Smolander, Jyrki, *Suomalainen oikeisto ja "kansankoti" : Kansallisen kokoomuksen suhtautuminen pohjoismaiseen hyvinvointivaltiomalliin jälle rakennuskaudelta konsensusajan alkuun*. – Helsinki, 2000. – 342 s. – (BH ; 63). – Summary: The Finnish right wing and "folkhemmet" : attitudes of the National Coalition Party toward the Nordic welfare model from the period of reconstruction to the beginning of consensus.

Snellmanin ja Mannerheimin välissä : kirjoituksia sodasta, rauhasta ja isänmaan historiasta / Jussi Kuusanmäki & Kauko Rumpunen (red.). – Helsinki, 2000. – 276 s. – Festschrift: Kari Selén 60 år 6.3.2000.

Stenbäck, Nils-Erik, *Farosignaler : en finländsk krigsanalytikers memoarer*. – Helsingfors, 2000. – 306 s. – Utk. samtidigt på finska: *Vaaran merkit : suomalaisen sota-analyttikon muistelmat*. – Helsinki, 2000. – 311 s. – (Suomen sotilas).

Stenvall, Jari, *Käskyläisestä toimijaksi : valtion keskushallinnon virkamiehien pätevyyden arvoistusten kehitys suuriruhtinaskunnan ajan alusta 2000-luvulle*. – Tampere, 2000. – 290 s. – (Acta Universitatis Tamperensis ; 759). – Abstract: From subordinate to initiator : development of the esteem of central administration officials' competence from the early days Finnish grand duchy to the 21st century.

Strengell, Curt, *Handel i samarbete : tillbakablick på handelslagens*

verksamhet och utveckling i Svenskfinland i 1900-talets samhällsturbulens. – Helsingfors, 2000. – 364 s.

Suchoples, Jaroslaw, *Finland and the United States, 1917–1919: early years of mutual relations.* – Helsinki, 2000. – 221 s. – (BH ; 56).

Suomalaisen ammattikasvatuksen historia [Yrkesutbildningens historia i Finland] / [red.: Anneli Rajamäki]. – Helsinki, 2000. – 319 s. – (Tampereen yliopiston Ammattikasvatuksen tutkimus- ja koulutuskeskuksen julkaisuja). – (Opetus-, kasvatus- ja koulutusalojen säätiö – Okka-säätiön julkaisuja).

Suomen eduskunta : kansanvaltaa eilisestä huomiseen / [Bokkommittén: Riitta Uosukainen (ordförande), Mikko Pesälä ... et al.]. – Helsinki, 2000. – 235 s. – Utk. också på följande språk:

Finlands riksdag : folkets röst förr och nu / [Bokkommittén: Riitta Uosukainen (ordförande), Mikko Pesälä ... et al.]. – Helsingfors, 2000. – 235 s.

The Parliament of Finland : the voice of the people past, present and future / [Book Committee: Riitta Uosukainen (chairman), Mikko Pesälä ... et al.]. – Helsinki, 2000. – 235 s.

Das finnische Parlament : Demokratie gestern, heute und morgen / [Redaktionskomitee: Riitta Uosukainen (Vorsitzende), Mikko Pesälä ... et al.]. – Helsinki, 2000. – 235 s.

El Parlamento finlandés : la democracia, ayer, hoy y mañana / [Comité de redacción: Riitta Uosukainen (president), Mikko Pesälä ... et al.]. – Helsinki, 2000. – 235 s.

Le parlement de Finlande : de la démocratie hier et aujourd'hui / [Comité de rédaction: Riitta Uosukainen (présidente), Mikko Pesälä ... et al.]. – Helsinki, 2000. – 235 s.

Suomen hallitsijat : kuninkaat, keisarit ja presidentit [Finlands härskare: konungarna, kejsarna och presidenterna] / [redaktionsrådet: Päiviö Tommila ... et al.]. – Espoo, 2000. – 352 s. – Ryggtitel: Suomen hallitsijat 1150–2000. – 3. förnyad uppl. 2001.

Suomen kuorma-autoliikenteen historia. III : Me sen teimme – kuljettamisen arkea I–II / red. Olli Blomberg. – Helsinki, 2000. – 272 s. – Innehåll: s. 260–264: Termi- ja slangisanasto. – Sammandrag: Från åkare till företagare. – Summary: From a trucker to transport entrepreneur.

Suomen tieteen historia. 2 : Humanistiset ja yhteiskuntatieteet [Vetenskapsens historia i Finland. 2 : De humanistiska och samhällsvetenskaperna] / huvudred. Päiviö Tommila ; redaktionssekreterare. – Allan Tiitta. – Porvoo, 2000. – 675 s.

Suomen tieteen historia. 3 : Luonnontieteet, lääketieteet ja tekniset tieteet [Vetenskapsens historia i Finland. 3 : Naturvetenskaperna, medicinen och de tekniska vetenskaperna]. / huvudred. Päiviö Tommila ; redaktionssekreterare Allan Tiitta. – Porvoo, 2000. – 695 s.

Suomi, Juhani, Urho Kekkonen. 1976–1981 : Umpeutuva latu [Urho Kekkonen. 1976–1981 : det igensnöande spåret]. – 2. p. – Helsinki, 2000. – 839 s.

Suoranta, Anu, Joustava nainen : lama ja työaikakäytännöt [Den flexibla kvinnan : depressionen och arbetstidspraxis]. // *Jäljillä : kirjoituksia historian ongelmista*. 2. 2000, s. 285–300.

Suutari, Pekka, *Götajoen jenkka : tanssimusiikki ruotsinsuomalaisen identiteetin rakentajana*. – Helsinki : Bromma, 2000. – 319 s. – (Suomen etnomusikologisen seuran julkaisuja ; 7). – (Ruotsinsuomalaisten arkiston julkaisuja ; 4). – Summary: Dance music in constructing the Finnish-Swedish identity.

Syrjö, Veli-Matti, Sutki ku ryssä : maanalaisen kirjallisuuden käsitteitä venäläisistä ensimmäisellä sortokaudella [Uppfattningar i den underjordiska litteraturen om ryssarna under den första förtrycksperioden]. // *Snellmanin ja Mannerheimin välissä : kirjoituksia sodasta, rauhasta ja isänmaan historiasta*. 2000, s. 201–224.

Tandefelt, Henrika, Vasa hovrätt, kungen och lagen. // *Historisk tidskrift*. Stockholm. 2000 : 4, s. 556–579. – Summary: Vasa Court of Appeal, the king and the law.

Tarkiainen, Kari, Ruotsinsuomalaisten historian historia [Historien om sverigefinnarnas historia]. // *Snellmanin ja Mannerheimin välissä : kirjoituksia sodasta, rauhasta ja isänmaan historiasta*. 2000, s. 225–238.

Tarkiainen, Kari, *Särjetty sinetti* [Ett brutet sigill]. – Helsinki, 2000. – 206 s.

Tasala, Markku, *Metsäkaarti : Kolarin metsäkaartin jatkosota ja rauha* [Skogsgardet : skogsgardets fortsättningskrig och fred i Kolari]. – Oulu, 2000. – 295 s.

Terra Cognita : maailma tulee tunnetuksi = kännedomen om världen ökar = discovering the world / [toimituskunta = redaktionskommitté = editorial board: Esko Häkli ... et al.] ; [toimittaja = radaktör = editor: Leena Pärssinen]. – Helsinki, 2000. – 197 s.

Teräs, Kari, Muistelmateokset, omaelämäkerrat ja suullinen historia [Memoarer, biografier och muntlig historia]. // *Jäljillä : kirjoituksia historian ongelmista*. 2. 2000, s. 357–373.

Teräväinen, Erkki, Immanuel Birnbaum ja Urho Kekkonen : kun kuva Kekkonen ulkopoliitikasta saksalaisille komistui 1956–1962 [Immanuel Birnbaum och Urho Kekkonen : när bilden av Kekkonens utrikespolitik blev ståtligare för tyskarna 1956–1962]. // *”Se rakkain kotipolku” : Erkki Kouri ja yleinen historia*. 2000, s. 437–453.

Thitz, Ernst Gustaf Julius, *En junkares väg till ”midshman” i Nikolai I:s flotta : Ernst Gustaf Julius Thitz konceptbok från 1840 till ca 1845* / med företal och kommentarer av Christoffer H. Ericsson. – Åbo, 2000. – 98 s. – (Meddelanden från Sjöhistoriska institutet vid Åbo akademi ; nr 21).

Tiihonen, Tapio, *Karjalan kannaksen suurtaistelut kesällä 1944* [Storstriderna på Karelska näset sommaren 1944]. – Espoo, 2000. – 761 s.

Tiihonen, Tapio, *Ratkaisu Kannaksella 1944 : Neuvostoliiton Suomen valloitusyrityksen hyökkäyssuunta Karjalan Kannakselta Helsinkiin*

[Avgörandet på näset : Sovjetunionens anfallsriktning från Karelska näset mot Helsingfors i dess försök att erövra Finland]. – Espoo, 2000. – 302 s.

Tjapugin, Gisela M., *Die Kirchen und Gemeinden in der Festung Sveaborg 1808–1918*. – Helsinki, 2000. – 212 s.

Toivainen, Kalevi, *Kirkon kaapin päällä : sata vuotta – 50 vaikuttajaa* [På kyrkans skåp : hundra år – 50 påverkare]. – Helsinki, 2000. – 277 s.

Toivonen, Timo, Mikrohistoriasta ja aikasarjoista [Om mikrohistoria och tidsserier]. // *Jäljillä : kirjoituksia historian ongelmista*. 1. 2000, s. 447–460.

Tommila, Päiviö, Historia [Historien]. // *Suomen tieteen historia*. 2 : Humanistiset ja yhteiskuntatieteet. 2000, s. 64–139.

Turpeinen, Oiva, The population transition and seasonal fluctuations in infant mortality in Finland, Estonia and Russia. // *Yearbook of population research in Finland*. 36 (2000), s. 5–28. – Abstract.

Turpeinen, Oiva, *Sata vuotta sanomia Päijät-Hämeessä : Etelä-Suomen sanomat ja Esa-konserni 1900–2000* [Hundra år av nyheter i Päijät-Tavastland : Etelä-Suomen sanomat och Esa-koncernen 1900–2000]. – Lahti, 2000. – 464 s.

Turtola, Martti, *Kyllä täällä kaatuakin voidaan : suomalainen upseerinkohtalo 1941* [Man kan nog stupa här också : ett finskt officersöde 1941]. – Helsinki, 2000. – 236 s.

Urheilu katsoo peiliin / red. Heikki Roiko-Jokela och Esa Sironen. – Jyväskylä, 2000. – 237 s. – (Suomen urheiluhistoriallisen seuran vuosikirja ; 1999). – Summary: Sports looks in the mirror.

Vares, Vesa, Historia ja julkisuus : tiedeyhteisön, maallikon, tiedotusvälineiden ja poliittisen eliitin diskurssissa [Historien och offentligheten : i vetenskapsamfundets, lekmannens, informationsmediets och den politiska elitens diskurs]. // *Jäljillä : kirjoituksia historian ongelmista*. 1. 2000, s. 211–240.

Vares, Vesa, *Varpuset ja pääskysset : nuorsuomalaisuus ja Nuorsuomalainen puolue 1870-luvulta vuoteen 1918*. – Helsinki, 2000. – 273 s. – (HT ; 206). – Summary: The sparrows and the swallows : The Young Finnish Party under the pressure of nationalism, liberalism, democracy, legalism and progress (1877–1918).

Vartio, Marja-Liisa & Haavikko, Paavo, *Sylvi Kekkonen muotokuva* [Sylvi Kekkonens porträtt]. – 2. korr. uppl. – Helsinki, 2000. – 109 s.

Vihinen, Antti, *Theodor W. Adornon Sibelius-kritiikin poliittinen ulottuvuus*. – Helsinki, 2000. – 236 s. – (Studia musicologica Universitatis Helsingiensis ; 8). – Resümee auf Deutsch: Die politische Dimension der Sibelius-Kritik von Theodor W. Adorno.

Vihola, Teppo, *Rahan ohjaaja : Yhdyspankki ja Merita 1950–2000*. – Helsinki, 2000. – 389 s. – Utk. samtidigt på svenska:

Penningens styrman : Föreningsbanken och Merita 1950–2000. – Helsingfors, 2000. – 389 s.

Viidesti pääministeri : Urho Kekkonen 1950–1956 [Fem gånger som statsminister : Urho Kekkonen 1950–1956] / red. Ari Uino. – Helsinki, 2000. – 445 s.

Vilkuna, Kustaa H. J., Herotes oli koira : humoristinen puhe rikoksena [Herotes var en hund : ett humoristiskt tal som brott]. // *Rikos historiassa.* 2000 (JHA ; vol. 5), s. 229–266.

Virkkula, Seija, *Lappi kirjallisuudessa barokista romantiikkaan.* – Oulu, 2000. – 282 s. – (Acta Universitatis Ouluensis. Series B. Humaniora ; 32). – Abstract: Lapland in literature from Baroque to Romanticism.

Virolainen, Johannes, *Valtioneuvos muistelee : yhteistyöni Urho Kekkonen kanssa vuosina 1933–1981* [Statsrådet minns : mitt samarbete med Urho Kekkonen åren 1933–1981]. – Helsinki, 2000. – 240 s.

Vitikainen, Erkki, *Maanpuolustustyötä Kymenlaaksossa. II : Kymenlaaksolaiset isänmaan asialla 1917–1945* [Arbetet för riksförsvaret i Kymenmedalen. II : kymmenedalsborna i fosterlands tjänst 1917–1945]. – Kouvola, 2000. – 192 s. – I delen utk. utan delnummer med titel: *Maanpuolustustyötä Vehkalabdella ja muualla Kymenlaaksossa.*

Vuori, Olavi, *Kirkko keskellä kylää : Saarijärven seurakunnan vaiheita 1900-luvulla* [Kyrkan mitt i byn : Saarijärvi församlings öden på 1900-talet]. – Saarijärvi, 2000. – 477 s.

Wahlbäck, Krister, *De skandinaviska försvarsförbundsförhandlingarna 1948–49. // Snellmanin ja Mannerheimin välissä : kirjoituksia sodasta, rauhasta ja isänmaan historiasta.* 2000, s. 183–197.

Wahlroos, Lasse, *Opas historiakirjan tekijälle* [En vägledning för författare av en historiebok]. – Helsinki, 2000. – 140 s.

Waller, Märtha, En fusion som aldrig blev av : förhandlingarna mellan Helsingfors Aktiebank och Nordiska Föreningsbanken 1947–1948. // *HLS.* 75 (2000), s. 333–363. (SSLF; nr 624).

Wolf-Knuts, Ulrika, *Ett bättre liv : finlandssvenskar i Sydafrika : om emigration, minnen, hemlängtan och nostalgi.* – Åbo, 2000. – 150 s. – (Migrationsstudier. B ; 4).

Yhteinen kutsu : kirjoituksia maanpuolustuksen vaiheista Pohjois-Karjalassa [En gemensam kallelse : uppsatser om olika skeden i riksförsvarsarbetet i Norra Karelen] / red. Jukka Partanen, Matti Turunen, Pasi Tuunainen. – Joensuu, 2000. – 343 s. – (Pohjois-Karjalan historiallisen yhdistyksen vuosikirja ; 8).

Yhtä suurta perhettä : bolševikkien kansallisuuspolitiikka Luoteis-Venäjällä 1920–1950-luvuilla / Timo Vihavainen och Irina Takala (red.). – Helsinki, 2000. – 326 s. – (Kikumora publications. Series B ; 12). – Orig.:s titel: *V sem'e edinoj.* – Abstract: One united family : the nationalities policy of CPSU from the 1920's to the 1950's and its implementation in North-Western Russia.

Ylikangas, Heikki, *Aikansa rikos : historiallisen kehityksen valaisijana* [Sin tids brott : som upplysare av den historiska utvecklingen]. – Helsinki, 2000. – 365 s.

Ylikangas, Heikki, *Rebels of the War of the Cudgels : the social origins of the Finnish peasants' war 1596–1597. // "Se rakkain kotipolku" : Erkki Kouri ja yleinen historia.* 2000, s. 233–242.

Ympyröiltä johtajuuteen : Reserviupseerikoulun 80-vuotisjuhlakirja : 1920–2000 [Från cirklar till ledarskap : Reservofficersskolans 80-års festskrift : 1920–2000] / [red.: Martti Sinerma, Jyri Paulaharju]. – Helsinki, 2000. – 280 s. – Pärmundertitel: RUK 1920–2000.

Östman, Ann-Catrin, *By, bonde och manlighet kring sekelskiftet 1900 : en läsning av Matts Nygårds minnesteckning. // HTF.* 85 (2000), s. 355–370.

Östman, Ann-Catrin, *Mjök och jord : om kvinnlighet, manlighet och arbete i ett österbottniskt jordbrukssamhälle ca 1870–1940.* – Åbo, 2000. – VI, 364 s. – Summary: Milk and soil : on femininity, masculinity and work in an Ostrobothnian agrarian community ca. 1870–1940.

Lokalhistoriska arbeten

Björn, Ismo & Immonen, Liisa & Pennanen, Matti, *Outo kumpulaisuus : kaivoskaupungin historiaa* [Outokumpu : gruvstadens historia]. – Outokumpu, 2000. – 286 s.

En bok om Houtskär. 2 : Bygdens öden till slutet av 1900-talet / [medverkan-de: Bo Lönnqvist ... et al.] ; huvudred.: Bernt Mårtensson. – Houtskär, 2000. 465 s.

Borgå stads historia. III:1 : 1809–1878 / Anneli Mäkelä-Alitalo. – [Borgå], 2000. – 566 s. – Orig:s titel: *Porvoon kaupungin historia.*

Porvoon kaupungin historia 3:1 : 1809–1878 / Anneli Mäkelä-Alitalo. – [Porvoo], 2000. – 568 s.

Heikkinen, Antero, *Kirveskansa ja kansakunta : elämän rakennusta Kuhmossa 1800-luvun jälkipuolella* [Yxfolket och nationen : att bygga liv i Kuhmo i slutet av 1800-talet]. – Helsinki, 2000. – 289 s. (SKS ; 794). – 3. delen i Kirveskansa-trilogin.

Helsingin historia vuodesta 1945. 2 : Suunnittelu ja rakentuminen, sosiaaliset ongelmat, urheilu [Helsingfors stads historia från år 1945. 2 : Planering och byggande, sociala problem, idrott] / Harry Schulman, Panu Pulma, Seppo Aalto. – Helsinki, 2000. – 521 s.

Honka-Hallila, Helena, Riihimäki, hyvien yhteyksien kaupunki : Riihimäki 1960–2000 [Riihimäki, en stad med goda förbindelser : Riihimäki 1960–2000]. – [Riihimäki], 2000. – 368 s. – Selkänimeke: Riihimäki 1960–2000.

Iitin historia. 3 : Iitistä ja iittiläisistä Kuusankosken erosta 1900-luvun lopulle [Itis sockens historia. 3 : Om Itis och itisbor fr.o.m. Kuusankoski sockens avskiljande till 1900-talets slut] / Olavi Anttila. – Iitti, 2000. – 784 s.

Kinnunen, Erkki, *Joensuun uskonnollinen elämä 1945–1999*

[Troslivet i Joensuu 1945–1999]. – Joensuu, 2000. – 304 s. – (Joensuun historia ; 7).

Kuhmoisten historia. 2 : Vuosina 1917–1973 : metsäpitäjä maakuntien rajalla [Kuhmois sockens historia. 2 : Under åren 1917–1973 : en skogssocken vid landskapsgränsen] / Ossi Viita. – Kuhmoinen, 2000. – 710 s.

Kuopion historia. 2 : Savon residenssistä valtuusmiesten aikaan [Kuopio stads historia. 2 : Från Savolax' residens till fullmäktiges tid] / Pekka Toivanen. – Kuopio, 2000. – 559 s.

Lammin pitäjän historia. 3 : Vuodet 1917–1995 [Lampis sockens historia. 3 : Åren 1917–1995] / Kaisa Koskue. – Lammi, 2000. – 650 s.

Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa, *Kalastajista kauppanaisiin : Euran esihistoria* [Från fiskare till handelskvinnor : Eura sockens förhistoria]. – Eura, 2000. – 324 s.

Mattsson-Eklund, Benita, *Alla tiders Åland : från istid till EU-innråde* / [referensgrupp: Solveig Eriksson ... et al.]. – Mariehamn, 2000. – 396 s.

Pihtiputaan kirja. II [En bok om Pihtipudas] / [red.: Mauri Mönkkönen]. – Pihtipudas, 2000. – 537 s. – (Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunnan julkaisusarja ; 37).

Rymättylän historia. II, 1 : Luonto, 1800- ja 1900-luvut, murre [Rimito sockens historia. II, 1 : Natur, 1800- och 1900-talen, dialekt] / förf. Lennart Saari, Eeva Martinoli, Marja Kalske. – Rymättylä, 2000. – 779 s.

Sanomia Iistä ja Yli-Iistä vuosilta 1925–1939 [Budskap från Ijo och Över-Ijo åren 1925–1939] / red. Väinö Tolonen. – Ii, 2000. – 320 s.

Savon historia. II:2 : Savo suurvallan valjaissa 1617–1721 [Savolax historia. II:2 : Savolax i stormaktens sele 1617–1721] / Veijo Saloheimo. – 2. uppl. – Mikkeli, 2000. – 820 s.

Savon historia. 3 : Savo kaskisavujen kautena 1721–1870 [Savolax historia. 3 : Savolax under svedjerökarnas tid 1721–1870] / Kaarlo Wirilander ; [redaktionsgrupp: Ilmari Salomies ... et al.]. – 3. uppl. – Mikkeli, 2000. – 1125 s.

Snellmann, Johannes, *Oulun kaupungista = De urbe Uloa.* – Oulu, 2000. – 218 s. – (Scripta historica ; 28). – Innehåll: S. 119–218: Dissertatio historica de vrbe Vloa. – Faksimiluppl. Orig. utk.: *Aboe, 1737.*

Suur-Huittisten historia. 4 : Pitäjyhteisö lääkitsee haavansa 1918–1939 [Stor-Vittis sockens historia. 4 : sockensamfundet läker sina sår 1918–1939] / Raimo Viikki. – Huittinen, 2000. – 563 s.

Suur-Tuusulan historia : Tuusula – Kerava – Järvenpää. IV, 2. osa : 1920-luvun alusta 1980-luvulle : Keravan historia [Stor-Tusby sockens historia : Tusby – Kervo – Träskända. IV, 2. delen : Från 1920-talets början till 1980-talet : Kervo stads historia] / [förf.: Antti Rosenberg]. – Tuusula, 2000. – 379 s.

Suur-Tuusulan historia : Tuusula – Kerava – Järvenpää. IV, 3. osa : Järvenpään historia : kylästä kaupungiksi 1951–1985 [Stor-Tusby sockens historia :

Tusby – Kervo – Träskända. IV, 3. delen : Träskända stads historia : från by till stad] / [förf.: Antti Rosenberg]. – Tuusula, 2000. – XI, 252 s.

Tuusniemen pitäjänkirja [Tuusniemis sockenbok] / [red.] Matti Räsänen. – Tuusniemi, 2000. – 509 s.

Uusi Koto-Karvian kirja. Osa 1 [En ny bok om Hem-Karvia socken. Del 1]. – Karvia, 2000. – 543 s. – Texter saml. av Iiris-Maija Koivujärvi-Viitala.

"Ett vrängt och svårt folk" : Korsholm under 650 år / [red.: Svenolof Karlsson]. – Korsholm, 2000. – 525 s.

Vuoksenranta : pitäjä Kannaksella [Vuoksenranta : en socken på Karelska näset] / [redaktionsrådet Antti Miikkulainen ... et al.]. – 2. ökad uppl. – Klaukkala, 2000. – 622 s.

Använda förkortningar

BH	= Bibliotheca historica
FKSH	= Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia
HA	= Historiallinen arkisto
HAik	= Historiallinen aikakauskirja
HLS	= Historiska och litteraturhistoriska studier
HT	= Historiallisia tutkimuksia
HTF	= Historisk tidskrift för Finland
JHA	= Jyväskylän historiallinen arkisto
SH	= Studia historica
SEHR	= Scandinavian economic history review
SF	= Studia Fennica
SJH	= Scandinavian journal of history
SHS	= Studia historica septentrionalia
SKS	= Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia
SMYA	= Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja Finska fornminnesföreningens tidskrift
SSLF	= Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland
THA	= Turun historiallinen arkisto

Från och med 1986 sammanställs den historiska bibliografin för Finland som en databas som senare kommer att utges i bokform. Bibliografin utarbetas i samband med Helsingfors universitetsbibliotek och Finska Historiska Samfundet.

Det bibliografiska urvalet upptar litteratur rörande Finlands historia som bedömts ha ett allmänt intresse. Urvalet bygger på det material som samlas för *Finsk Historisk Bibliografi* 1996-. Målsättningen har varit att i urvalet samla centrala böcker rörande Finlands historia tryckta år 2000 samt uppsatser ur de viktigaste inhemska och utländska tidskrifterna och antologierna. I fråga om det inhemska materialet bygger urvalet på den litteratur som fram till slutet av år 2000 ankommit till Helsingfors universitetsbiblioteks friexemplarsbyrå. Materialet kan ha brister och det här publicerade urvalet eftersträvar inte bibliografisk fullständighet.

Den litteratur som ingår i urvalet finns även i Kati- och Arto-databaserna som upprätthålls av De vetenskapliga bibliotekens adb-enhet (TKAY) och där den historiska bibliografin 1986– ingår som en egen underavdelning "hist".

Tidigare bibliografier efter 1989 har ingått i följande nummer av *Historisk Tidskrift för Finland*: bibliografin för 1990 i nr 1/92, s. 145–171, 1991 i nr 1/93, s. 164–187, 1992 i 1/94, s. 148–169, 1993 i nr 1/95, s. 136–158, 1994 i nr 1/96, s. 122–145, 1995 i nr 1/97, s. 128–149, 1996 i nr 1/98, s. 205–229, 1997 i 1/99, s. 119–145, 1998 i 1/00, s. 108–137, 1999 i 1/01 s. 135–167.

Medarbetare i detta nummer:

Kirsti Antin, bibliotekarie, Helsingfors universitetsbibliotek; *Mikko Huhtamies*, fil.dr, forskare, Helsingfors universitet; *Michael Jonas*, fil.mag., forskare, Helsingfors universitet; *Antti Kujala*, docent, Helsingfors universitet; *Lars-Folke Landgrén*, docent, Helsingfors universitet; *Pirjo Markkola*, Akademiforskare, docent, Tammerfors universitet; *Minna Sarantola-Weiss*, fil.lic., assistent, Helsingfors universitet; *Seppo Sivonen*, docent, Joensuu universitet.

Expertkommittén för översättning av finskspråkig facklitteratur till svenska har bekostat översättningarna av Antti Kujalas (Charlotta Wolff) och Seppo Sivonens (Torsten Edgren) uppsatser samt av Pirjo Markkolas granskning (Torsten Edgren). Michael Jonas uppsats har översatts från engelskan av Charlotta Wolff.

Innehåll

Mikko Huhtamies: Från allmogeuppstånd till utskrivning. Rekryteringen till infanteriet i nya tidens Sverige i ett internationellt sammanhang	1
Antti Kujala: Kronan, adeln och bönderna i sydvästra Finland 1640–1700	12
Seppo Sivonen: Afrika kallar. De finländska Afrikaresenärernas motiv och reseintryck före masssturismens tid	38
Michael Jonas: Wipert von Blücher och den tyska Finlandspolitiken under vinterkriget	62
Granskningar	
Peder Aléx & Johan Söderberg (red.), Förbjudna njutningar – spår från konsumtionens kulturhistoria i Sverige. Av Minna Sarantola-Weiss	92
Hannu Mustakallio, Palvelun poliilla Pohjois-Suomessa. Oulun Diakonissalaitos 1896–1916. Av Pirjo Markkola	94
Henrik Lundbak, Staten stærk og folket frit. Dansk Samling mellem fascisme og modstandskamp 1936–1947. Av Lars-Folke Landgrén	98
Diskussion	
Hur många ingermanländare flydde från Finland till Sverige. Av Eric De Geer	103
Gemäle till Antti Kujala. Av Christer Kuvaja	105
Från fältet	107
Finländsk historisk litteratur 2000 i bibliografiskt urval. Av Kirsti Antin	112

Historisk Tidskrift för Finland

Redaktionens adress: Historiska institutionen, Pb 59 (Unionsgatan 38 A), 00014 Helsingfors universitet
Prenumerationspris 2002: 30 €, Postgiro 800014-952637.

För beställningar till utlandet tillkommer 5 €.

Lösnummerpris: 10 €. Försäljning: Akademiska bokhandeln i Helsingfors och Åbo, Vetenskapsbokhandeln i Helsingfors (Kyrkogatan 14) samt genom redaktionen.